

ISSN: 2822-5805

ANADOLU MECMUASI

MTÜ Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi

Cilt 2, Sayı 3, Nisan 2023

Volume 2, Issue 3, April 2023

Anadolu Mecmuası

MTÜ Tarih ve Kùltür Araştırmaları Dergisi / MTU Journal of History and Culture Studies

Cilt 2, Sayı 3, 2023 / Volume 2, Issue 3, 2023

Sahibi / Owner

Malatya Turgut Özal Üniversitesi Adına Rektör Prof. Dr. Recep BENTLİ

Editör / Editor

Prof. Dr. Mustafa ALİCAN

Editör Yardımcıları / Editorial Assistants

Doç. Dr. Mustafa ÖZYÜREK

Dr. Öğr. Üyesi Habibe POLAT

Yazı İşleri Sorumlusu / Editorial Office

Arş. Gör. Tuğba ÖZDOĞAN

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Mustafa ALİCAN

Doç. Dr. Mustafa ÖZYÜREK

Dr. Öğr. Üyesi Habibe POLAT

Arş. Gör. Tuğba ÖZDOĞAN

Dil Editörü / Language Editor

Arş. Gör. İlkin GÜVEN

Sekreteryaya / Secretariat

Arş. Gör. Tuğba ÖZDOĞAN

Yayın Türü

4 ay, süreli, yaygın

Kapak Tasarım / Cover Design Arş. Gör. İlkim GÜVEN

İletişim / Contact

Anadolu Mecmuası MTÜ Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi E-mail:
mtutarih@gmail.com.tr <https://dergipark.org.tr/tr/pub/anamec>

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Adnan ÇEVİK / Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Prof. Dr. Altan ÇETİN / Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Cüneyt KANAT / Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Emin ŞİHALİYEV/Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası

Prof. Dr. Hasan MERT /Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet ERSAN / Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ / İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Stefano TRINCHESE / Univ. G.D'Annunzio Chieti Pescara

Prof. Dr. Orhan YAZICI / İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Ömer METİN / Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Prof. Dr. Taner YILDIRIM / Fırat Üniversitesi

Prof. Dr. Tülay METİN / Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Prof. Dr. Ünal TAŞKIN / Adıyaman Üniversitesi

Prof. Dr. Yusuf AYÖNÜ / Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Cüneyt KANAT / Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet ERSAN / Ege Üniversitesi

Doç. Dr. Abdullah Teyfur ERDOĞDU / Yıldız Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Hidayet KARA / Muş Alparslan Üniversitesi

Doç. Dr. Könül ƏSƏDLİ / Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası

Doç. Dr. Mehmet ÖZALPER / Muş Alparslan Üniversitesi

Doç. Dr. Bahattin ÇATMA / İnönü Üniversitesi

Sayı Hakem Kurulu

Prof. Dr. Taner YILDIRIM

Doç .Dr. Cem DOĞAN

Doç. Dr. Mehmet ÖZALPER

Doç. Dr. Celal ÖNEY

Doç. Dr. Bahattin ÇATMA

Doç. Dr. Orhan TURAN

Doç. Dr. Özlem GENÇ

Doç. Dr. Süleyman AŞIK

Doç. Dr. Murat SERDAR

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Fatih ÇALIŞIR

Dr. Öğr. Üyesi Songül DUMLUPINAR ALİCAN

Dr. Öğr. Üyesi Kazım UZUN

Dr. Öğr. Üyesi Galip ÇAĞ

Dr. Öğr. Üyesi Osman KARLANGIÇ

Dr. Öğr. Üyesi Esra ÇIPLAK

Arş. Gör. Dr. Tefik Orkun DEVELİ

Arş. Gör. Dr. Mehmet Sait SÜTCÜ

Dr. Hakan AKGÖZ

Dr. Mehmet Nuri ŞANDA

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

MAKALELER/ARTICLES	SAYFA/PAGES
Altan Çetin Selçuklu Atabeglerinin Musul Merkezli Olarak Urfa'yı Ele Geçirme Çabaları ve Haçlı Kontluğunun Yıkılması	1-18
Uğur Baysal Türk Kurtuluş Savaşı'nın Mazlum Milletler Üzerindeki Etkisi	19-46
Samet Cengiz Hz. Mevlânâ'nın Eserlerinde Anadolu Kültürü: Günlük Yaşamdan İzler	47-57
Turan Tunç Demokrat Parti İktidarı Döneminde İktidar-Muhalefet Cepheleşmesi ve Bu Cepheleşmenin Kırsal Kesime Yansımasında Sözlü Tarih Örneği	59-88
Reo H. LINDSAY Çev. Celal ÖNEY Hz. Mevlânâ'nın Eserlerinde Anadolu Kültürü: Günlük Yaşamdan İzler	89-114
MARY HAYDEN Çev. Nasibe POLAT Ortaçağ'da Kadın	115-126

SELÇUKLU ATABEGLERİNİN MUSUL MERKEZLİ OLARAK URFA'YI ELE GEÇİRME ÇABALARI VE HAÇLI KONTLUĞU'NUN YIKILMASI

Altan ÇETİN*

Özet

I. Haçlı Seferleri sonrası kurulan Urfa Haçlı Kontluğu el-Cezire bölgesi özelinde Irak ve Suriye için büyük bir tehdit oluşturmaktaydı. Büyük Selçuklu Devleti bu devrede iç karışıklıklar içinde olmakla birlikte Berkıyaruk ve Muhammed Tapar gibi sultanlar Musul merkezli olarak Urfa'ya yönelik Haçlılarla mücadele talimatları vermişlerdir. Bu bağlamda Urfa sürekli bir şekilde baskı altına alınmıştır. 1098'de Emir Kürboğa ile başlayan karşı saldırı 1144'te şehrin İmadeddin Zengî tarafından alınmasına kadar devam etmiştir. Burada dikkat çekilen hususlardan biri İbnu'l-Esir'in Urfa Haçlılarının bölgede oluşturduğu Irak-Suriye ve Anadolu bağlantısını tehdit eden varlıklarının tespitidir. Bu tehdide karşı Musul merkezli olarak Selçuklu atabeyleri başta olmak üzere, Artuklular gibi bölge güçleri mücadelede ön saflarda yer almışlardır. Urfa'nın kaybedilmesi, Haçlıların sahil bölgesine sıkışıp kalmalarıyla İmadeddin Zengî'nin zaferi, Haçlılara karşı Müslüman toparlanmasının ilk önemli adımudur. Nihayetinde İmadeddin Zengî'nin Urfa'yı fethi ve buradaki kontluğa son vermesi II. Haçlı Seferi'nin de teşkiline sebep olacaktır. İbnu'l-Esir'in işaret ettiği Haçlı tehdidine karşı Anadolu, Irak, Suriye ve el-Cezire hattının ortasında yanan bir ateş olarak görülen bu felaketin bölgeye yayılması yaklaşık elli yıllık bir çaba sonucunda önlenmiştir. Atabeyler ve onların vasıtasıyla Selçuklu Devleti'nin Musul merkezli harekâtında ve Haçlılara karşı kazanılan başarıda bu kurumun ve buna bağlı oluşan gelişmelerin rolü büyüktür. Yine Muhammed Tapar ve Irak Selçuklu sultanlarının iradesini göstermesi ve onların elinin uzanmadığı yere atabeylerin ve memlûk asıllı komutanların yetişerek bu zorlu zamanı birlik sağlayarak atlatmaları dikkat çekicidir.

Anahtar Kelimeler: Selçuklular, Atabeg, Urfa, Musul, Haçlılar.

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Orcid: 0000-0002-2029-1373.

**The Efforts Of Seljuk Atabegs To Capture Urfa From Mosul Center
And The Destruction Of The Crusader County**

Abstract

The Crusader County of Urfa, which was established after the I. Crusades, posed a great threat to Iraq and Syria in particular to the al-Jazeera region. Although the Great Seljuk State was in internal turmoil in this period, sultans such as Berkyaruk and Muhammed Tapar gave instructions to fight the Crusaders in Urfa, based in Mosul. In this context, Urfa has been constantly put under pressure. The counterattack, which started with Emir Kürboğa in 1098, continued until the city was taken by İmadeddin Zengî in 1144. One of the points that draw attention here is the determination of the presence of Ibnu'l-Athir, which was created by the Crusaders of Urfa in the region, threatening the Iraq-Syria and Anatolia connection. Against this threat, regional forces such as the Artuqids and especially the Seljuk atabegs, based in Mosul, were at the forefront of the struggle. With the loss of Urfa and the Crusaders being stuck in the coastal region, the victory of İmadeddin Zangi is the first important step of the Muslim recovery against the Crusaders. Ultimately, İmadeddin Zangi's conquest of Urfa and the end of the county there, II. It will lead to the establishment of the Crusade. The spread of this disaster, which was seen as a fire burning in the middle of Anatolia, Iraq, Syria and al-Jazeera, against the Crusader threat pointed out by Ibn al-Athir, was prevented as a result of nearly fifty years of effort. This institution and the developments related to it played a major role in the success achieved by the Atabeg and the Seljuk State in the Mosul-based operation and against the Crusaders. Again, it is remarkable that Muhammed Tapar and Iraqi Seljuk sultans showed their will and that atabegs and mamluk-origin commanders got through this difficult time by uniting.

Key Words: Saljuks, Atabeg, Urfa, Mosul, Crusaders.

Giriş

Haçlı Seferleri Tarihi'nin şüphesiz en önemli olaylarından birisi Urfa Haçlı Kontluğu'nun yıkılması ve akabinde yaşanan gelişmelerdir. Bu çalışmanın odak noktasını teşkil eden gelişmeler ise Urfa Haçlı Kontluğu'nun kuruluşundan yıkılışına kadar uzanan süreçtir. Selçuklu Atabeylerinin, görüleceği üzere bu kontluğu ortadan kaldırmak için mütemadiyen süren askeri faaliyetleri olmuştur. Söz konusu bu faaliyetler, bazı önemli noktaların ele alınmasıyla birlikte kaynaklar ışığında değerlendirilecek ve süreç içerisinde yaşananların izahıyla konu daha vazih şekilde anlaşılacak olacaktır. Haçlı Seferleri döneminde ortaya çıkan ve Anadolu-İrak-Suriye bölgelerini birbirine bağlayan el-Cezire bölgesine¹ kuzeyden ciddi bir tehdit oluşturan ve adeta ileri üs haline gelen Urfa ve burada kurulan Haçlı yapılanması, buraya yakınlığı ve bölgenin en güçlü şehri olması hasebiyle Musul merkezli olarak burada yer alan Selçuklu atabegleri ve bölgedeki Artuklular gibi sair kuvvetler tarafından kontluğun kuruluşundan itibaren hedef haline getirilmiş ve muayyen zaman dilimlerinde zapt edilmek üzere buraya vaki bir harekât söz konusu olmuştur. Bu harekâtın teşekkülünde şüphesiz Selçuklu sultanlarının kararlı iradesi belirleyici olmuştur. Bu cümleden olarak, Urfa üzerine ilk harekete geçen kişi, Musul Emîri Kürboğa (ö. 1102) olmuştur. Bu doğrultuda o, Sultan Berkyaruk'un (1092-1104) emriyle Antakya'ya giderken yanlış bir stratejinin sonucu olsa da Urfa'yı kuşatma

¹ “el-Cezîre Anadolu-İrak-Suriye bölgelerini birbirine bağlaması itibariyle büyük bir tarihî ve stratejik öneme sahiptir. el-Cezîre çok yüksek olmayan bir bölge olup Fırat-Diyarbakir arasındaki Karacadağ, Mardin ve Cizre arasındaki Tûrabdîn, Belih ve Habur ırmaqları arasındaki Cebeliabdülazîz, Habur ile Dicle arasındaki Sincar dağı, Musul'un güneyindeki Cebelimekhûl bu bölgede yer alır. Bu dağlardan çıkan akarsular arasında Fırat'a karışan Belih ile Habur, yöredeki Harran ve Re'sü'l-'ayn'dan (Ceylanpınar) çıkar. Habur'a katılan Hirmas çayının kaynağı ise Tûrabdîn bölgesindedir. Sincar dağından Sarsar ırmağı doğar ve çölde kaybolur. el-Cezîre'nin batısında Suriye, kuzeybatısında Gaziantep, Maraş ve Malatya yer alır. Bölgenin doğusunda Doğu Anadolu, güneyinde Irak bulunur. el-Cezîre İslâm'dan önce ve İslâm tarihinin başlarında bu bölgeye yerleşen Arap kabilelerine göre “Diyârımudar,” “Diyârrebîa” ve “Diyârıbekir” olmak üzere üç tarihî bölgeye ayrılmıştır.” Ramazan Şeşen, “Cezîre,” *DİA*, C. 7, İstanbul, 1993, s. 509.

altına almıştır.² Muhammed Tapar'ın (1105-1118) da aynı şekilde 1109/1110 tarihinde Musul Emîri Mevdud (ö. 1113) ve Ahlatşah Hükümdarı Sökmen el-Kutbî' ye (1102-1111) Haçlılara karşı sefer düzenlemeleri için mektup yolladığı da bilinmektedir.³ Görüleceği üzere Selçuklular yaşadıkları dâhili sıkıntılar sebebiyle doğrudan müdahil olmasalar da Musul merkezli olduğu görülen ileri bir harekât için özellikle atabegleri, bölgeye sevk etmişlerdir. Diğer yandan Selçuklular bölgedeki güçlerini, Artuklular kanalıyla da göstermişlerdir. Dolayısıyla adı geçen bölgedeki gelişmeler fiilî mücadelede Artukluları da öne çıkarmış ve akabinde de Selçuklularla yapılan güç birlikteliği Haçlılara karşı etkin bir tutum takınmayı da beraberinde getirmiştir.

Urfa Şehri: Selçuklular-Atabegler ve Haçlılar Arasındaki Stratejik Çekişme ve Haçlı Kontluğuna Karşı Direniş Merkezi Musul

Fırat'ın doğusunda bulunan Urfa, bölgenin en önemli ve zengin şehriydi. Şehir, Sultan Melikşah zamanında 1087'de Emir Bozan tarafından fethedilmişti. Melikşah'ın ölümünden sonra kardeşi Melik Tutuş'un hâkimiyetine geçmişti. Tutuş, şehirdeki Ermenilerin idaresini Thoros adında birine vermişti. Ancak Tutuş'un ölümünden sonra Thoros, şehri, Melik Rıdvan'a teslim etmeyip, Türklerin elinden almıştı. Ancak bu esnada Thoros'un etrafı Türk beyleriyle çevriliydi. Bu sebeple de bölgeye Baudouin'i çağırılmıştı. Ancak Baudouin'in bölgeye gelmekteki amacı Ermenilere yardım değil, Doğu'da kendi hâkimiyetini kurmak şeklinde tezahür etmişti. Öyle ki Baudouin, 6 Şubat'ta gittiği Urfa'nın idaresini kısa zamanda Thoros'u bertaraf ederek ele geçirdi ve 10 Mart 1098'de de burada ilk Haçlı devletini kurmuştur.⁴

Urfa Haçlı Kontluğu bu tarihten itibaren bölgede bir tehdit oluşturmakla birlikte Müslümanların Haçlılara karşı hareketi esnasında da sürekli hedef haline geldi. Bölgedeki bu güçler, mevcutlarla beraber başta Artuklular olmak üzere Haçlılara karşı büyük bir direniş ve cihat hareketine giriştiler. Bu noktada Selçuklular, Haçlılar ile mücadelede en mühim merkez ve kale olan ve dahi Türk-İslâm beldelerine hançer

² Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara, T.T.K., 1995, s.154.

³ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s.193-194.

⁴ Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Dünya, İstanbul, 2007, s.38.

gibi saplanan Urfa'yı kuşatmakla işe başladılar. Hemen ardından Haran üzerinde hâkimiyeti sağladılar. Halep Meliki Rıdvan ise Antakya Kontluğunun eline geçen kaleleri kurtardı.⁵ Bu devirde görüleceği üzere, Muhammed Tapar'ın iradesiyle, bölgedeki yerel hâkimler adeta ayağa kalkarak direnişe başlamışlardır. Toparlanma dönemi olarak dile getirilen bu devirde Haçlılara karşı Urfa öncelikli olmak üzere büyük bir mücadele başlamıştır. Bu minval üzere Güney Anadolu, Kuzey Suriye ve Bilâd-ı Şam'ın tamamını kapsayan bir direniş, bütünleşme ve taarruza doğru uzanan savunma harekâtı söz konusudur.

Frank/Haçlı Devletlerinin hemen doğusundaki İslâm topraklarında, stratejik ve siyasi bakımdan kritik önem taşıyan üç şehir vardı. Bunlardan ilki, Cezire'nin, yani Fırat ile Dicle arasındaki bölgenin kuzeyinde konumlanan ve aynı zamanda bölgenin en büyük şehri olarak da kaydedilen Musul idi. Bereketli Hilal'in doğu kesimini, Urfa'yı ileri hareket üssü olarak kullanan Haçlılara karşı savunmak için burası kilit bir mevki olarak görülmekteydi.⁶ İşte bu nokta, Selçuklu Devleti ve dolayısıyla atabeylerinin neden Musul merkezli bir harekât ile Urfa'yı hedef aldıklarına da açıklık getirmektedir. Bu ileri hareket üssü düşmediği takdirde Musul'la birlikte önemli ve tehdit altındaki iki diğer şehir Halep ve Dımaşk'ın güvende kalması mümkün olamazdı. Urfa bulunduğu yer itibarıyla Anadolu, Irak ve Bilâdü'ş-Şam (Suriye) bölgelerini birbirine bağlayan el-Cezire bölgesindeki ana noktalarından birisiydi. Ayrıca burası Musul'u Halep'e bağlayan yolun da üzerinde yer aldığından Haçlıların burayı ele geçirmesi adeta İslâm dünyasının merkezinde bir yol kavşağını tutmak olarak görülmekteydi. Yine onların bu bölgelerde hâkimiyetlerini yaymaları ise İslâm dünyasını parçalayıp yok etmek manasına gelmekteydi. İşte Haçlıların ele geçirip kontluk kurdukları bu şehir ilk andan itibaren Selçuklu Devleti'nin doğrudan Musul merkezli yönlendirmesiyle ele geçirilmeye çalışılmıştır. Selçukluların bölgeye tayin ettikleri atabeyler tarafından yürütülen mücadele, Haçlı baskını karşısındaki ilk şaşkınlığın atılması sonrası bir toparlanmadır. Ayrıca bir taarruz hareketi olarak Urfa'ya vaki harekâtın nihayet 1144'te

⁵ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 146.

⁶ P. M. Holt, *Haçlılar Çağı*, (Çev. Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 27.

sonucu alınacak büyük bir strateji dâhilindeki savunma, ilk Haçlı devletinin yıkılması ile sonuçlanacaktır.

Burada ifade edilmesi gereken bir diğer durum da Selçuklu teşkilatında kurumsallaşan bazı yapıların Haçlılarla mücadelede büyük bir dinamizm sağladıkları hususudur. Yine Selçukluların Türkiye ve Suriye’de siyasi teşekkül halini alan kollarını da burada zikretmek yerinde olacaktır. Aslına bakılırsa, Anadolu’nun fethi sonrası iktâ verilerek kurulmasını sağlanan Artuklular, onlara bağlı Dilmaçoğulları ve Danişmentliler gibi beylikler ile Bilâd eş-Şam’daki valileri ve atabey unvanlı komutanları, bu toparlanma dönemi mücadelelerinin içinde ve/veya önde gelen aktörleri olarak zikretmek mümkündür. Öyle ki İmadeddin Zengî’ye kadar olan dönemde ve sonrasında tabir-i caizse adeta nöbeti devralan siyasi aktörler, birbirinin içinden çıkan siyasi yapılarla Haçlı mücadelesini sürekli devam ettirmişlerdir. Haçlıların karşısına, cesaretleri ve yüksek askeri kabiliyetleriyle dikilen Türk komutanlar, İslâm’ın yılmaz mücahitleri olarak savaşlar silsilesinde üstlerine düşen görevi behemehâl yerine getirmişlerdir. Büyük Selçukluların zaaf içinde olduğu ve bölgenin bölünmelerle sarsıldığı bu dönemde ilk Haçlı seferi sonrası sarsıntıları atlatıp düzenli bir savunma durumuna geçilebilmesi bu teşkilatçı Türk komutanların sayesinde olmuştur.⁷ Bu bakımdan mütemadiyen ve sürekli bir azim ve gayretle devam eden bir savunma ve karşı harekât, kendi içerisinde bir birleşmeyi ve Haçlılara karşı mukavemeti öngören bir stratejiyi taviz vermeden deruhte etmiştir. Atabeglik ve memlûk gibi müesseslerden yetişen komutanlar bu zor zamanda Irak, Mısır ve Suriye’de çok önemli işler görerek Haçlıların nihai olarak Memlûkler eliyle bölgeden uzaklaştırılmasını sağlamışlardır. Selçuklular, Anadolu’da ilk saldırıları göğüsleyip durdururken Suriye ve Mısır cephesinde atabey ve memlûk asıllı pek çok komutan Haçlıları durdurup karşı harekâta geçerek bölgeyi İslâm adına büyük bir yıkımdan korumuşlardır.

Urfa’yı İlk Muhasara

Urfa’ya karşı ilk hücum, bir strateji hatası olarak görülmekle birlikte, Musul Emiri Kürboğa’nın Antakya’ya yardım maksadıyla harekete geçtiği sırada Urfa’yı 1098’de kuşattığı olayda görüyoruz. Bu kuşatma

⁷ Altan Çetin, *Haçlı Seferleri*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2021, s. 159-160.

aşikâr ki Antakya Haçlılarına nefes aldirmiş idi. Kürboğa, burayı Baldwin 'in elinden almak için o anda boş bir gayretin içine girmiş; üç haftayı boşa burada geçirmiş ve bu sırada Bohemond Antakya'ya girmeyi başarmış idi. Nihayet Kürboğa, başarısız kuşatmasını kaldırmış ve Antakya üzerine harekete geçmişti.⁸ Vali Yağısıyan 'ın Selçuklu Sultanı Berkyaruk 'tan yardım talebi üzerine harekete geçen “*Kürboğa, Antakya'ya gitmeden önce yolu üzerinde bulunan ve 3 Rebiülâhîr 491/10 Mart 1098'de Haçlıların eline geçmiş olan Urfa'yı kuşattı. Haçlı Kontu Baudouin de Boulogne tarafından savunulan ve sağlam surlara sahip olan Urfa'yı alamadığı gibi burada 4-25 Mayıs 1098 tarihleri arasında geçirdiği üç haftalık zaman kaybı, Haçlıların kuşatma altında tuttıkları Antakya'yı bu süre içinde bir hileyle ele geçirmelerine fırsat verdi.*”⁹

Her halükârda İmadeddin Zengî tarafından ele geçirilmesine kadar Urfa, Kürboğa 'nın bu muhasarası sonrası sürekli Müslümanların hedefi olacaktı. Urfa, yer aldığı önemli konum ile yolların kesişme noktası idi. Buraya ve çevresindeki Harran gibi yerlere hâkim olduğunda Müslümanların birbiriyle ilişkisi kesilebilirdi. Bu bakımdan Irak ve İran bağlantısı, Şam bölgesine ulaşımın engelleneceği gibi buralarda Musul, Halep hatta Dimaşk yönünde Haçlı ilerlemesi mümkün olabilecekti. Buraya kadar belirtilen noktalarla Musul-Urfa eksenli mücadelenin bölge şartları açısından coğrafi ve stratejik bakımlardan önemini ortaya koymuş oluyoruz. İşte bu önemi sebebiyle Haçlılara karşı bölge güçleri mütemediyen saldırmaya ve bu kontluğu yıkarak Urfa'yı elde etmeye çalışacaklardır.

Urfa'ya Sürekli Baskı ve Muhasara-Saldırı Devresi

Kaynakların aktardığı kadarıyla, 1101'de Artuklu Emir Sokman'ın Urfa ve Seruc/Suruç Haçlıları üzerine yürüdüğü görülmektedir. Lakin bu seferde Haçlıların kuvvetlerini toplaması Türkmenlerden bir kısmının kaçması nedeniyle Müslümanlar yenilmiş ve Haçlılar Suruç'u geri almışlardır.¹⁰ Urfa Haçlıları ile bundan sonraki ikinci büyük çarpışma,

⁸ Süheyl Takkuş, *Tarihu Zengiyyin fi el-Musul ve Bilâd eş-Şam*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1999, s. 61.

⁹ Işın Demirkent, “Kürboğa,” *DİA*, C. 26, Ankara, 2002, s. 562.

¹⁰ İbn Kalanisi, *Şam Tarihine Zeyl*, (Çev. Onur Özatağ), İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015, s. 7.

Haçlıların Harran'ı muhasara etmeleri sebebiyle olacaktır. Urfa Haçlı Kralı II. Baldwin, yanında Tell Başir hâkimi Joscelin, Antakya hâkimi Bohemond ve yeğeni Tankred'le birlikte şehri kuşatma altına almıştır. Bunun üzerine Musul Atabegi Çökürmüş ve Mardin-Diyarbakır hâkimi Artuklu Sokman, Harput'ta buluşup yola çıkmışlar ve bu müttefik kuvvetler Re'su'l-Ayn'da karargâh kurmuşlardır. Hemen ardından da 1104'te Belih Çayı kenarında Turan taktiği gereğince sahte ricat ve sonra vaki hücum ile Urfa Haçlı kuvvetlerini yenilgiye uğratmışlardır. Bohemond ve Tankred az bir kuvvetle kaçabilirlerken II. Baldwin ve Joscelin bu savaşta esir düşmüşlerdir.¹¹ Bu zaferle Haçlıların doğu yönünde ilerleyişi durmuş, Bohemond'un Halep'i alıp büyük bir devlet kurma hayali sükûta uğramıştır. Yine Halep'i ele geçirip Şam, el-Cezire ve Anadolu'daki İslâm kuvvetlerinin irtibatını kesme planı boşa çıkmıştır. Müslümanlar bu zaferle moral bularak Haçlılara karşı yeni bir heyecanla mukavemete başlamışlardır. Bunun en büyük neticesi ise ilerleyen zamanda Urfa'nın ele geçirilmesi olacaktır.¹²

Büyük Selçuklu Sultanları yanında Türkiye Selçuklularının da Urfa üzerine harekâtı görülmektedir. Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan 1106'da Urfa Haçlı Kontluğu'na bir sefer düzenleyip şehri kuşattı. Ancak şehrin sağlam surlarını aşmak mümkün olmadı. Bu sırada Musul Valisi Çökürmüş'ün Harran'daki adamları şehirlerini teslim etmek üzere kendisini çağırdılar. Kuşatmayı kaldıran I. Kılıçarslan Harran'a gidip şehri teslim aldı. Burada iken hastalanarak bir süre için Malatya'ya döndü. Sultanın ileri gelen adamları ise Harran'da kalmış idi.¹³

Musul valisi olan Çavlı'dan sonra 1108'de Mevdud'un vali olduğu görülmektedir.¹⁴ Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın isteği ile Mevdud, bölgedeki emirleri de toplayarak Haçlılara karşı yeni bir hareketi başlattı. 1110 yılında Urfa'nın alınması maksadıyla İlgâzi ve Sökmen gibi emirlerin katılımıyla ilk defa büyük sayıda bir kuvvet toplanacak ve Haçlılara karşı saldıracaktı. Bu bir toplanma ve yeniden

¹¹ İbn Kalanîsi, *Şam Tarihine Zeyl*, s.14; Takkuş, *Tarihu Zengiyyin*, s. 63-64; Tülay Metin, "Emir Necmeddin İlgâzi Dönemi Artuklu-Haçlı Münasebetleri ve Afrin Zaferi (28 Haziran 1119)," *Bellekten*, C. 83, 2019, s. 820.

¹² Takkuş, *Tarihu Zengiyyin*, s. 64.

¹³ İbn Kalanîsi, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 23; Işın Demirkent, I. Kılıç Arslan, *DİA*, C. 25, Ankara, 2002, s. 398.

¹⁴ Işın Demirkent, "Mevdud b. Altuntegin," *DİA*, C. 29, Ankara, 2004, s. 427.

hücum safhasına geçiş manasını da taşımaktaydı. Bu durumu haber alan Urfa Kontu Baldwin/Baudouin hemen Kudüs Haçlı Krallığı'ndan yardım istemişti. Şehrin erzakının az olduğu ve halkın tükenmenin eşiğine geldiği haberi Haçlılara ulaşmış idi. Bu sırada Beyrut'u kuşatan Kudüs kralı buradan harekete geçerek hemen kuzeye yönelmiştir. Kendisine Sümeysat'ta Trablus Emiri ve Kogh Vasil liderliğindeki Ermeniler katılarak Urfa'ya ulaştılar. Bu sırada Mevdud, iki aydır Urfa'yı bir netice alamadan kuşatmaktaydı. Kudüs kuvvetlerini görünce Harran'a çekilmiş ve kendisine burada Dımaşk Atabeyi Tuğtekin katılmış idi.¹⁵

Haçlılar, bölgeden Müslümanları uzaklaştırma kararı ile harekete geçmişken Haçlı kuvvetleri ansızın dağıldılar. Bu gelişmede Fatımilerin Beyrut'a saldıracakları, Halep Hâkimi Rıdvân'ın yöneticisi Tankred'in Urfa'da bulunduğu sırada oraya hücum edeceği gibi haberlerin etkili olduğu söylenmektedir. Bunun üzerine Mevdud, Haçlıların arkadan gelen kuvvetlerine saldırmakla yetinerek Musul'a dönmüştür.¹⁶ Bundan sonra 1111'de de Sultan Muhammed Tapar, Atabey Mevdud'dan Haçlılar üzerine yeni bir sefer düzenlemesini isteyince o, Urfa üzerine ikinci sefere çıkmıştır:

“Mevdûd, önce Şebahtân bölgesine giderek buradaki birkaç kaleyi aldı. Burada kendisine Ahlatşahlardan Sökmen el-Kutbî, Merâğa Emîri Ahmedîl, Erbil Emîri Ebü'l-Heycâ Porsuk'un iki oğlu İlbeği ve Zengî, Artuklu Beyi Necmeddin İlgazi'nin oğlu Ayaz birlikleriyle katıldılar. Müttefik İslâm ordusu, Fırat'ı geçip 28 Temmuz 1111'de Tell-Bâşir önüne karargâh kurdu. Zor durumda kalan şehrin hâkimi Joscelin, gizlice bağlantı kurduğu Ahmedîl'e hediyeler gönderip kendisinden şehrin muhasara edilmesini engellemesini istemişti. Müslüman emîrler buna razı olmadılar, ancak askerlerin çoğu onun tarafını tuttu. Bu arada Halep Meliki Rıdvân b. Tutuş ile Şeyzer Emîri Ebü'l-Asâkir Sultan b. Ali b. Münkiz, Mevdûd'a haber gönderip İslâm ordusunun kendilerine yardımda bulunmasını istediler. Bunun üzerine Mevdûd yirmi

¹⁵ Takkuş, *Tarihu Zengiyyin*, s. 69.

¹⁶ İbn Kalanîsî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 40, 42, 43; Takkuş, *Tarihu Zengiyyin*, s. 70; Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi-Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium*, (Çev. İlcan Bihter Barlas), IQ Yayınları, İstanbul, 2009, s. 178-179; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 194.

*altı gün süren Tell-Bâşir kuşatmasını kaldırarak (22 Ağustos 1111) Halep'e doğru ilerledi, daha sonra güneye Şeyzer'e indi."*¹⁷

Kendileriyle ittifak ettiği kuvvetlerin birliği koruyamaması ve çıkan sıkıntılar sebebiyle bu ikinci sefer de başarısız olmuş ve Urfa Haçlı Kontluğu bir kere daha yıkımdan kurtulmuştur.¹⁸ Haçlılar karşısında yalnız kaldığını gören Mevdud, 1112'de tek başına ve ani bir saldırıyla Urfa'yı üçüncü kez kuşattı. Şehrin içindeki Ermenilerle de Haçlılara karşı anlaşmış idi. Bu sırada kuvvetlerinin bir kısmını Urfa'da bırakıp gücünü bölerek Haçlıların Fırat'ın doğusundaki ikinci önemli yeri sayılan Suruc üzerine saldırıya geçti. Burada Joscelin kendisini yenilgiye uğrattınca Urfa'ya dönmek durumundan kalmış, ancak Joscelin'in hemen ardından yetişmesi üzerine kuşatmadan beklenen sonuç alınamamıştır. Mevdûd, Urfa Ermenilerinin sindirilmesinden sonra kuşatmayı kaldırıp Musul'a hareket etti (Temmuz 1112)¹⁹ Atabeg Mevdud, Urfa'yı Haçlılardan alıp bu önemli merkezi ortadan kaldırmaya çalışırken Batınîler tarafından 1113'te öldürülünce²⁰ Sultan Muhammed Tapar, Musul'a Atabeg olarak Aksungur Porsukî'yi tayin etmiştir.

Aksungur Porsukî Musul'a tayin edilir edilmez Haçlılara karşı mücadeleye zaman kaybetmeden başlamıştır. Bu sırada ona İmadeddin Zengî 'nin ve Sincar hâkimi Temirek'in katıldığı görülmektedir.²¹ Bu seferden önce İlgazi'nin kurulan ittifaka katılmak istememesi üzerine Aksungur, Mardin üzerine yürümüş ve nihayet kardeşi Ayaz'ı Urfa üzerine gidecek kuvvetlere vermeyi kabul etmek zorunda kalmıştır. Bundan sonra Aksungur 15 bin süvarinin komutanı olarak Urfa'ya yönelmiş ve 1115'te Urfa'yı kuşatmıştır. Muhasaranın uzaması ve iki ayı bulması

¹⁷ Demirkent, "Mevdud," s. 428; Carnotensis, *Kudüs Seferi-Gesta Francorum*, s. 182-183; Ebu'l-Ferec (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, C. 2, (Ter. Ernest A. Wallis Budge-Türkçe-Ömer Rıza Doğrul), TTK, Ankara, 1987, s. 351; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 195.

¹⁸ İbn Kalanîsî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 50, 51, 54; Takkuş, *Tarihu Zengiyyin*, s. 72-75.

¹⁹ İbn Kalanîsî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 60; Demirkent, "Mevdud", s. 428; Takkuş, *Tarihu Zengiyyin*, s. 75-76; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 195.

²⁰ İbn Kalanîsî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 68-69.

²¹ İbn el-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, (Ter. Ahmet Ağırakça), C. 8, Bahar Yayınları, İstanbul, 1987, s. 268; Takkuş, *Tarihu Zengiyyin*, s. 78; Ebu'l-Ferec (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, C. 2, s. 352.

üzerine ortaya çıkan yiyecek sıkıntısı Aksungur'u kuşatmayı kaldırmak zorunda bırakmıştır. Urfa'yı alamayan Aksungur, Sümeysat ve Maraş gibi yerlerde hâkimiyetini kabul ettirmekle yetinmiştir.²² Bu bağlamda 1120'li yıllarda ise Artuklu İlgazi'nin Urfa havalisindeki mahsulü yakıp Antakya havalisini zapt ettiği Ebu'l-Ferec tarafından kaydedilmektedir.²³

Belek b. Artuk'un ise 1122'de Urfa'daki Haçlılar üzerine yürüdüğü ve Suruç'ta onları yenilgiye uğrattığı görülmektedir. Joscelin'in de bu savaşta akrabası Galeran ile birlikte esir alındığı görülmektedir.²⁴ 1123 senesinde Belek'in hapisten kaçan Joscelin üzerine yürüdüğü ve onu yenilgiye uğratarak esir alıp Harran'a gönderdiği görülmektedir. Bu savaşta Belek daha sonra Urfa'nın fethi sırasında görüleceği üzere surlarda tünel kazdırıp altına kütükler yerleştirip bunları ateşe vermek suretiyle oluşturduğu durumda burç çökmüş ve neticede kral ve adamları teslim olmak zorunda kalmışlardır.²⁵

Ebu'l-Ferec, 1138'de Türklerin Urfa'yı kuşattığını kaydeder. Onlara yardıma giden kuvvetlerin Mardin Emiri Timurtaş tarafından pusuya düşürüldükleri ve bu yardım çabasının da boşa çıktığı görülmektedir.²⁶ Türkler, görüleceği üzere, şehri mütemadiyen tehdit edip çevresinde faaliyet göstermeye devam etmişlerdir. Bu durum Atabey İmadeddin Zengî'nin şehri ele geçirmesine kadar devam etmiştir.

Atabey İmadeddin Zengî ve Haçlı Varlığına Vurulan İlk Büyük Darbe

İbnu'l-Esir Urfa'nın fethini anlatırken meseleye Haçlıların bölgede oluşturdukları tehdidi resmederek başlar. Atabey İmadeddin Zengî'nin el-Cezire'deki kaleleri de ele geçirdiğini kaydederken Haçlıların bütün el-Cezire'ye zarar verdiklerini, yağma yaptıklarını Âmid, Nusaybin,

²² İbn el-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, (Ter. Abdülkerim Özeydin), C. 10, Bahar Yayınları, İstanbul, 1987, s. 399; Takkuş, *Tarihu Zengiyyin*, s. 79; Özeydin, "Muhammed Tapar," s. 581.

²³ Ebu'l-Ferec (Bar Hebraesus), *Abû'l-Farac Tarihi*, C. 2, s. 356.

²⁴ İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 86; Carnotensis, *Kudüs Seferi-Gesta Francorum*, s. 214.

²⁵ Carnotensis, *Kudüs Seferi-Gesta Francorum*, s. 231; Ebu'l-Ferec (Bar Hebraesus), *Abû'l-Farac Tarihi*, C. 2, s. 358.

²⁶ Ebu'l-Ferec (Bar Hebraesus), *Abû'l-Farac Tarihi*, C. 2, s. 375.

Re'su'l- 'Ayn ve Rakka'ya kadar uzandıklarından bahisle yukarıda bahsettiğimiz üzere yol kavşağında bulunan bu şehrin Haçlı hâkimiyetinin bölgeye nasıl zarar verdiğini ortaya koyar. Öyle ki Haçlıların hâkimiyeti Mardin yakınlarından Fırat'a kadar uzanmaktaydı. Urfa, Serve, el-Bire, Sinn İbn Utayr, Hamlîn, el-Mavz, el-Karadî gibi yerlerin Fırat'ın batısındaki yerlerle birlikte Joscelin idaresinde Haçlıların elinde olduğundan bahisle Urfa'da bulunan kontluğun bölge için nasıl bir tehdit oluşturup ve Müslümanların en önemli hedefi haline gelmesinin de sebebini ortaya koymaktadır.²⁷ Rakka'ya ulaşmış olan bir Haçlı tehdidi Halep, Şam ve Musul üçgeninin ortasında büyük bir tehdit meydana getirmiştir. Amid, Nusaybin, Re'su'l-Ayn'dan Rakka'ya inen bir Haçlı gücü sahildeki Haçlı krallıklarıyla birleşerek Halep-Şam hattını yok ettiği gibi Musul-Bağdat çizgisinde de büyük bir yıkıma yol açabilirdi. İbnu'l-Esir, el-Cezire diyerek Irak ve Suriye'nin kuzeyindeki Haçlı tehlikesini bu şekilde anlatırken Urfa'nın Musul merkezli bir hedef haline geldiğini de izah etmektedir.

Buradan hareketle atabeylerin yürüttüğü ve Selçuklu Devleti'nin de iradesiyle gerçekleşen bu istirdat çabaları içerisinde İmadeddin Zengî, burayı ne zaman muhasara edecek olsa Haçlıların birleştiğini gördüğünden yeni bir strateji oluşturmuştur. İbn Kalanisi'nin ifadesiyle burayı alma düşüncesi, İmadeddin Zengî 'nin aklından hiç çıkmamış ve bölgeyi zapt etmeye dair büyük bir heves taşımıştır.²⁸ Buna göre Haçlıların onun Urfa'ya saldırmaktan vazgeçtiği düşüncesini oluşturacak şekilde Artuklular ve Diyarbakır meselesiyle uğraştığını düşünmelerini sağlamıştır. Artuklu Kara Arslan'ın, II. Joscelin 'den Zengî'ye karşı yardım istemesi üzerine, Haçlılar rahatlamış, II. Joscelin, Fırat'ın batısına geçince Harran'da yuvalandığı²⁹ anlaşılan casusları, durumu ona bildirmişlerdir. Zengî, II. Joscelin'i Urfa'dan çıkarmayı başarmıştır.³⁰ Anonim Süryani Kroniği Artukların Joscelin'le birlikte İmadeddin Zengî'ye karşı savaşmaya hazır olduklarını kaydederek Zengî 'nin Artuklularla rekabeti ve onların Urfa kontluğu ile ilişkilerini ifade eder.

²⁷ İbn el-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, s. 94.

²⁸ İbn Kalanisi, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 153.

²⁹ Ebu'l-Ferec (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, C. 2, s. 378.

³⁰ Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, II, TTK, Ankara 1994, s. 142; *Anonim Süryani Kroniği (I. ve II. Haçlı Seferi)*, (Çev. İlhan Aslan), Post Yayınları, İstanbul, 2019, s. 63.

Bahsedilen casuslara dair Cafer oğlu Fadlullah'a bahsedilen casusların gittiğini ve onun tarafından yönlendirildiğini de kayıt eder.³¹

Josocelin'in şehirden çıktığına dair bu durumu haber alan Amid kuşatmasında bulunan İmadeddin Zengî, derhal Urfa'yı muhasara kararı almış ve Türkmen birliklerine haber gönderip yardım istemiştir. Bunlardan kalabalık bir kuvvetin kendisine katıldığı görülmektedir. İmadeddin Zengî, İslâm ananesine uyarak şehri kan dökülmeden teslim almak için haberci yollayarak silah bırakmaya davet etmiştir. Bu sırada şehrin yönetimi Latin Başpiskoposu II. Hugue'nin elinde bulunmaktadır. İçeride sadece ayakkabı tamircileri, dokumacılar, ipek tüccarları, terziler, papazlar ve diyakonlar vardı.³² Şehrin muhasarası 28 gün sürmüş ve bu esnada şehre erzak ve yiyecek sokulmasına engel olunmuştur. İbn Kalanisi, kuşatmanın sıklığına kuşların bile hedef şaşmaz okçular ve gözü açık kuşatma harekâtına katılanların korkusundan buraya yaklaşmadıklarını kaydetmiştir. Şehrin surları etrafına mancınıklar yerleştirilmiştir ki Ebu'l-Ferec, bu durumu "şehre karşı yedi mancınık koymuşlar ve yağmur gibi ok yağdırmışlardı" şeklinde kaydeder.³³

Şehri almak için lağımıcılar surları delmekle uğraşmışlardır. Şehrin burçları altına tomruklar ve zift, yağ ve kükürt gibi³⁴ özel malzeme yerleştirip yakıldığından yıkılacak hale getirmişlerdir. Haçlıların toplanıp gelmesi ihtimaline binaen aralıksız şehri kuşatmaya devam etmişlerdir. Lağımıcıların deldiği kısımlar yıkılmış ve Zengî, şehri kılıç zoruyla 24 Aralık 1144'te ele geçirmiştir. İmadeddin, şehrin kılıç zoruyla ele geçirilmesi nedeniyle başlayan yağmayı şehrin güzelliğini görüp durdurmuştur. Urfa'dan sonra Suruç'a ilerlemiş ve burayı da ele geçirmiştir.³⁵ Atabey Zengî, 24 Aralık 1144'te Urfa'yı Haçlı Kontu II. Joscelin'den alınca buranın valiliğine Ali Küçük'ü getirmiş ve emrine bir garnizon ile yedi kumandan vermiş ayrıca ondan Urfa'nın imar

³¹ Anonim Süryani Kroniği (I. Ve II. Haçlı Seferi), s. 63-63.

³² Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, II, s. 144; Anonim Süryani Kroniği (I. Ve II. Haçlı Seferi), s. 66.

³³ Ebu'l-Ferec (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, C. 2, s. 378.

³⁴ Anonim Süryani Kroniği (I. Ve II. Haçlı Seferi), s. 67.

³⁵ İbn el-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. 10, s. 94-95; İbn Kalanisi, *Şam Tarihine Zeyl*, s. 153-154; Ebu'l-Ferec (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, C. 2, s. 378-379; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi*, (Ter. Hrant D. Andreasyan), Ankara, TTK, 1987, s. 296-297; Takkuş, *Tarihu Zengiyyin*, s. 149-152.

edilmesini de istemiştir. Anonim kronik Vali Zenyeddin Ali'nin adil bir adam olup Edessa olarak kaydettiği Urfalılara iyilikler de bulunduğunu da ifade etmiştir.³⁶

Böylece Musul ve Halep yolu yeniden Müslümanların eline geçmiştir. Kuzey Suriye, Irak ve el-Cezire'yi bağlayan yollar yeniden Müslümanlar tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Bu sebeple 1098'den itibaren Urfa'nın hedef haline gelmesine yol açan büyük bir stratejik delik kapatılmıştır. Bölgedeki İslâm kuvvetleri zaman içerisinde birleştikçe diğer kontluklar ve krallıklar da peyderpey ortadan kaldırılacaklardı ki Urfa'nın fethi hem birlik yolunda hem de Haçlılara vurulacak büyük darbenin imkânı görüldüğü için fevkalade yol açıcı olmuştur.

Sonuç

İmadeddin Zengî 'nin Urfa'yı fethi ve buradaki kontluğa son vermesi II. Haçlı Seferi'nin de teşkiline sebep olacaktır.³⁷ Bu Haçlı Seferi, sözde Urfa Kontluğu 'nun kaybedilmesi üzerine düzenlenmiş olmasına rağmen ilginçtir ki, sefer için düzenlenen fermanla Urfa'nın geri alınması hiç konu edinilmemiştir; özellikle Kudüs kilisesinin büyük bir tehlikeyle karşı karşıya olduğu ve Müslümanlara karşı savunulması gerektiği vurgulanmıştır.³⁸ Ebru Altan'ın verdiği bu bilgi yanında Deuili Odo, yazdığı Haçlı Seferi günlüğünde “*eski adına Edessa denilen, Rohes'in yağmalanması*” diyerek Urfa'yı zikretmektedir. Bu bilgiden Haçlıların bu seferi düzenlemelerinde Urfa'nın yerini görmek de mümkün olmaktadır.

³⁶ Anonim Süryani Kroniği (I. Ve II. Haçlı Seferi), s. 70; Coşkun Alptekin, “Ali Küçük”, *DİA*, C. 2, İstanbul, 1989, s. 410.

³⁷ Urfa'nın fethi sonrası Haçlı Seferine dair: “O zaman dindar bir adam olan Langres Piskoposu, eski adına Edessa denilen, Rohes'in yağmalanması, Hıristiyanlara eziyet edilmesi ve putperestlerin kibri hakkında piskoposluk tarzına uygun şekilde konuştu ve acı durum için çokça gözyaşı dökülürken, [piskopos] krallarıyla birlikte Hıristiyan krallığına yardım etmek üzere savaşınlar diye tavsiye ederek pek çoklarını teşvik etti.” Deuili Odo, *II. Haçlı seferi, VII. Louis'in Doğu'ya Seyahati*, (Latince'den Ter. Caner Togaç), Kronik, İstanbul 2021, s. 23.

³⁸ Ebru Altan, *II. Haçlı Seferi (1147-1148)*, Ankara, TTK, 2003, s. 10, 13-14.

Haçlılar için stratejik hedef Kudüs olduğu için ilk sefer sonrası kurulan siyasi yapıların manası bu merkeze oranla ölçülmekteydi. Lakin Haçlıların Urfa'yı kaybederek büyük bir gerileme sürecine girdikleri gerçeği ortadadır. İleri hareket üssünü kaybeden Haçlılar, sahil şeridine hapsolacak ve buradan ileriye doğru Halep-Dımaşk istikametine ciddi bir ilerleme sağlayamadan bölgeyi terk etmek durumunda kalacaklardır. Burası bahsettiğimiz üzere onların İslâm dünyasına karşı özellikle el-Cezire sahasında bir ileri harekât üssü idi. İbnu'l-Esir'in de ifade ettiği üzere geniş bir sahada tehdit oluşturmaktaydı. Bu şehrin Müslümanlar tarafından alınması el-Cezire bölgesinin Haçlı tehdidine karşı güvenceye alınmasını sağlamıştır.

Urfa'nın kaybedilmesi, Haçlıların sahil bölgesine sıkışıp kalmalarıyla İmadeddin Zengî 'nin zaferi, Haçlılara karşı Müslüman toparlanmasının ilk önemli adımıdır.³⁹ Urfa, toparlanmanın ve karşı harekâtın ilk önemli adımı olacaktır. Bu konuya dair Ramazan Şeşen şu tespitlere yer vermektedir.

“1127’de Musul Atabeyliği ’ne İmâdüddin Zengî b. Kasîmüddeve Aksungur tayin edildi. Harran ile Halep’e de sahip olan Zengî, zamanla bölgede gücünü artırarak kuvvetli bir devlet kurdu ve 1144 yılında Urfa’yı Haçlılardan geri alarak el-Cezîre bölgesindeki Müslüman birliğini sağladı.”⁴⁰

Urfa şehri ve buradaki kontluk özelindeki tetkikten görüleceği üzere 1098'den 1144 yılına kadar yaklaşık 50 senelik süre zarfında İslâm dünyasının çok önemli bir kesişme noktasını ele geçiren Haçlılar üzerine Selçuklu Devleti'nin görevlendirdiği atabeyler amansız bir mücadeleye girişmişlerdir. Haçlılar için bir ileri harekât üssü olan Urfa, Selçuklu Atabeyleri ile Artuklular gibi bölgenin Türk-İslâm kuvvetlerinin öncelikli hedefi olmuş ve Urfa, bu cümleden hedef olarak izah edildiği üzere mütemadiyen ele geçirilmeye çalışılmıştır. Burada atabeylerin hareket üssü Musul olduğunu da ifade etmek yerinde olacaktır. Selçuklulara bağlı olarak harekete geçen atabeyler başta Musul olmak üzere Halep ve Dımaşk gibi şehirlerden buraya karşı saldırılarda bulunmuşlardır. Urfa, alınmasa Haçlıların buradan ileriye gitmeleri Irak,

³⁹ Carole Hillenbrand, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, (Çev. Nurettin Elhüseyni), Alfa Yayınları, İstanbul, 2015, s. 138.

⁴⁰ Şeşen, “Cezîre,” s. 511.

Suriye hatta İnan hattında Halep, Musul, Şam ve Bağdat gibi şehirleri ele geçirmelerine yol açabilirdi. İlk seferin şokunun hemen ardından atabeylerin öncülüğünde yapılan seferler İmadeddin Zengî ile sonuç vermiştir. Burada görüleceği üzere devamlı suretle kendi içinde birlik arayarak Haçlılara karşı durma stratejisi Urfa şehri örneğinde görülmesi mümkündür. Birlik suretiyle alanın genişlemesi sahayı gittikçe Haçlılar aleyhine daraltacaktır.

Büyük Selçukluların Haçlılar karşısındaki tavrı tartışıla gelmektedir. Devletin bu salıdırlar başladığında içinde bulunduğu karışık durum nedeniyle Selçuklu sultanları Haçlılara karşı doğrudan harekete geçmeseler de bu duruma duyarsız da kalmamışlardır. Urfa'nın geri alınmasında Selçuklu Devleti'nde Muhammed Tapar ve Irak Selçuklu Hükümdarı Mahmud gibi idarecilerin özel bir gayreti görülmektedir. Emir Çökürmüş, Mevdud ve Aksungur Porsukî'yi müteaddiden buranın ele geçirilmesi için gönderen Muhammed Tapar doğrudan gelemese de bu şehrin ve kontluğun yıkılmasında bu sürekli gayretiyle dolaylı hak sahibidir demek yanlış olmayacaktır. Bu bakımdan Selçukluların iç karışıklıklar sebebiyle doğrudan gelemeseler de Urfa örneğinde görüleceği üzere bölge olaylarından gafil olmadıkları tam tersine buraya karşı bir harekât oluşturmak üzere seferler düzenlettikleri görülmektedir.

İbnu'l-Esir'in işaret ettiği Haçlı tehdidine karşı Anadolu, Irak, Suriye ve el-Cezire hattının ortasında yanan bir ateş olarak görülen bu felaketin bölgeye yayılması yaklaşık elli yıllık bir çaba sonucunda önlenmiştir. Atabeyler ve onların vasıtasıyla Selçuklu Devleti'nin Musul merkezli harekâtında ve Haçlılara karşı kazanılan başarıda bu kurumun ve buna bağlı oluşan gelişmelerin rolü büyüktür. Yine Muhammed Tapar ve Irak Selçuklu sultanlarının iradesini göstermesi ve onların elinin uzanmadığı yere atabeylerle memlûk asıllı komutanların yetişerek bu zorlu zamanı birlik sağlayarak atlatmaları dikkat çekicidir. Ayrıca bölgeyi bütünleştirme stratejisi dâhilinde gerçekleştirenleri ve gerçekleştirilmek istenilenleri göstermesi bakımından Urfa'nın ele geçirilmesi önemli ve manalıdır.

Anadolu Mecmuası
2/III, Nisan 2023, s. 1-18.

Bibliyografya

- Alptekin, Coşkun, "Ali Küçük," *DİA*, C. 2, İstanbul, 1989, s. 410.
- Altan, Ebru, *II. Haçlı Seferi (1147-1148)*, TTK, Ankara 2003.
- Anonim Süryani Kroniği (I. ve II. Haçlı Seferi), (çev. İlhan Aslan), Post Yayınları, İstanbul 2019.
- Carnotensis, Fulcherius, *Kudüs Seferi-Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium*, (çev. İlcan Bihter Barlas), IQ Yayınları, İstanbul 2009.
- Çetin, Altan, *Haçlı Seferleri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2021.
- Demirkent, Işın, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, II, TTK, Ankara 1994.
- Demirkent, Işın, "Kürboğa," *DİA*, C. 26, Ankara 2002, s. 562-563.
- Demirkent, Işın, "I. Kılıç Arslan," *DİA*, C. 25, Ankara 2002, s. 396-399.
- Demirkent, Işın, "Mevdud b. Altuntegin," *DİA*, C. 29, Ankara 2004, s. 427-429.
- Demirkent, Işın, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Dünya, İstanbul 2007.
- Deuilli Odo, *II. Haçlı seferi, VII. Louis'in Doğu'ya Seyahati*, (Latince-den ter. Caner Togaç), Kronik, İstanbul 2021.
- Ebu'l-Ferec (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, C. 2, (ter. Ernest A. Wallis Budge-Türkçe-Ömer Rıza Doğrul), TTK, Ankara 1987.
- Hillenbrand, Carole, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, (çev. Nurettin el-Hüseynî), Alfa Yayınları, İstanbul 2015.
- Holt, P. M., *Haçlılar Çağı*, (çev. Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- İbn el-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, (ter. Ahmet Ağırakça), C. 8, Bahar Yayınları, İstanbul 1987.
- İbn el-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, (ter. Abdülkerim Özeydın), C. 10, Bahar Yayınları, İstanbul 1987.
- İbn Kalanisî, *Şam Tarihine Zeyl*, (çev. Onur Özatağ), İş Bankası Yayınları, İstanbul 2015.
- Metin, Tülay, "Emîr Necmeddin İlgâzi Dönemi Artuklu-Haçlı Müna-sebetleri ve Afrin Zaferi (28 Haziran 1119)," *Belleten*, C. 83, 2019, s. 817-852.
- Sevim, Ali-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara 1995.

Anadolu Mecmuası
2/III, Nisan 2023, s. 1-18.

Şeşen, Ramazan, “Cezîre,” *DİA*, C. 7, İstanbul 1993, s. 509-511.

Takkuş, Süheyl, *Tarihu Zengiyyin fi el-Musul ve Bilâd eş-Şam*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1999.

Turan, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2001.

Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi*, (ter. Hrant D. Andreasyan), TTK, Ankara 2000.

TÜRK KURTULUŞ SAVAŞI'NIN MAZLUM MİLLETLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Uğur BAYSAL*

Özet

XX. yüzyılda yeryüzü nüfusunun büyük çoğunluğunun kabaca dörtte üçü Doğu'da yaşamaktaydı. XVI. Yüzyıldan beri sömürge yarışı içerisinde olan Batılı devletler, bu yüzyılda Doğu'nun tamamını sömürgeleştirdikten sonra Doğu ile Batı'nın kesiştiği noktada bulunan, I. Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle ayrılan ve daha önce çeşitli gizli antlaşmalarla paylaşılan Osmanlı Devleti'nin topraklarını da işgal ettiler. Bu işgallerle beraber Batı ve Doğu, tam olarak ikiye ayrılırken, emperyalist düzenin hâkimiyeti pekişmişti.

İtilaf Devletleri başka bir deyişle Batılı Devletler, I. Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsız yaşama hakkını Türk Milleti'nden esirgemiş, dolayısıyla Türkler ve Mazlum Milletler aynı yazgıyı ve kaderi paylaşmıştı. Tarihsel kırılmanın yaşandığı ve Doğu ile Batı'nın kavşağındaki Anadolu'da, Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Türk Kurtuluş Savaşı bütün Mazlum Milletlerin umudu olmuştur. Anadolu'daki Emperyalist devletlere karşı mücadele sadece Türk Milleti'nin değil, aynı zamanda bütün Mazlum Milletlerin geleceğini belirleyecekti. Kurtuluş Savaşı süresince ulusal ve uluslararası bütün aktörlerden faydalanılmaya çalışılmıştı. Örneğin Batı emperyalizmiyle ideolojik savaş hâlinde olan Sovyet Rusya'yla en geniş anlamda iş birliği ve ittifak yapılmıştı. Anadolu Hükümeti ile Türk Dünyası arasındaki yakın iş birliği ve dayanışma başka bir yardımlaşmanın örneği olmuştur. Yine Irak, Suriye ve Arap ülkeleriyle ilişkilerin gelişmesi ve birliktelik halinde olunması emperyalist cepheye karşı mesaj taşımaktaydı. Kurtuluş Savaşı süresinde tüm imkânsızlıklara karşın bu mücadeleyi yürütmeye kararlı olan Mustafa Kemal Paşa, Mazlum Milletlere imkân ve olanakları ölçüsünde yardım etmiş, diğer taraftan onların da Anadolu Hükümeti'ne destek ve katkıları az olmamıştır.

Bu süreçte Mazlum Milletler kendi bağımsızlık davalarını Türk Kurtuluş Savaşı ile ilişkilendirdi. Kurtuluş Savaşı üçüncü dünya ülkesi olarak adlandırılan Mazlum Milletlere ilham ve esin kaynağı oldu. Söz konusu çalışma, bahsedilen bu mücadele boyutunun etkilerini ele almaktadır.

* Dr., İletişim: baysalugur@yahoo.com.

Anadolu Mecmuası
2/III, Nisan 2023, s. 19-46.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Paşa, Kurtuluş Savaşı, Mazlum Milletler, Emperyalizm, İngiltere.

The Effect Of Türkiye Liberation War On Oppressed Nations

Abstract

In the 20th century, roughly three-quarters of the world's population lived in the East. Western states, which have been in the colonial race since the 16th century, also occupied the lands of the Ottoman Empire, which was located at the intersection of the East and the West, which was defeated in the First World War and shared with various secret treaties before. With these occupations, the West and the East were divided entirely into two while the dominance of the imperialist order was consolidating.

The Entente Powers, in other words, the Western Powers denied the Turkish Nation the right to live independently after this world war. Therefore, Turks and Oppressed Nations shared the same fate and destiny. The Turkish War of independence under the leadership of Mustafa Kemal Pasha has been the hope of all Oppressed Nations in Anatolia, where the historical break is experienced and at the crossroads of East and West. The struggle against the imperialist states in Anatolia would determine the future not only of the Turkish Nation but also of all Oppressed Nations. During the War of Independence, it tried to benefit from all national and international actors. For example, cooperation and alliance in the broadest sense have been made with Soviet Russia, which is at ideological war with Western imperialism. The close cooperation and solidarity between the Anatolian Government and the Turkish World has been another example of cooperation. Again, the development of relations and cooperation with Iraq, Syria, and Arab countries carried a message against the imperialist front. Mustafa Kemal Pasha, who was determined to carry out this struggle despite all the impossibilities of the War of Independence, helped the Oppressed Nations as much as possible. On the other hand, their support and contribution to the Anatolian Government have not been less.

In this process, the Oppressed Nations associated their cause of independence with the Turkish War of Independence. The War of Independence was a source of revelation and inspiration for the Oppressed Nations, which is called the third world country. This study deals with the effects of this struggle dimension.

Keywords: Mustafa Kemal Pasha, War of Independence, Oppressed Nations, Imperialism, England.

Giriş

Batılı Devletler, I. Dünya Savaşı öncesi Avrupa'nın "*Hasta Adamı*" olarak nitelendirdikleri Osmanlı Devleti'ni, söz konusu savaşın ganimeti olarak gördü. Bundan dolayı İtilaf devletleri savaş öncesi, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüyle ilgili barış ve iş birliği teşebbüslerini kabul etmediler. Ummadıkları şekilde Türk Milleti I. Dünya Savaşı'nda olağanüstü başarılar elde etti ve savaşın iki yıl uzamasına sebebiyet verdi. Bununla beraber İttifak Devletleri I. Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle ayrılınca, Osmanlı Devleti'nin ileri gelenleri ile İtilaf devletleri arasında Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandı.¹ Osmanlı Devleti'nin İttifak devletleri arasındaki en ağır şartları taşıyan ateşkes antlaşmaya mecbur bırakılması, savaş sırasındaki gösterdiği başarıyla ilgiliydi. Anılan antlaşmaya göre; İtilaf devletleri stratejik olarak gördükleri her yeri işgal edebilirdi. Osmanlı Devleti ateşkes antlaşmasını imzalamadan bile, bu ateşkes antlaşmasına aykırı olarak İngiltere Musul vilayetini işgal etti. Bununla beraber fırsattan istifade etmek isteyen Osmanlı tebaası bile toprak elde etmek için, İngiliz Avam Kamarası'na müracaat etmekten geri kalmadı.

Öte yandan Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşmaya gelince İtilaf devletleri kendi çıkarlarını ön plana alarak hareket etmişlerdir.²

¹ Ali İhsan Gencer-Sabahattin Özel, **Türk İnkılap Tarihi**, 10. bs., İstanbul, Der Yay., 2005, s. 60-63; Halil Paşa, **İttihat ve Terakki'den Cumhuriyete Bitmeyen Savaş**, Haz: M. Taylan Sorgun, Kamer Yay., İstanbul 1997, s. 192-193.

² İngiltere ve Fransa arasında 3 Ocak 1916'da imzalanan Sykes-Picot Antlaşması Osmanlı topraklarının bu iki devlet arasında paylaşılmasını kapsamaktaydı. Antlaşmanın geçerli olması, Rusya tarafından da onaylanmasına koşuluna bağlıdır. Rusya da Kuzeydoğu Anadolu'daki toprak isteklerinin kabul edilmesi şartıyla bu antlaşmayı onaylayacağını bildirmiş, sonuçta 10-23 Ekim 1916 tarihleri arasında kesin şeklini alan Sykes-Picot Antlaşması imzalanmıştı. Buna göre, Adana, Antakya bölgesi, Suriye kıyıları ve Lübnan Fransa'ya, Musul hariç Irak İngiltere'ye bırakılmıştı. Bu iki devletin Rusya ile yaptıkları Petrograd Protokolü ile Rusya'nın payına Boğazlar bölgesine ek olarak Trabzon'a kadar Doğu Karadeniz kıyıları ile Erzurum, Van ve Bitlis

İngiltere'nin İzmir ve çevresini İtalya yerine Yunanistan'a vermesi mevcut olan görüş ayrılığının daha fazla derinleşmesine neden oldu. Bununla beraber Fransızlara verilmesi öngörülen Kerkük vilayetinin, İngiltere tarafından işgal edilmesiyle Fransa ve İngiltere arasında da olumsuz rüzgârlar esmeye başladı.

Bağımsızlığına düşkün olan Türk Milleti, gizli antlaşmalarla belirlenen Türk topraklarının paylaşılmasına karşı mücadele edecekti. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasıyla beraber Kurtuluş Savaşı'nın ilk evresi başladı.³ Sivas Kongresi sırasında Amerikan ve İngiliz Mandası savunulmuşsa da Mustafa Kemal Paşa'nın ağırlığını koymasıyla bu teklifler kabul edilmemiş, ne pahasına olursa olsun tam bağımsızlık dışındaki bütün seçenekler reddedilmiştir.⁴

Mustafa Kemal Paşa'nın, Kurtuluş Savaşı sırasında Mazlum Milletler olgusunu ortaya atması tesadüf değildir. O, Türk Milleti'nin bağımsızlık davasını bütün imkansızlıklara rağmen yürütmeye kararlıydı. Le Temps muhabiri Marie-Laure Oiselet ile yaptığı röportajda bu gerçeği açıklamakta beis görmedi. *"...biz istiklal-i tam istiyoruz, hudud-u millimiz içinde, mesut ve müreffeh yaşamayı! Düvel-i Muaz-zama'nın, kendisine tanıdığı hakları, bize de tanımasını. Çünkü kürre-i arz, baştanbaşa, bizim gibi mazlum milletler doludur; onlar da bizim gibi kolonyalizmden ve emperyalizmden, bir gün gelecek, halas olacaklardır."*⁵ Burada da ifade edildiği gibi mazlum milletlerin sorunlarıyla ilgilenmek, Kurtuluş Savaşı'nın başından itibaren bilinçli olarak benimsenen bir ilkeydi.

birakılmıştı. Daha geniş bilgi için: Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-2001)**, 3 bs., İstanbul, Der Yay., 1985, s. 398-399.

³ Aptülâhat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 190.

⁴ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk I**, C. VIII, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1981, s. 10.

⁵ Attilâ İlhan, **O Sarışın Kurt**, 11. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2007, s. 177.

Emperyalizmin Teorik Tanımı

Siyasi ve ekonomik olarak etkin bir devletin daha az etkin bir başka devlet üzerinde hakimiyet kurma süreci ve bunu sürdürmesi emperyalizm, izlediği bu siyaset ile başka oluşumlar üzerinde hakimiyet kuran daha güçlü yapı ise imparatorluk olarak isimlendirilmektedir.⁶

Koebner ve Schmidt 1840'lerden günümüze değin emperyalizmin on iki farklı anlamda kullanılmış olduğunu ifade etmektedir. Esasında emperyalizm kelimesi Latince "*imperator*" kelimesinden gelme olup, daha ziyade diktatör idareler, kuvvetli olarak merkezileşmiş idareler, gaddar ve keyfi yönetim metotları ile ilişkilendirilirdi. Modern zamanlardaki kullanımı 1830'larla beraber Fransa'da ortaya çıkarken, 1848'den sonra ise III. Napolyon'un despot uygulamalarını eleştirmek maksadıyla kullanılmaya başlanmıştı. Bu özellikle onun 1852-70 yılları arasında Fransa'yı elinde tutma biçimini de tanımlamaktaydı. Gelecekte, herhangi bir sebepten dolayı emperyal olarak isimlendirilen siyasi oluşumlar açısından İkinci Fransız İmparatorluğu'nun tarihi anlamda önemli bir iz bıraktığını söylemek yanlış olmayacaktır.⁷

İngilizler için ilk aşamada emperyalizm yabancı bir idare biçiminin iç politik meselesi yani Fransız kralının halkını yönetme şekliyen 1870'lerden itibaren bu terim İngiltere'de kullanılmaya başlanmış, artık İngiliz devlet adamı Benjamin Disraeli'nin İngiliz sömürge devletini güçlendirme ve yayılma politikaları "*emperyalistik*" olarak tanımlandı. Hatta sonraları İngiliz liberaller emperyalizmin büyümesine kapılmama konusunda yaptıkları uyarılarda Napolyon idaresini hatırlamaktaydılar.⁸

Emperyalizm kavramı, literatüre kapitalizmle birlikte girmektedir. Söz konusu terimin merkeze alındığı ilk teorilerde daha ziyade kapita-

⁶ Michael W. Doyle, **Empires**, Cornell University Press, New York 1986, s. 18.

⁷ Richard Koebner-Helmut Dan. Schmidt, **Imperialism, The Story and Significance of A Political Word**, Cambridge, Cambridge University Press, 1965, s. XIII.

⁸ R. Koebner-H. D. Schmidt, **Imperialism, The Story and Significance of A Political Word**, s. 1-2.

lizmle beraber anıldığını görmek mümkündür.⁹ Ancak uzun bir tarihsel süreç içerisinde bu yönetim sisteminin uygulanmasına şahitlik edilmektedir. Ne var ki, XX. yüzyılın başlarında bu ifadenin yerleşmeye başladığı görülmektedir.

Günümüz siyasî erklerinde biçim olarak değişmiş olmakla beraber sömürgeciliğin hala sürdüğünü iddia edilmektedir. Tarihsel anlamda ise bu uygulamanın antik çağdan modern zamanlara kadar yani devam eden bir süreç içinde farklı şekillerde görülmüş olduğunu, uluslararası ilişkilerin de en kapsamlı tartışma konularından biri haline gelerek insanlık tarihini utanç verici sayfalarla doldurduğu söyleniyordu. Sömürgeciliğin tüm yönleriyle sistematik bir şekilde uygulamaya konulmasıyla alakalı ise kendisi de pek çok yabancı isim gibi XVI. yüzyıla işaret etmektedir.¹⁰

İngiliz Emperyalizmine Kısa Bir Bakış

Emperyalist devletlerin içerisinde “*Güneş Batmayan İmparatorluk*” olarak nitelendirilen İngiltere, Doğu’nun çoğunluğunu kontrol etmekteydi. İngiltere barındırdığı nüfus kompozisyonu açısından, en kalabalık Müslüman ülkesiydi. Diğer taraftan dünyadaki tüm Müslümanları egemenlik altına alma, bunun için her türlü vasıtaya başvurmak İngiliz dış politikasının temel ilkelerindendir. İngilizler Hindistan’a ticaret amacıyla gitmişler, daha sonra Fransızları saf dışı ederek buraya egemen olmuşlardı. Amaçlarına ulaşabilmek için, Osmanlı Padişah ve Halifesi ’nin nüfusundan yararlanmayı da başarmışlardı. Hintlileri ellerinde bir çakı bile bırakmaksızın silahsızlandırmış, ayrıca cahil bırakmaya özen göstermiştir. İslamiyet’in eğitim ve uygarlıktan nefret ettiği, İngiltere’nin Müslümanların doğal koruyucusu olduğu inancını yaymışlardır. İngiltere üstelik kendi savaşlarını Hint Müslümanlarına yaptırdığı gibi, masraflarının büyük kısmını da onların sırtından karşılamıştı.¹¹

⁹ Andrew Erskine, **Roman Imperialism**, Edinburgh University Press, Edinburgh 2010, s. 4.

¹⁰ Ahmet Kavas, “Sömürgecilik,” *DİA*, C. 39, İstanbul 2009, s. 394.

¹¹ Sabahattin Özel, **Millî Mücadelede Mustafa Kemal Paşa’ya Karşı İngiliz Ajanları ve İşbirlikçileri**; Casustur Casus, Derlem Yay., İstanbul 2009, s. 15.

Batılı devletler, Hindistan'ın sahip olduğu uçsuz bucaksız pazarlarına, yeraltı ve yer üstü zenginliklerine göz dikti. Sadece Hindistan bile, Avrupa'nın nüfusuna eşdeğer hatta daha fazlası demektir. İngiltere'nin uzun yıllar Hindistan'ı sömürge sistemiyle yönetmesinin altında ekonomik sistemini tamamen kontrol etmesi yatmaktaydı. Ayrıca sömürdükleri ülkeyi çok iyi tanımaları ve demografik ve dini unsurlar arasındaki farklılıkları kışkırtmak bu düzenin sağlıklı işleminde başlıca araçlarıydı.

Sömürge düzeninin devam etmesi şu şekilde açıklanmaktadır: Bunda olağanüstü olan hiçbir şey yok. Hindistan'da halkın bir kısmı, diğer kısmına karşı İngiliz kapitalizminin iktidarı için saldırır. Eğer Hindistan'ın kuzey kısmında bir ayaklanma baş gösterirse güneyin köylüleri askere alınır ve onlar asker olarak kuzeydeki ayaklanmayı ezmek için kullanılır. Eğer batıdaki Hintliler ayaklanırsa, onların üstüne doğudaki Hintlileri gönderilir ve böylece onları birbirlerine karşı akıllıca kullanarak hepsi otorite altına alınır. *“Bize Hindistan'da devrimin kaçınılmaz olduğunu, Çünkü Hinduların aklıktan öldüğünü söylemeye gelen olursa onlara şu karşılığı veririm: İleri sürdüğünü kanıt inandırıcı değildir. Yaşamayı bilmiyorlarsa elbette ölecekler, ama bu mutlaka bir devrimle olmasını gerektirmez. İngiltere'de herkes isterse ölebilir. Bu demek değildir ki, devrim patlak vermek zorundadır.”*¹²

Emperyalist devletlerin sömürgelerini muhafaza etmenin en önemli enstrümanı ayrılıkları kışkırtmaktır. Emperyalizm aslında entrika yapmak ve kışkırtmak esasına dayanmaktadır. Örgütsüz toplumun köle toplum olacağı anlayışıyla hareket eden emperyalizm, bölgedeki Mazlum Milletlerin örgütlenmesini engellemek için her türlü vasıtayı kullandılar. Her türlü hakları ve özgürlükleri elinden alındı. Dahası efendilerine(!) hizmet etmekten ve kölelik yapmaktan başka bir görev biçilmedi. Dolayısıyla anılan koşullar altında Asya ve Afrika'da tam bağımsız statüsünde bir devlet yoktu. Sadece Afganistan ve İran yarı bağımsız bir devlet konumundaydı. Bahse konu devletler de emperyalizmin tehdidi ve tehlikesi altında bulunmaktaydı. Diğer bir ifadeyle

¹² Birinci Doğu Halkları Kurultayı; Bakü 1920 (Belgeler), s. 62-63.

bu dönemde İngiliz emperyalizmi Afganistan ve İran üzerinde Demokles'in kılıcı gibi durmaktaydı.¹³

İngiltere'nin Hindistan'a gönderdiği görevliler hem subay hem yönetici hem de bilim adamı gibi çalışmaktaydı. Bu görevliler İngiliz Emperyalizminin devam etmesinde önemli sorumluluklar üstlenmekteydi. Dönemin Hindistan Masası Sekreteri John Morley, 1890'ların sonunda bir mektubunda belirttiği üzere, Lord Curzon ve diğer bazı başka gerçek emperyalistler, sürdürdükleri Emperyal yayılcılığa, İngiltere'nin dünya liderliğini koruyabilmesi açısından karşı konulmaz bir zorunluluk, hatta büyük bir sorumluluk olarak bakmaktaydılar.¹⁴

Dünyanın efendisi ve jandarması rolündeki Batılı devletler, Doğu'yu boyunduruk altına almaya kararlıydı. Doğu ülkeleri birer birer Batı'nın pençesine düştüler. XX. yüzyıla girilirken Doğu'nun sömürgeleştirilmesi süreci büyük ölçüde tamamlanmıştı. Batı emperyalizmi Anadolu'da Türklere de bağımsız yaşama hakkını tanımak istemedi. Her ne pahasına olursa olsun Türk Milleti'ni boyunduruk altına almayı Batı sanki yeminliydi. Anadolu'nun da boyunduruk altına alınmasıyla Doğu'nun sömürgeleştirilmesi tamamlanmış olacaktı. Sömürüye dayalı barış düzeni kurulacaktı. Bu, Batı'nın, Doğu'ya dikte edeceği sözde bir barış olacaktı. Yer yuvarlığını Doğu-Batı diye, insanlığı da ezenle ezilen, sömürenler sömürülen, efendiyle uşak diye ikiye bölecekti. I. Dünya Savaşı sonunda Batı, bu büyük amacına ulaşmak üzereydi. Mustafa Kemal Paşa tam bu tarihsel dönüm noktasında, yani Doğu'nun sömürgeleştirilmesi sürecinin doruğa eriştiği bir sırada tarih sahnesine çıktı.¹⁵

¹³ David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış**, Haz. Mehmet Harmancı, Epsilon Yay., İstanbul 1994, s. 421.

¹⁴ Evgeny Sergeev, **The Great Game 1856-1907**, Washington-Baltimore, 2013, s. 27-28.

¹⁵ Şimşir, **Atatürk ve Üçüncü Dünya Ülkeleri**, s. 1904.

Mazlum Milletlerin Genel Durumuna Kısa Bir Bakış

Kurtuluş Savaşı döneminde Mazlum Milletler sömürge ve yarı sömürge durumundaydı. Emperyalizme karşı çıkma fikri bile Mazlum Milletlerde unutulmaya yüz tutmuştu. Yarı sömürge kalmak bile onlar için büyük bir başarı ve hedefti. Bu durumda bağımsızlığı düşünmek bir yana özerklik bile söz konusu dönemde yaşayan liderlerin halk önünde söyleyemeyeceği bir idealdi.

Türk Kurtuluş Savaşı başladığı zaman bütün Mazlum Milletler Emperyalist devletlerin sömürsü altında ezilmekteydi. Şöyle ki, Hindistan da Gandhi ve Cevahir Lal Nehru, sürekli bir şekilde sistematik baskıya maruz kalmakta dahası siyasi sebeplerle hapisteydiler. Hindistan'ın Amritsar şehrindeki İngiliz Kumandanı, şehir halkının İngiliz bayrağının önünden diz üstünde ve yerde sürünerek geçmelerini emretmiş ve bunu yaptırmıştı. Bu olay biraz dedikodu uyandırınca de, gerçi İngiliz Hükümeti İngiltere'ye çağırdı. Ama bu sefer de İngiliz gazeteleri onun lehine yardım listeleri açtılar. İngilizler bu kişiyi onore ederek, büyük bir maddi yardım edinmesini sağlamıştır.

Fransa ise Atlas Afrika'sında hapishaneleri, hürriyet isteyen aydınlarla doldurmuştu. Fas Mücahidi Abdülkerim Madagaskar'da sürgündü. Mısırlı Milli Önder Zağlul Paşa da Okyanusta, İngilizlerin sürgününde idi. Endonezya'da bir Hollandalı memuruna 18 hizmetçi düşmekteydi. Çinlilere Şanghay'da, Avrupalı mahallelerine, hatta şehir parklarına girmeleri yasaktı. Özetle ezenler, ezilenleri ezmeye devam etmekteydi.¹⁶

Mazlum milletlerin büyük çoğunluğu İslam dünyasından meydana gelmekteydi. I. Dünya Savaşı'na kadar İslam dünyasının çoğunluğu, Osmanlı Devleti'nin himayesi ve hoşgörüsü altında yaşayan Müslümanlar, Avrasya kıtasının çoğunluğunu teşkil etmekteydi. I. Dünya Savaşı başlayınca Müslümanlar iki kutba ayrıldılar. Bir tarafta İngiliz ve Fransız emperyalizminin himayesi altında bulunan Müslümanlar, diğer tarafta Osmanlı Devleti bünyesinde yer alan Müslümanlardı. Halife'nin cihat ilanı ile, İngiliz emperyalizmi altındaki Müslüman dünyasının İngiltere'ye karşı ayaklanacağı düşünülmekteydi. Fakat I.

¹⁶Ahmet Şükrü Esmer, "Atatürk ve Asya," **Ulus**, S. 2646, 20.11.1938, s. 3; **Birinci Doğu Halkları Kurultayı, Bakü 1920 (Belgeler)**, 3. bs., Kaynak Yayınları, İstanbul 1999, s. 60-70.

Anadolu Mecmuası
2/III, Nisan 2023, s. 19-46.

Dünya Savaşı sırasında, Halife'nin cihat ilanı Müslüman dünyası tarafından yeterince ilgi görmedi. İngiltere, Fransa ve Rusya bayrakları adı altında Müslümanlar Osmanlı Devleti'ne karşı savaştılar. İtilaf devletleri Müslüman dünyasının yardımını sağlamak için bağımsızlık vaadinde bulunmuştu. Yoğun propagandaya maruz kalan Müslümanlar, İngiltere bayrağı altında savaştılar.

Öte yandan I. Dünya Savaşı bittiğinde İslam dünyası büyük bir ihanete uğramıştı. Emperyalizmin oyununa gelmişler, bağımsızlık sözü tutulmamıştı. Gerçekten savaşın bitmesine rağmen, İslam dünyasının konumunda bir değişiklik yaşanmamıştır. Hindistan, Arabistan, Irak, Suriye ve diğer yerlerde İngiltere ve Fransa'ya karşı büyük bir güvensizlik oluşmuştur. Hatta bu memnuniyetsizlik İngiltere ve Fransa'ya karşı yer yer direniş hareketleriyle kendini göstermiştir.

Sonuç olarak Doğu ulusları yeni yeni milli benliklerini bulmaya başladılar. Mazlum Milletler kendi kültürünü, inancını ve kaderini yaşamak hedefindeydi. Artık sömürülmek, ezilmek ve Emperyalist devletlerin amacını gerçekleştirmek için asker olmak istememekteydi. Doğu'nun her yerinde bu değişiklik hissedilmeye başlandı. Hindistan, Afganistan, Fas, Irak ve Arabistan'da milli bir uyanış hareketi gözlenmekteydi.

Türk Kurtuluş Savaşı ile Mazlum Milletler Arasındaki Etkileşim

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılınca, akabinde İtilaf devletleri Osmanlı Devleti'nin stratejik topraklarını işgal etmeye başladılar. I Dünya Savaşı sonrası oluşturulacak dünya düzeninde, Wilson İlkeleri temel alınacaktı, bu durumda söz konusu işgallerin hukuksal ve meşru bir yanı yoktu. Başka bir ifadeyle I. Dünya Savaşı'nı prensip olarak bitiren Wilson İlkeleri, İtilaf devletleri tarafından Türklere çok görülmüştü. Dahası İttifak devletleri içerisinde en ağır ateşkes antlaşmasına Osmanlı Devleti mahkûm edilmiş ve İtilaf devletlerinin çıkarlarını kestiği her yer işgal edilmeye başlanmıştı. Önce İzmir'in Yunanistan tarafından işgali ve daha sonra İstanbul'un İngiliz

tere tarafından işgal edilmesi, Mazlum Milletlerde büyük bir tepkiye neden olmuştu.¹⁷

Mustafa Kemal Paşa'nın bu olağanüstü dönemde Emperyalist devletlere ve onların işbirlikçisi Yunanistan'a karşı Türk Kurtuluş Savaşı'nı başlatması hem Müslüman dünyasının hem de Müslüman olmayan milletlerin büyük bir sempatisini kazandı. Üstelik Mustafa Kemal Paşa Anadolu'nun muhtelif yerlerinde İtilaf devletleri tarafından yapılan işgallerin, tüm İslam dünyasına karşı yapılmış olduğunun altını çizmekteydi. Başka bir ifadeyle İslam dünyasının dikkati Anadolu'ya çekilmek istendi. İstanbul'un resmen İngiltere tarafından işgal edilmesiyle, Müslümanların tepkisi ve sesi daha çok yükseldi. Bu işgale karşı mitingler yapıldı ve bildiriler dağıtıldı. Bu durum Hint Müslümanları için daha belirgindi. Müslümanlar, Halifeliği İslam dünyasında bağımsızlığın sembolü olarak görmekteydi. Yine İngiltere'ye mektuplar göndermek suretiyle İngiltere'nin bu haksız işgaline bir an önce son verilmesini talep ettiler. Hint Müslümanların kurmuş oldukları ve Afganların da katıldığı Hilafet Komitesi İngiltere'ye notalar verdi. İngiltere'nin Anadolu'daki işgali sürmesi demek, Hindistan ve diğer sömürgelerdeki İslam dünyasının harekete geçmesi anlamına gelmekteydi. Kurtuluş Savaşı zamanında Müslüman topluluklarla tesis edilen dayanışma ve iş birliği, Mustafa Kemal Paşa'nın siyasi başarısının ürünüydü.¹⁸

Diğer taraftan Batılı devletler Avrasya'da kendisinin dikte ettiği sömürü düzeninin devamından yanaydı. Mazlum milletler bu oluşturulmak istenen “*yeni dünya düzeninde*” bağımsızlık haklarından yoksundu. Ya bütün direktmelere, emrivakilere, zorlamalara boyun eğecek ya da bütün varlıklarıyla emperyalist düzene karşı koyacaklardı. Mazlumlar, emperyalist devletlerin saldırısı karşısında meşru müdafaa hâlindeydi. Çünkü insanların en kutsal hakkı olan “*yaşama hakkı*” söz konusuydu. Mazlum milletler içerisinde ilk defa Türk Milleti bağımsızlığını geri almak için “*ya istiklâl ya ölüm*” parolasıyla bağımsızlık mücadelesine girişti. Türk Milleti sinesinde çıkardığı Mustafa Kemal

¹⁷ **Türk Dış Politikasında 50. Yıl, Kurtuluş Savaşımız (1919-1922)**, Haz: Dışişleri Bakanlığı, Ankara 1973, s. 11.

¹⁸ Yusuf Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi**, C. 3, TTK Basımevi, Ankara 1950, s. 560-565.

Paşa ile Doğu'ya ve Türk topraklarına yapılan saldırılara kahramanca karşı koymaktaydı. Türk Milleti bağımsızlığını geri almak için bu tarihi dönemde bütün varlığıyla harekete geçmekte ve bağımsızlığını emperyalizmden kurtarmak için her türlü gayreti göstermekteydi. Ayrıca Doğu'da emperyalizme karşı mücadeleye girişen ilk lider olan Mustafa Kemal Paşa'ya göre; bu mücadele bütün şarkın davası şeklinde tezahür etmekteydi. Bu gerçek, *“Türkiye'nin bugünkü mücadelesi yalnız Türkiye'ye ait olmadığını tekrar etmek lüzumunu hissediyorum. Türkiye'nin bugünkü mücadelesi yalnız kendi nam ve hesabına olsaydı, belki daha kısa, daha az kanlı olur ve daha çabuk bitebilirdi. Türkiye'nin müdafaa ettiği dava, bütün mazlum milletlerin, bütün şarkın davasıdır”*¹⁹ sözleriyle ifade edilmektedir.

Türk Milleti ile Mazlum Milletler arasında, siyasi, sosyal, dini ve kültürel bağlar mevcuttu. Emperyalist devletler bu bölgeleri işgal edinceye kadar Mazlum Milletler geçmişte üç kıtaya hükmeden Osmanlı Devleti'nin bir parçası olarak yaşamışlardı. Müslümanlar Osmanlı halifesini İslam dünyasının lideri olarak görmekteydi. Diğer taraftan Osmanlı Devleti bünyesinde barındırdığından Müslüman dünyasıyla kader birlikteliği yaptı. Türkler bağımsız olmadıkça, Mazlum Milletler de bağımsız kalamazdı. Bundan dolayı Mazlum Milletler Anadolu'da başlayan Kurtuluş Savaşı'na büyük ilgi ve alaka gösterdiler. Anadolu coğrafyasında kaderlerinin çizileceğini bilmekteydi. Diğer taraftan Türk Milleti Mazlum Milletlerin bağımsızlığına giden yolun Anadolu'dan başlayarak, dalga dalga bütün Avrasya kıtasını etkileyeceğinin bilincindeydi. Türk Milleti emperyalist ve sömürü düzenine karşı vermiş olduğu savaş, bu bilincin tezahürüydü.

Sömürü düzeninin devam etmesinden yana olan Emperyalist devletlerin, bu düzenin kaldırılması çıkarlarına uygun değildi. Zira sömürgelerindeki sınırsız insan, yer altı ve üstü kaynakları sayesinde çok zenginleşen Batılı devletler, bu düzenin bittiği zaman zenginliklerinin de tükeneyeceğini bilmekteydiler. Bu düzenin devam etmesi için I. Dünya Savaşı'nı göze alan devletler bu zenginliğin elinden kayıp gitmemesi her türlü vasıtayı deneyerek karşı koymaktaydı. Bundan dolayı Mazlum Milletler tarafından topyekûn başlayacak bağımsızlık müca-

¹⁹ Enver Ziya Kartal, *Atatürk'ten Düşünceler*, 23. bs., ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2003, s. 26.

delesi Emperyalist devletleri endişelendirmektedir. Dolayısıyla Anadolu'da başlayan Kurtuluş Savaşı başarısızlığa uğratılması gerekmektedir. Bu arada Türk Milleti bütün hücumlara, işgallere ve varlığına yönelik saldırılara insanüstü gayretlerle karşı koymaktaydı. Mazlum milletler bu insanüstü gayreti, savunmayı başka bir ifadeyle meşru müdafaayı gördükçe kıpırdanmalar, emperyalizme karşı tepkiler başladı ve belli bir safhaya ulaştı.

Türk Kurtuluş Savaşı sürecince sömürge altındaki insanlar demokratik tepkilerini ortaya koydukça insan hak ve özgürlüklerine hiçe sayan Batılı devletler tarafından katliamlara varan uygulamalara maruz kalmaktaydı. Örneğin İngilizler, ülke genelinde tutuklamalara girişti; Hindistan kongresinin birçok şube üyelerini tutuklayıp mallarına el koydu, demokratik tepkilerini gösterenleri ihtiyar, kadın, çocuk demeden on binlerce insanı hapse attı. Tüm zorbalıklara ve büyük kayıplara rağmen halk geri adım atmadı. Sessiz direniş hareketiyle ilgili olarak yargılananların hemen hepsi *“hükümetle iş birliği yapmamaya ahdetmiş”* olduklarını söyleyerek mahkeme gitmeyip savcı ve şahitlerin sözlerini dinlemedi; mahkemede sorularına cevap vermedi ve mahkeme boyunca aralarında konuştu, kitap ve gazete okudular.²⁰ Dahası Mahatma Gandhi *“Tuz Yürüyüşü”* öncesince İngiltere Genel Valisi Lord Irwin'e yazdığı uzun mektupta şunları dile getirdi: *“Neden İngiliz egemenliğini bir lanet olarak görüyorum? Çünkü gitgide artan bir sömürü sistemi ve ülkenin dayanamayacağı kadar yıkıcı, pahalı askeri ve sivil yönetimle suskun milyonlarca insanı yoksullaştırmıştır.”*²¹

Yukarıdaki süreçte meydana gelen tepkilerin ve nümayişlerin milli nitelik taşıdığı görülürken, daha önce ortaya çıkan İngilizlere karşı isyanlarda ise milli bir anlayışın olmadığı göze çarpmaktadır. 1857 yılında Sipahi İsyanı olarak tarihe geçen Hindistan'daki Sipahi Askerlerinin başlattığı ve daha çok onlara destek olan Müslümanların da benimsediği bu ayaklanmaların tamamen halka mal olmadı. Zira halkın büyük bir kısmı kendi kabuğuna çekildi, ayaklanmaya katılmak

²⁰ Bayur, **Hindistan Tarihi**, s. 568.

²¹ Pascal Alan Nazareth, **Olağanüstü Bir Lider: Gandhi**, çev. Kosta Sarioğlu Albatros Yay., İstanbul 2014, s. 31.

için herhangi bir çaba göstermedi.²² Bununla beraber kendiliğinden gelişen bu halk hareketi, çok kısa sürmesinden dolayı İngilizleri ülkeden tamamen çıkartarak bağımsız millî bir devlet kurmak gibi bir amaca dönüştürmedi. Çünkü %90'ı tarımla uğraştığı için sadece çıkarları doğrultusunda hareket eden bilinçsiz halk, İngiliz sömürge düzenine son verme düşüncesi barındırmadığından sadece meslekî sıkıntılarını hafifletmeye ve kendi içindeki itibarını kurtarmaya çalışmaktaydı. Dolayısıyla otorite zafiyetinden istifa ederek, adi suçları işlemeye meylettiler. Çünkü tarih, şimdiye kadar onlara böylesine bir fırsat sunmadı.²³ Nitekim bu döneme tanıklık eden önemli bir şahsiyet olan Durgadas Bandyopadhyaya; *“burayı zapt eden Han Bahadur Han'ın kırk bin kişilik ordusunun çoğunluğunun parayla istihdam edilen fakir ve çiftçi acemilerinden meydana geldiğini, halkın bağımsızlık duygusuyla coşmadığını ve fakirlikten dolayı binlerce kişinin İngiliz ordusuna katıldığını”* belirtmektedir.²⁴ Sonuç olarak bu dönemde Hindistan'da milli bir bilincin bağımsız bir devlet için gerçekleşmediği ortaya çıkmaktadır. Kişisel çıkar ve mesleki ayrıcalıklar elde etme fikri ön plandadır.

Öte yandan Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı çağrılar Mazlum Milletler tarafından karşılık bulmaktaydı. Anadolu'da işgalin bir an önce son verilmesi gerektiğini daha yüksek sesle söylemeye başlamışlardı. İngiltere, özellikle sınırsız zenginliklere sahip olan Hindistan sömürgesinin başkaldırısından çekinmekteydi. Nitekim Hindistan Müslümanları tepkilerini göstermekte gecikmeyecekti. Nitekim Hint-Pakistan Yarımadası'ndaki Müslümanlar Türk Kardeşlerinden aldıkları cesaret ve manevi destekle sömürgecilere karşı bir başkaldırı hareketine girmişlerdir. Bu kıpırdanma bağımsızlık mücadelelerinin bir parçası sayılmaktadır. 1921'de Karaçi'de toplanan İslam Kongresi Mustafa Kemal Paşa'yı her yönden desteklediğini belirtmiş ve büyük za-

²² George Lawrence, **Reminiscences of Forty-Three Years in India**, Lahore 1999, s. 259; Y.H. Bayur, **Hindistan Tarihi III**, s. 288; Vincent A. Smith, **The Oxford History of India; From The Earliest Times to the End of 1911**, London 1920, s. 662.

²³ Ramesh Chandra Majumdar *“The Revolt of the People,”* **British Paramountcy and Indian Renaissance**, (nşr. R. C. Majumdar), Bombay 1988, s. 534.

²⁴ R. C. Majumdar, *“The Revolt of the People,”* s. 535.

Anadolu Mecmuası
2/III, Nisan 2023, s. 19-46.

ferlerinden dolayı kendilerini kutlamıştır. Mustafa Kemal Paşa Türk Gençliği için olduğu kadar Pakistan Gençliğinin de kahramanı ve Bütün Asya'daki bağımsızlık hareketinin öncüsü olduğunu açıklamışlardır. Bununla beraber Pakistan'ın milli şairi Muhammed İkbâl de bu işgallere sessiz kalamamıştı. Mustafa Kemal Paşa'ya doğrudan "*Hitap*" adlı bir şiirle seslenmekte ve "*Allah yardımcın olsun*" dileğiyle şiire başlamaktaydı.²⁵

Hilafet Kongresi Anadolu'ya yardım kampanyası açmış ve görülmedik bir ilgiyle karşılaşmıştır. Türk Kurtuluş Savaşı'na asıl maddi ve manevi desteği Hindistan Müslümanlarından gelmiştir. Çok özel olarak nitelenebilecek bu destek, hilafet makamının önemli bir etken olduğu açıktır.²⁶ Hint Müslümanları tarafından Anadolu'ya yollanan yardımlar, Mazlum Milletlerin dayanışmasının en güzel ve duygusal örneklerinden birini oluşturmaktaydı. Şöyle ki, bu ülkede çok yoksul insanlar bile, Anadolu'ya yardımcı olmak için çırpınmış, Hilafet Fonu'na bağışta bulunmak için, birkaç gün aç kalmayı bile göze almışlardır. Müslüman kadınların çabası ve özverisi, o boyutlara ulaşmıştır ki, mücevherlerini, en kıymetli takılarını vermişler, gelinler çeyizlerini fona bağışlamışlardır.²⁷

Mustafa Kemal Paşa, bağımsızlığın verilmediğini ve sadece kazanılabileceğini bilmekteydi. Türk Milleti'nin bütün zorluklara ve imkânsızlıklara rağmen, girişmiş olduğu ölüm kalım savaşını her ne pahasına olursa olsun yürütmeliydi. İstiklal ve hürriyetten vazgeçmeleri mümkün değildi. Sarsılmaz bir inanç ve azimle başlayan bu kutsal mücadele eninde sonunda başarıya ulaşacaktı. Bu sırada Avrasya'nın merkezinde başlayan Kurtuluş Savaşı, Mazlum Milletlere bağımsızlık mücadelesi için önlerinde duran örnekti. Mustafa Kemal Paşa emperyalizmle mücadelenin nasıl olması gerektiğini ve Mazlum Milletlerin nihai amacını Türk Kurtuluş Savaşı sürerken dile getirmiştir. Emperyalizmin yenilmesinin zamanı geldiğini, ortak bilinç, birlik ve beraberlikle emperyalizme karşı muvaffak olunacağını söylemiştir. Yine dünyada iki ayrı sınıfın olduğunu, bir tarafta zulüm görenler diğer

²⁵ Bilal N. Şimşir, **Dış Basında Laik Cumhuriyetin Doğuşu**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999, s. 115.

²⁶ S. Özel, **Casustur Casus**, s. 22.

²⁷ Barış Doster, **Atatürk Türk Dünyası ve Mazlum Milletler**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2004, s. 259.

tarafıta zulüm edenler diye ayrıldığını belirtmekte ve Mazlum Milletlerin bağımsız olması gerektiğini söylemekten geri kalmamıştır.

Mazlum milletler kendi “*Kurtuluş Savaşını*” başlatmasının gerekli olduğunu ve bağımsızlık ancak bu şekilde sağlanabileceğini söyleyen Mustafa Kemal Paşa, Kurtuluş Savaşı’nın en zor ve müşkül durumunda bile Mazlum Milletlerin bağımsızlık mücadelesine ilgi göstermiştir. Yaptığı konuşmada Mazlum Milletler dayanışmasıyla ilgili genel değerlendirmesi şu şekildedir: “*Şarktaki dostlarımızla bağlılığımız cihanı aldatmak ve kendi lehimize neticeler elde etmek gayesi değildir. Sadece halklarımızı, istiklalimizi korumak içindir. Zaman geçtikçe mevcut bağların güçleneceği ve ilerleyeceği de şüphesizdir. Efendiler, işgalci, saldırgan devletler de milletlerin mevcudiyetlerini, meşru haklarını tanıyacaklarını ilan etmişlerdir. Hadisat gösterdi ki bu ilan ve ifadede katiiyen yalancıdırlar. İşgalci, emperyalist, saldırgan olan devletler dünya genelinde kendilerinin işgal ettiği toprakları sömürmekte ve beşeriyeti kendi hırslarını tatmin etmek için çalışmaya mahkûm etmeyi esirler diye adlandırmaktadır. Bunlardaki bu garip zihniyet, garip olduğu kadar da gülünçtür.*

Onlar ilan ettikleri insanı ve adalet esasları gerçekten benimstedikleri için değil, senelerden beri köle altında tuttukları Mazlum Milletleri büsbütün silahları tecrit etmek ve daha kolay hükmetmeye devam etmek için bir vasıta olarak kullanmaktadırlar. Buna diğer bir neden daha vardır: Birbirlerini aldatarak biri diğerinden fazla menfaat koparmak... Hilekârlıkta birbirlerine adeta yarışma halindedir.

Sonuçta dünya iki sınıfa ayrılmaktadır. Birisi Şark ki kendi mevcudiyetini, insanlığını, istiklalini bilmektedir; bu şuurla el ele vermiştir. Diğer bir sınıf var ki bunlar surf kendi hırslarını tatmin etmek için çalışmaktadır. Fakat bunların gayesi insanîyetin, beşeriyetin iyiliğine yönelik olmadığı gibi bilakis zulüm, tazyik olduğu için onları lanetle yâd etmekte kendimizi haklı görürüz. Efendiler, bu zümre kudret ve kuvvet mevkiinde bulundukça bunların mazumlara merhamet ve şefkat göstermelerine imkân yoktur. Böyle bir şeye inanmak büyük bir gaflettir. Bu kuvvetlerin maddi, manevi silahlarından tecrit edeceğiz zaman ancak böyle bir harekete beklenilebilir.

... Muzir ve zehirli dimağlardan birleşerek bize musallat olan zümreye karşı yalnız

Rusya'da değil, doğu'yu, batı'dan ayıran ve ta şimalden cenuba kadar uzanan müşterek bir cephe vardır. Bu cephe savunmak ve korumak birbirleriyle aynı kaderi paylaşmış olan milletlerin hakiki, samimi dayanışmasıyla muvaffak olacaktır. Bu dayanışma bugün aramızda tabii bir surette mevcuttur. Fakat bu dayanışmaya dahil devletlerin başlı başına ayrı ayrı kuvvetli olması, ayrı ayrı istiklal fikrini benimseyip ve gerekli imkân ve olanakları sağlamaları lazımdır. Binaenaleyh hep ayrı ayrı kuvvetler ve istiklal-i idareimizi temin etmek mecburiyetindeyiz. Garp ancak bu kuvvet karşısında teslim olmaya mecbur olacak ve bu gayri insanı muameleye, zulüm ve zorbalığına son verecektir. Bunun husule gelmesi çok zamana ihtiva etmemektedir. Karşılıklı güven, samimiyet ve dostane tavır devam ettikçe kat edilecek mesafe azalacaktır."²⁸

Mustafa Kemal Paşa yukarıda da belirtildiği gibi daha 1922 yılında Mazlum Milletlerin kurtuluş manifestosunu hazırlamış ve uluslararası kamuoyuna sunmuştur. Öyle ki, bu kurtuluş reçetesinin en önemli mücadelesi verilmekte, Mazlum Milletlere umut, cesaret ve ilham verecek başarılar kazanılmaktaydı. Buna karşın İşgalci devletler Türk topraklarını sömürge hâline getirmek için var gücüyle çalışmaktaydı.

Kurtuluş Savaşı döneminde Anadolu Hükümeti'nin Mazlum Milletlere yönelik bağımsızlık çağrıları ve davetleri çok daha fazladır. Çünkü demiri tavında dövmek gerekirdi. Mazlum milletler Asya halklarından biri olarak gördüğü Türklerin, İşgalci devletlere karşı yürüttüğü onurlu mücadelede taraftı. Hak, hukuk, adalet arayan, sömürülmemek istemeyen, onurlu yaşamak ve özgürlük isteyen toplumlar ve devletler Türk Milleti'nin yanındalardı. Türk Milleti emperyalizme karşı başarı yakaladıkça, Mazlum Milletler Türk Kurtuluş Savaşı'ndan esinlenerek, kendi bağımsızlık mücadelesini emperyalizme karşı başlatmak için ele geçen bu tarihi fırsatı değerlendirebilirdi. Şöyle ki, Mustafa Kemal Paşa "Biz emperyalizmi Doğu'nun başlangıcında yok edeceğiz, sizler yani Doğunun halkları emperyalizmi Doğu'nun geri kalan bölgelerinden kovabilirsiniz" inancını ve güvenini vermeye çalışmaktaydı. Türk Milleti'nin önderi Mustafa Kemal Paşa, Yunanlılara karşı kazandığı her zaferden sonra şöhreti ve namı almış başını

²⁸ S. Borak, *Atatürk'ün Resmi Yayınlarına Girmemiş...*, s. 144.

gitmekteydi. Bilhassa Doğu, ona çeşitli isimler ve unvanlar koymakta adeta yarış hâlindeydi.²⁹

Mustafa Kemal Paşa söz konusu dönemde “*Mazlum Milletler*” dediği ezilen Doğu halklarının umudu, ilham kaynağı ve kahramanı olmuştur. Doğu’da “*Adalet Şampiyonu*”, “*Hürriyet Şampiyonu*”, “*Bağımsızlık Şampiyonu*” diye anılmaya başlanmıştı. Müslüman kitleler “*İslam’ın Eşsiz Kahramanı*”, “*İslam dünyasının Ümidi*”, “*İslam’ın Şerefli Çocuğu*” diye yüceltmekteydi. Asya halkları ise “*Asya’nın Savunucusu*”, “*Asya’nın Değerli Evladı*” sözleriyle çağırıyordu. Kısacası Mustafa Kemal Paşa tarihsel bir kırılmanın yaşandığı bir dönemde tarih sahnesine çıkmış ve “*Doğunun Kahramanı*” olmuştur.³⁰

Sakarya Savaşı’nın kazanılması, Türk Milleti’nde olduğu gibi, Asya, Afrika ve Balkanlar’daki Mazlum Milletleri de sevince boğmuştu. Mustafa Kemal Paşa’ya her yerden kutlama telgrafı gelmekteydi.³¹ Bangladeş’in milli Şairi Kazi Nasrul İslam onun için ilk kez bir şiir yazmıştı. Bangladeş, Türkler için ama asıl Atatürk’e olan sevgi ve bağlılıkları açısından Türkiye için bir “*İlk*”ler ülkesiydi. Nazrul İslam’ın daha yirmi iki yaşındayken, Türkiye’yi ve Türkleri hiç görmemişken, Sakarya Zaferi haberlerinin Bengal’e ulaşmasını takiben yazıp, Ekim 1921’de Kalküta’da “*Müslim Bharat*” dergisinde yayınladığı ve kısa sürede halk arasında benimsenip destanlaşan “*Kemal Paşa*” şiirinin Mazlum Milletler açısından özel bir yeri vardır. Bilindiği gibi Sultan V. Mehmet Vahdettin tarafından da tasdik edilmiş bir idam fetvası ve fermanından (11 Mayıs 1920) başka kişisel olabilecek methiyeler ve şiirler dışında, ithaf edilmiş bir şiir, methiye yazılmayan Mustafa Kemal Paşa açısından bu şiir “*ilk*” olma özelliği taşımaktadır. Söz konusu şiir, Kurtuluş Savaşı için keza, Türkün kahramanlığı, yenilmezliği, istiklâl, hak ve özgürlüğe bağlılığı gibi kavramların Üstad Nazrul’un kaleminden Bengal dilinin güçlü müziği ile yansıtıldığı yine ilk ve tek şiirdir. Hatta anılan şiir, destansı niteliğe sahip olup ayrıca bir ulusun emperyalizme, sömürgeci güçlere karşı topyekûn

²⁹ **Cumhuriyet**, S. 3932, 28 Nisan 1935, s. 1.

³⁰ B. N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 37-38; **Aynı Tarihi**, No: 48, Kasım 1937, s. 375-377.

³¹ **Varlık**, S. 45,13 Nisan 1922, s. 24; **Ulus**, S. 6216, 18.11.1938, s. 4.

mücadele çağrısını yani bir başkaldırı ve kahramanlık destanını anlatmaktadır.³²

Mustafa Kemal Paşa Mazlum Milletlerin kaderinin Anadolu coğrafyasında çizildiğinin bilincindeydi. Türk Milleti sadece kendi kaderini belirlemek için değil, aynı zamanda Mazlum Milletlerin de kaderini belirlemek için silaha sarılmıştı. Burası tüm Mazlum Milletlerin kaderinin belirlendiği bir arena olmuştu. Bir başka ifadeyle Ankara sadece Türklerin başkenti değil, aynı zamanda bütün Mazlum Milletlerin başkenti durumuna gelmişti. Mustafa Kemal Paşa bu gerçeği; *“Türkiye’nin bugünkü mücadelesi yalnız Türkiye’ye ait olmadığını tekrar etmek lüzumunu hissediyorum. Türkiye’nin bugünkü mücadelesi yalnız kendi nam ve hesabına olsaydı, belki daha kısa, daha az kanlı olur ve daha çabuk bite-bilirdi. Türkiye’nin müdafaa ettiği dava, bütün Mazlum Milletlerin, bütün şarkın davasıdır”*³³ şeklinde belirtmektedir.

Afganistan Elçisinin söylediği gibi Müslüman dünyasının başı Anadolu coğrafyasıydı. Bütün Müslüman dünyasının Anadolu’daki mücadeleyi yakından takip etmekteydi. Buna göre; *“İslam dünyası koca bir vücut gibidir. Başu Türkiye, boynu Azerbaycan, göğsü İran, kalbi Afganistan, karnu Hindistan’dır. Mısır’la Filistin, Irak’la Türkistan da kolları ve bacaklarıdır. Bir insanın başına vurulur da vücudunun üst tarafı bunu duymaz olur mu? İngiltere, başımıza çok sert vurduğu içindir ki hepimiz buna karşı geliyoruz.”*³⁴ sözleriyle bu durumu anlatmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa’nın gerek İtilaf devletlerine gerekse Yunanistan’a karşı askeri başarıları sonucunda siyasi ve diplomatik alandaki olumlu yönde gelişmeler Mazlum Milletlerde bağımsızlık mücadelesi için referans olmuştur. Gerçekten de milli hareketlerin yeni yeni uyanmaya başladığı Doğu dünyası, Milliyetçi Türkiye’yi bir örnek ve önder gibi görmeye başlamıştı. Türkiye Batı emperyalizmine başkaldı-

³² Kemal Özcan Davaz, **Atatürk: Bangladeş, Kazi Nasrul İslam**, Divan Yayıncılık, Ankara 2000, s. 22.

³³ Enver Ziya Kartal, **Atatürk’ten Düşünceler**, 23. bs., ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2003, s. 26.

³⁴ Lord Kinros, **Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, 17. bs., Altın Kitapları, İstanbul 2006, s. 351.

ran ve onun boyunduruğunu silkip atmak için savaşa girişen ilk Doğu-
lu ülkeydi. Bir zamanlar Avrupa'da Garibaldi'nin³⁵ adı nasıl yayılmış-
sa, Mustafa Kemal Paşa'nın adı da Asya'da öyle yayılacaktı.³⁶

Türk Kurtuluş Savaşı'nın Kazanılması ve Mazlum Milletlerde Yansımaları

Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğindeki Türk Milleti'nin cephede ka-
zandığı zaferler, doğrudan doğruya emperyalizmin yenilgisiydi. Türk
Milleti büyük yokluklar, imkânsızlıklar ve her türlü engellemelere
rağmen emperyalizme karşı başarı kazandı. Emperyalizmin sonunun
başlangıcı olan yol Anadolu'da açıldı. Türk Milleti'nin azmi, hırsı ve
cesaretiyle kazandığı zaferler, şüphesiz benzer durumlarda bocalayan,
ümitsizliğe düşen Mazlum Milletleri de etkileyecekti. Bu sırada Maz-
lum Milletler Türk zaferini kendi zaferiymiş gibi kutlamaktaydı.

³⁵ Giuseppe Peppino Garibaldi, İtalya'nın ilk evrensel ve efsanevi kahramanı
ve herkesin bir biçimde kendine yonttuğu bir tarihi kişiliktir aynı zamanda.
İtalya'ya bütünlüğünü kazandırdığı için, faşizmin isim babası Benito Musso-
lini kendini Garibaldi'nin doğal uzantısı addetmiştir. Tabii ki, Garibaldi bu-
gün de İtalyan sağı için neredeyse kült bir kişilik. Fransız Devrimi'nden esin-
lenerek giriştiği bağımsızlık ve birlik savaşındaki öncülüğüne, "*Binler*" na-
mıyla maruf seferberlik ordusunu oluşturan 'kırmızı' gömleklili gönüllü asker
ve devrimcileri de katınca, 'öteki' İtalya başbuğ ve de Berlusconi ve 'Hristi-
yan teferruatından eksik kalabilir mi? Kaldı ki "*Kızıl Gömlekliler*" ordusu-
nun komutanı Garibaldi, İstanbul dâhil dünyanın dört bir yanında ülkesiyle
dayanışma amacıyla "*Amele Cemiyetleri*" örgütlemiş toplumsal bir yurtse-
verdi. İşte bu gerekçelerle, başta İtalyan komünist ve işçi hareketinin liderler-
lerinden Antonio Gramsci (1891-1937) ve Palmiro Togliatti (1893-1964)
olmak üzere tüm İtalyan solu tarafından da İtalyan sosyal mücadele tarihinin
kurucusu, simgesi kabul edilmektedir. Fransız Devrimi üzerine en tanınmış
çalışmalardan birini yapmış olan ünlü Fransız tarihçisi Jules Michelet (1798-
1874) Garibaldi hakkında şöyle yazmaktadır: "*Avrupa'da tek bir kahraman
tanıyorum, iki değil: Hayatı bir destan olan Garibaldi.*" 142 yıllık İtalyan
Amele Cemiyeti [http://www.hurriyet.com.tr/
kelebek/142-yillik-italyan-amele-cemiyeti-38734365](http://www.hurriyet.com.tr/kelebek/142-yillik-italyan-amele-cemiyeti-38734365) (Erişim Tarihi:11.2.2010); Max Boot, **Görünme-
yen Ordular-Gerilla Tarihi.**, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2014, s. 1-20.

³⁶ **Aydın Tarihi**, No: 48, Kasım 1937, s. 377; L. Kinros, **Atatürk: Bir Mille-
tin Yeniden Doğuşu**, s. 351.

Anadolu'nun başarısı Endonezya'dan Fas'a, Hint Yarımadası'ndan Çin'e, Ortadoğu'dan Afrika'ya kadar geniş bir alanda ses getirdiği, sömürge ya da yarı sömürge konumundaki halkları etkilediği için bu zafer yeni bir çılgır açmıştı.³⁷ Bir milletin bütün araç ve gereçlerden yoksun olmasına rağmen, bağımsızlığını dünyaya nasıl kazanacağını bu döneme kadar gösteren ilk ve tek örnekti. Kısa bir zamanda Müslüman dünyasında Mustafa Kemal Paşa'nın şöhreti ve namı zirveye ulaşmıştı.

Anadolu'da kazanılan mücadele, şüphesiz Mazlum Milletlerin emperyalizmi yenebileceğine dair inancı ve umudu artırmıştı. Aslında emperyalizm ilk kez yenilmişti ve bu yenilgiyle beraber zayıflamaya başlamıştı. Bu durum Batılı devletleri şaşkınlığa uğratmış, endişelendirmiş ve öfkelenmiştir. Etkinliği ve gücü konusunda geçmişini arayacağı kesindi. Emperyalist devletler tarafından Anadolu'da umulmayan, beklenilmeyen ve akıllarına gelmeyen gerçekleşmişti. Artık Mazlum Milletler kendi "*Kurtuluş Savaşları*" için öğrenilmiş çaresizliği yenebilecek, kendilerindeki öz güven eksikliğini kapatacaklar ve mücadele için önlerinde başarıya ulaşmış bir örnekten esinlenerek, kendilerinin "*Kurtuluş Savaşını*" başlatabileceklerdi. Bununla beraber sömürgelerinde büyük bir sarsıntıya uğramasına rağmen, Emperyalist devletler ödünler vererek, durumunu geçici olarak koruyabilmişti.

Doğu'da büyük bir heyecan yaşanmış, Bangladeşliler en az Hindistanlılar kadar Anadolu coğrafyasındaki Kurtuluş Savaşı'na ilgili duymuşlardı. Zira yürütülen Kurtuluş Savaşı tüm Mazlum Milletlerin kaderiyle alakalıydı. Günümüzde büyük bölümü bağımsız Bangladeş Devleti sınırları içinde kalan Bengal, söz konusu dönemde İngiliz sömürgesiydi. Emperyalizminin yenilmezlik efsanesini yıkan, Asya ve Afrika halklarının gözünde bir kahramana dönüşen Türk Kurtuluş Savaşı'nın lideri Mustafa Kemal Paşa bütün sömürge halklarının olduğu gibi Bengal halkının da kurtuluş umudu olmuştu. Kurtuluş için çırpınan, silaha sarılan, savaşın bütün Asya ve Afrika halkları onu lider olarak benimsediler. Batı sömürgeciliğine karşı kurtuluş ve ba-

³⁷ Akşam, S. 7219, 18 Kasım 1938, s. 7.

ğimsizlik bayrağını açan ulusal liderler, Mustafa Kemal Paşa'yı örnek almaya, onun izinden yürümeye çalışmaktaydı.³⁸

Hindistan Başbakanı Zawaharlal Pandit Nehru 1963 yılında Kurtuluş Savaşı'nın Mazlum Milletlere örnek olduğunu söylemiş ve "Büyük Zafer" in Hindistan'da büyük heyecan ve sevinç yaşattığını söylemiştir. "*Kemal Atatürk veya bizim onu o zamanlar tanıdığımız adıyla Kemal Paşa, gençlik günlerinde benim kahramanımdı. Biz o tarihlerde kendi bağımsızlık hareketimize son derecede meşguldük ve ben, diğer birçok kimselerle birlikte hapisane hayatıma başlamıştım. Kemal Paşa'nın Türkiye'yi yabancı esaret ve baskısından kurtarmak yolundaki çalışma ve mücadelesi ile ilgili haberleri, hapisanede bile büyük bir ilgi ve heyecanla izlemekteydik. Anadolu'da Yunanlılara karşı kazanılan Büyük Zafer'in haberi hapisanede bize ulaştığı zaman, bundan ne büyük sevinç duyduğumuzu ve bunu hapisanede dahi nasıl kutladığımızı çok iyi hatırlıyorum.*"³⁹

Türk Milleti Büyük Zaferi yurdun her köşesinde büyük coşku ve sevinçle kutlarken, Asya, Afrika ve Balkanlar'da yaşayan Mazlum Milletlerin sevinci ve coşkusu Anadolu'da yaşananlardan farklı değildi. Bütün Mazlum Milletler müşterek bir heyecan ve coşku yaşamaktaydılar. Sömürü altındaki topraklar sanki Anadolu'dan bir yer gibiydi. Bu sırada Afganistanlı, İranlı ve Hindistanlı gençler eğitim almak amacıyla buldukları Berlin'den duydukları mutlulukları dile getirdiler.

Türk Zaferini kutlamak üzere, Almanya'da bulunan Afganistanlı, İranlı, Hindistanlı ve diğer Doğulu aydınlar 16 Eylül 1922 günü Berlin'de bir toplantı yapmış, bu toplantıda söz alan Abdurrahman Saif şu şekilde değerlendirmede bulunmuştur: "*Burada hazır bulunan İranlılar ve Afganlılar adına konuşuyorum. Biz hepimiz Mustafa Kemal'i kutluyoruz. Çünkü onun zaferi, özgürlük için savaşan bütün insanların zaferidir. Bunu bir din savaşıyla karıştırmamak gerekir. Bu savaş tam bir özgürlük savaşıdır; bu zafer özgürlük yolunda ilk adımdır. Tüm özgürlük savaşçıların, özellikler Gandhi'nin, Afganistan Emirinin ve*

³⁸ Bilal N. Şimşir, "Doğu Bengal'da Atatürk Lisesi," Belleten, C. XLIII, S. 170, (Nisan Ayrı Basım), s. 415.

³⁹ Muzaffer Ender, **Bütün Dünya'da Atatürk**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, s. 119.

Mustafa Kemal'in adlarını burada saygıyla anmak isterim. İster İranlı ister Afganlı, isterse de Hindistanlı olalım, ülkelerimizdeki emperyalizme son vermek için birleşmemiz gerekir. Türkiye'de emperyalizme yakında son verilecektir. İnaniyorum ki, öteki uluslar da Türkiye'yi örnek alacak, Türkiye'nin izinden yürüyecek ve İngiliz'i yurtlarından kovacaklardır."⁴⁰

Hindistan'da Türk Kurtuluş Savaşı kazanılan zafer sonucunda kutlamalar yapılarak şenlik havası yaşanmıştır. Hindistan Müslümanları en çok sevinen halklardan birisi olmuştur. Lozan Barış Antlaşması kesintilere uğrayınca Hindistan Müslümanları İngiltere'ye gözdağı vermekten geri kalmamıştır. Bu sebeple yapılan Hindistan'daki bir toplantıda Mustafa Kemal Paşa'ya; "*Seyf-ül İslam (İslam'ın kılıcı) unvanı verilmiş ve kazandığı zaferlerin yalnız İslam âlemine değil, bütün Asya kıtasına şeref kazandırdığı*"⁴¹ söylenilmiştir.

"*Hindistan Müslüman halkı şimdiden şunu açıklar, İngiltere Türkiye'ye karşı savaş açarsa, Hindistan Müslümanları, kitle halinde Türkiye milli ordusunun saflarında yer alacaklar ve İslam'ın onurunu ve saygınlığını silahla koruyacaktır...*"⁴² Hindistan Kongre Partisi ise İngiliz İşçi Partisi'ne çektiği telgrafta; "*Türkiye'nin bağımsızlık davası tüm Asya davası*"⁴³ olduğunu bildirmektedir.

Yine Hindistan Meclis Başkanı Sir Molla Abdürrahim, Türkiye'nin emperyalizme karşı nasıl Mazlum Milletler üzerinde etki yaptığını anlatmaktadır. Buna göre; Despot Loyd George'nin yıkılmasına sebep olan zaferi, Asya ve Afrika milletlerinin haysiyet kaynağı oldu. Türkiye, karşısında bütün bir galip dünya bloğunu bulmuştu. Zerrece duraksamadan vaziyet aldı ve kazandı. Bu bir hesapsızlığın değil, tam aksine, cesaretle örtülü bir hassaslığın sonucudur. Çünkü Mustafa Kemal Paşa'ya göre; karşı konulmaz kuvvet Hak'tı. Ona sahip olan, bu değere gerçekten sahipse, aşılmaz sanılan engeller geçilebilir ve Kudret, bizzat Hak'ın öz varlığından tamamlanırdı. O, zulmün ve istibdadın ebediyen payidar olamayacağıının öylesine ispatını yapmış-

⁴⁰ B. N. Şimşir, *Atatürk ve Üçüncü Dünya Ülkeleri*, s. 1916.

⁴¹ B. N. Şimşir, *Doğunun Kahramanı*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999, s. 66.

⁴² B. N. Şimşir, *Doğunun Kahramanı*, s. 66.

⁴³ İ. Bozdağ, *Atatürk'ün Avrasya Devleti*, s. 162.

tır ki, cihan tarihi böylesine girişimlerin sürmüş olacağını bir daha kaydetmeyecektir.⁴⁴

Diğer yandan Çin uzun süredir İngiliz emperyalizmi altında sömürülmekteydi. Çin emperyalizmin tutsaklığından kurtulup bağımsızlığını kazanmak istemekteydi. Bu sırada Atatürk'ün adı Çin'de "*Doğunun Güneşi*" unvanıyla yayılmaktaydı. Çin tarihçi Prof. C'hi Tzu-Hsi; Türkiye'yi zaferden zafere götüren, iç ve dış felâketlerden, zincirlerden kurtaran, hayat ve kurtuluşu sağlayan, daha verimli, daha gösterişli ve daha mutlu yeni bir döneme kavuşturan Gazi Mustafa Kemal'di. Bundan dolayı, Doğu'nun yeni güneşi ve yeni önderi olmuştu. Evet bir daha kısa ve açık bir şekilde tekrarlarım ki, Gazi Mustafa Kemal, Doğu'nun yeni güneşi olup dünya tarihini ikiye bölmüş, eski devirleri kapatarak dördüncü bir devir açtığını belirtmiştir.⁴⁵

Çin Elçisi General Ho-Yao-Su, 1936 yılında Türkiye'de görevliken Atatürk'ün tüm Avrasya kıtasını aydınlattığını şu şekilde nakletmiştir: "*Türk Devrimi'nin bütün Doğu dünyasının, ilerleme ve gelişmesindeki rolü, Batı dünyasını Kültür ve Uygarlık yoluna yönelten Fransız Devrimi kadar önemli ve etkilidir. İnkılâbınızın kıvılcımlarından çıkacak olan ateş, bütün Doğu milletlerini aydınlatacak, kamaştıracak ve gerçek nuru yaratacaktır*"⁴⁶ Asya'nın en büyük nüfusunu oluşturan Çin, Atatürk'ün Asya halkına getirdiği özgürlük ve bağımsızlık idealinden etkilenmiştir. Bununla beraber Çin gazeteleri Atatürk'ün ölümü üzerine bütün Asya milletlerinin babaları anmakta olduğunu yazmıştır.⁴⁷

Türkiye'ye siyasi ziyareti sırasında Mustafa Kemal Paşa, Suriye Başvekiline ülkesiyle ilgili şunları söylemiştir: "*Ben söylüyorum ki, İslam âlemi ve Suriye Milleti ve devleti tamamıyla ve katıyen müstakil olmalıdır. Bunu buradan söylediğim gibi, Fransızların ve bütün dünyanın önünde tekrar etmek, benim için şeref ve zevktir...*"⁴⁸

Mustafa Kemal Paşa Kurtuluş Savaşı sırasında da er geç bağımsızlıklarını kavuşacaklarını Mazlum Milletlere müjdelemiştir. "*Bugün,*

⁴⁴ M. Ender, **Bütün Dünya'da Atatürk**, s. 77.

⁴⁵ Ender, **Bütün Dünya'da Atatürk**, s. 76.

⁴⁶ Ender, **Bütün Dünya'da Atatürk**, s. 76.

⁴⁷ **Akşam**, S. 7219,18 Kasım 1938, s. 7.

⁴⁸ Şimşir, **Atatürk'ün Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri**, s. 223.

günüün ağardığını nasıl görüyorsam, uzaktan, bütün şark milletlerinin de uyanışını öyle görüyorum. İstiklal ve hürriyetine kavuşacak olan çok kardeş millet vardır. Onların yeniden doğuşu, şüphesiz ki terakkiye ve refaha müteveccih olacaktır. Bu milletler, bütün güçlülere ve bütün manilere rağmen muzaffer olacaklar ve kendilerini bekleyen istikbale ulaşacaklardır. Müstemlekecilik ve Emperyalizm, yeryüzünde yok olacak ve yerlerine milletler arasında hiçbir renk, din, ırk farkı gözetmeyen yeni bir ahenk ve iş birliği çağı hâkim olacaktır.”⁴⁹

Sonuç

Türk Milleti 1911’den başlayarak Lozan Antlaşması yapıncaya kadar kesintisiz bir şekilde savaşmıştı. Anadolu taş üstünde taş kalmayacak şekilde adeta harabeye dönmüş, Lozan Antlaşması imzalanmasıyla beraber Türk Milleti bağımsızlığını Batı’ya da kabul ettirdikten sonra hızlı bir kalkınma hamlesine ihtiyaç duymuştur.

Türk Milleti vatan topraklarını savunmak için Hicaz, Yemen, Mısır ve Galiçya’da ve dünyanın muhtelif yerlerinde oluk oluk Türk kanını seve seve akıttılar. Bir daha böyle hazin sona asker gönderilemezdi. Mazlum milletler de aynı Türkiye’nin yaptığı gibi bağımsızlığını kazanmalıydı. Kendi insan kaynaklarına ve bilincine dayanan bağımsızlık elbette kalıcı ve sonsuz olacaktı. Bağımsız yaşamak için onlar da Türk Milleti gibi savaşmalıydı. Türk Kurtuluş Savaşı’nın parolası gibi “*Ya istiklâl ya da ölüm*” şeklinde bir yöntem benimsemeleri gerekirdi.

Kurtuluş Savaşı sırasında Türk Dış Politikası’nın nihai hedeflerinin biri de Mazlum Milletlerin tam bağımsız devlet statüsü kazanmasıydı. Türk Dış Politikası yürüten Mustafa Kemal Paşa, olağanüstü dönem içerisinde yarı bağımsızlığını elde eden devletlerle iş birliği ve dayanışmayı artırdı. Türkiye’nin imkân ve olanaklarının elverdiği ölçüde Doğulu devletlere yardım etti. Bu bağlamda Türk Dış Politikası Doğulu devletleri merkeze alan bir yaklaşım benimsedi. Bilhassa Afganistan, İran daha sonra yarı bağımsızlıklarını kazanan Irak ve Suriye ile iyi ilişkiler gelişecek ve iş birliği ve güven arttırıcı antlaşmalara imza atılacaktı.

⁴⁹ **Dünya Gazetesi**, S. 1007, 20 Aralık 1954, s. 7.

Anadolu Mecmuası
2/III, Nisan 2023, s. 19-46.

Mustafa Kemal Paşa ideali icabı sömürgeciliğin ve manda sisteminin aleyhtarıydı. Yeryüzündeki bütün milletlerin kendi geleceklerini bizzat kendilerinin belirlemesi ve eşit haklara sahip olmaları fikrine samimiyetle bağlıydı. Bütün milletlerin tam bağımsız bir yapıya kavuşmalarının en büyük destekçisi oldu. Mazlum Milletlerin bağımsızlığa kavuşacağını da müjdeleyen Mustafa Kemal Paşa, yarım asır önce söylediği sözlerle Mazlum Milletlerin bağımsızlığına kavuşacağını bildi.

Türk Kurtuluş Savaşı'nın evrensel etkilere sahip olduğunu bizzat Doğulu Aydınlar ve Liderler tarafından dile getirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Mazlum Milletlere açtığı çığır, Asya halkları tarafından değerlendirilmiş, Doğu dünyası bağımsızlığa giden yolda Türk Milleti'nin emperyalizme karşı izlediği yolu tatbik etmişlerdi.

Bibliyografya

- Akşam**, S. 7219, 18 Kasım 1938.
- Akşin, Aptülahat, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.
- Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk I**, C. VIII, TTK Basımevi, Ankara 1981.
- Ayın Tarihi**, No: 48, Kasım 1937, s. 375.
- Bayur, Yusuf Hikmet, **Hindistan Tarihi**, C. 3, TTK Basımevi, Ankara 1950.
- Birinci Doğu Halkları Kurultayı, Bakü 1920 (Belgeler)**, 3. bs., Kaynak Yayınları, İstanbul 1999.
- Borak, Sadi, **Atatürk'ün Resmi Yayınlarına Girmemiş, Söylev, Demeç, Yazışma ve Söyleşiler**, 3 Bs., Kaynak Yayınları, İstanbul 1998.
- Boot, Max, Görünmeyen **Ordular-Gerilla Tarihi.**, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2014.
- Bozdağ, İsmet, **Atatürk'ün Avrasya Devleti**, Tekin Yayınları, İstanbul 1998.
- Davaz, Kemal Özcan, **Atatürk: Bangladeş, Kazi Nasrul İslam**, Ankara, Divan Yayıncılık, 2000.

Anadolu Mecmuası
2/III, Nisan 2023, s. 19-46.

Doster, Barış. **Atatürk Türk Dünyası ve Mazlum Milletler**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2004.

Doyle, Michael W., **Empires**, Cornell University Press, New York, 1986.

Dünya Gazetesi, S. 1007, 20 Aralık 1954.

Ender, Muzaffer, **Bütün Dünya'da Atatürk**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993.

Erskine, Andrew, **Roman Imperialism**, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2010.

Esmer, Ahmet Şükrü, "Atatürk ve Asya," **Ulus**, S. 2646, 20.11.1938.

Fromkin, David, **Barışa Son Veren Barış**, Haz. Mehmet Harmancı, Epsilon Yay., İstanbul 1994.

Gencer, Ali İhsan- Özel, Sabahattin, **Türk İnkılap Tarihi**, 10. Bs., Der Yay., İstanbul 2005.

İlhan, Attilâ: **O Sarışın Kurt**, 11. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2007.

Karal, Enver Ziya, **Atatürk'ten Düşünceler**, 23. bs., ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2003.

Kavas, Ahmet, "Sömürgecilik," **DİA**, C. 39, İstanbul 2009, s. 394-397.

Kinros, Lord, **Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, 17. bs., Altın Kitapları, İstanbul 2006.

Paşa, Halil, **İttihat ve Terakki'den Cumhuriyete Bitmeyen Savaş**, Haz: M. Taylan Sorgun, Kamer Yay., İstanbul 1997.

Koebner Richard- Schmidt Helmut Da., **Imperialism, The Story and Significance of A Political Word**, Cambridge University Press, Cambridge 1965.

Lawrence George, **Reminiscences of Forty-Three Years in India**, Sang-e-Meel Publications, Lahore 1999.

Majumdar Ramesh Chandra, "The Revolt of the People," **British Paramountcy and Indian Renaissance**, (nşr. R. C. Majumdar), Bombay 1988.

Nazareth, Pascal Alan, **Olağanüstü Bir Lider: Gandhi**, çev: Kosta Sarioğlu Albatros Yay., İstanbul 2014.

Anadolu Mecmuası
2/III, Nisan 2023, s. 19-46.

Özer, Sabahattin, **Millî Mücadelede Mustafa Kemal Paşa'ya Karşı İngiliz Ajanları ve İşbirlikçileri; Casustur Casus**, Derlem Yay., İstanbul 2009.

Sergeev, Evgeny, **The Great Game 1856-1907**, Washington-Baltimore 2013.

Şimşir, Bilal Niyazi, **Atatürk ve Afganistan**, ASAM Yayınları, Ankara 2002.

Şimşir, Bilal Niyazi, **Atatürk ve Avrasya**, Avrasya Stratejik Merkezi Yayınları, Ankara 2002.

Şimşir, Bilal Niyazi, “*Atatürk ve Üçüncü Dünya Ülkeleri*,” VIII. **Türk Tarih Kongresi**, Cilt III'den Ayrı Basım, TTK Basımevi, Ankara 1983.

Şimşir, Bilal Niyazi, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, TTK Basımevi, Ankara 2001.

Şimşir, Bilal Niyazi, **Bizim Diplomatlarımız**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1996.

Şimşir, Bilal Niyazi, **Dış Basında Laik Cumhuriyetin Doğuşu**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999.

Şimşir, Bilal Niyazi, **Doğunun Kahramanı**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999.

Türk Dış Politikasında 50. Yıl, Kurtuluş Savaşımız (1919-1922), Haz: Dışişleri Bakanlığı, Ankara 1973.

Uçarol Rıfat, **Siyasi Tarih (1789-2001)**, 3 bs., Der Yay., İstanbul 1985.

Ulus, S. 6216, 18.11.1938; **Ulus**, S. 2646, 20.11.1938.

Varlık, S. 45,13 Nisan 1922.

Vincent A. Smith, **The Oxford History of India; From The Earliest Times to the End of 1911**, Wentworth Press, London 1920.

HZ. MEVLÂNÂ'NIN ESERLERİNDE ANADOLU KÜLTÜRÜ: GÜNLÜK YAŞAMDAN İZLER

Samet CENGİZ*

Özet

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî yaşadığı dönemden bugüne kadar uzanan süreçte her zaman gündem olup ilgi çekmiş ve fikirleriyle insanları aydınlatmış, toplumun mimarlarından biri olmuştur. Onun yaşadığı dönemde ortaya koymuş olduğu faaliyetleri ve kaleme aldığı eserleri yüzlerce yıl boyunca insanların merakını celbetmiş, onun fikirlerinden hareketle birçok çalışma ortaya konularak kendisi ile alakalı birçok değerlendirme yapılmıştır. Yaşadığı döneme dini, tasavvufi, ilmi açıdan damga vuran Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Kur'an ve sünneti ön planda tutarak devrinin yaşayan en önemli insanlarından biri olmuştur. Döneme o kadar etki etmiştir ki asırlar boyunca konuşulmuş, günümüz dünyasında bile yaşantısı ve eserleriyle halen konuşulmakta olup üzerine çalışmalar yapılmıştır. Dini açıdan eserler kaleme almış ve bu eserlerinde çok anlamlı, ders verici nitelikte çalışmalar ortaya koyan Mevlânâ'yla ilgili günümüz de birçok çalışma yapılmış olup çalışmanın ana temasını dini bilgilerin yanı sıra Anadolu kültürü, hayat tarzı, adet ve geleneklerle ilgili bilgiler oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, Örf ve Gelenek, Hayat Tarzı, Anadolu Kültürü.

Anatolian Culture In Mevlana's Works: Traces From Daily Life

Abstract

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî has always been on the agenda and attracted attention throughout the period from his time to the present day, enlightening people with his ideas and being one of the architects of society. The activities he carried out during his lifetime and the works he wrote have attracted the curiosity of people for hundreds of years, and many evaluations have been made about him by producing many works based on his ideas. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, who made a mark on his period in terms of religion, mysticism, and science, was one of the most important people of his time, prioritizing the Quran and the Sunnah. He had such an impact on his time that he was talked about for centuries and even today, his life and works are still being discussed, and studies have been conducted on him. Many works have been written about Mevlânâ, who wrote works from a

* Doktora Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, Orta Çağ Tarihi Anabilim Dalı, İletişim: sametcngz23@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9999-839X.

religious perspective, and these works mainly focus on religious knowledge as well as information about Anatolian culture, lifestyle, customs, and traditions.

Keywords: Mevlânâ, Customs and Tradition, Lifestyle, Anatolian Culture.

Giriş

Hız. Mevlânâ, yaşamı boyunca kendi dönemine ve sonraki dönemlere ışık tutarak Anadolu kültürünün temellerini atmış ve toplumu aydınlatmıştır.¹ XIII. yüzyılın sosyo-kültürel ortamında büyümüş, yaşadığı dönemin sosyo-kültürel olayları; onun içinde unutulmaz izler bırakmıştır. Hız. Mevlânâ yaşadığı döneme damgasını vurmuş, Türk-İslam medeniyetinin gelişimi ve yükselişi bakımından mühim bir mevki elde etmiş, Anadolu'da tasavvufun yayılmasına önemli katkısı olmuştur. Mevlânâ, Anadolu insanına çok şey katarak onlardaki yaşama sevincini arttırmış ve yaşadığı dönem içerisinde sosyokültürel hayatı önemli ölçüde etkilemiştir.² Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Kur'an ve Sünneti ön planda tutan, zamanının en önemli insanlarından biri olarak yaşadığı döneme o kadar çok damga vurmuştur ki yüzyıllar boyunca konuşılmaya devam etmiştir. Günümüzde bile onun hayatı ve eserleriyle ilgili çalışmalar devam etmektedir. Eserlerini daha çok dinî bir bakış açısıyla kaleme alan ve bu eserlerle ilgili oldukça öğretici çalışmalar ortaya koyan Mevlânâ hakkında pek çok araştırma yapılmış olup, dönemin hayat tarzı, adetleri, gelenekleriyle ilgili bilgilerde vermiştir.³

Örf ve Adetler

Hız. Mevlânâ'nın eserlerinde birçok Anadolu örf ve adetlerinden bahsedilmektedir. Örf ve adetlerle ilgili kaynaklarda geçen bilgiler şu

¹ Ercan Sucu, "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma Sürecine Etkisi," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çorum 2017, s. 1.

² Mehmet Aydın, "Hız. Mevlânâ'nın Yaşadığı Devrin Sosyal Yapısı," 2. Milli Mevlânâ Kongresi, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1985, s. 281-286.

³ Samet Cengiz, "Mevlevî Kaynaklarında Eğitim, Ordu, Adli Teşkilat ve İktisadi Durum Üzerine Bir Değerlendirme", *Anadolu Mecmuası MTÜ Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Malatya 2022, s. 24; Samet Cengiz, "Mevlevî Kaynaklarında Türk Algısı," ADYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adıyaman, 2018, s. 63.

şekildedir: “Maşaallah diyeyim de kem göz değmesin”⁴ denilerek nazardan korunmak için Maşaallah denilmesi gerektiği belirtilmiştir. “Her sevdaya tutulanın gönlünde sana bir meyil, bir istek olmasını istediler, bu sevdaya düştüler de senin niyetine, ateşe nal kodular”⁵ ifadesiyle sevdiği kişinin gelmesi için ateşe nal atma inancından bahsedilmiştir. Ay tutulduğu zaman tas çalma adeti ve ay ışığının keten kumaşı erittiği adeti,⁶ sol göz seğirmesinin uğurlu geldiği,⁷ sultanın yüzünü görmenin, gül çiçeğinin uğurlu geldiği belirtilmiş, ayrıca safer ayının,⁸ eşige oturmanın,⁹ inat etmenin uğursuzluk getirdiğiyle ilgili birçok bilgi kaynaklarda geçmektedir.¹⁰ Bahar yağmurunun faydalı olduğu, sonbahar yağmurunun ise sıtma hastalığı gibi hastalıklara sebep olduğundan iyi olmadığı inancı vardı.¹¹ Her türlü kaza, beladan kurtulmak, sağlıklı ve sıhhatli olmak için gizli olarak sadaka verilmesi inancı da halk arasında görülmekteydi.¹² Kaynaklarda Barsisa denilen birine giden bir kızın okunup, üflenmesi sonucu iyileşmesi ve okunup, üfleme inancının da halk arasında yaygın bir inanç olduğu belirtilmiştir.¹³ Ayrıca su kaynağının olduğu yerlerde, hamamlarda, ağaç diplerinde perilerin olduğu inancı ve bir şeye yemin ederken Kur’an’a el basma inancı da vardı.¹⁴

Evlilikle ilgili olarak nikah yapanların birbirine her konuda denk olması gerektiği, aksi takdirde darlık olacağı,¹⁵ eşlerin aynı özellikte

⁴ Mevlânâ Celâleddîn, *Divan-ı Kebir*, C. VI., (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 29.

⁵ *Divan-ı Kebir*, C. II., s. 49.

⁶ Elif Erdoğan, “Mevlana’ya Göre Türkiye Selçuklularında Sosyo-Kültürel Hayat,” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014, s. 50.

⁷ *Divan-ı Kebir*, C. V., s. 396.

⁸ Erdoğan, *Mevlana’ya Göre Türkiye Selçuklularında Sosyo-Kültürel Hayat*, s. 50.

⁹ *Divan-ı Kebir*, C.VII., s. 6.

¹⁰ Mevlânâ, *Mesnevi*, (çev. Adnan Karaismailoğlu), Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 457.

¹¹ *Mesnevi*, s. 111.

¹² Mevlânâ Celâleddîn, *Fihî Ma-Fih*, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), İnkılap Yayınevi, İstanbul 2014, s. 50.

¹³ Mevlânâ Celâleddîn, *Mecâlis-i Seba*, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), İnkılap Yayınevi, İstanbul 2010, s. 39.

¹⁴ Erdoğan, *Mevlânâ’ya Göre Türkiye Selçukluları ’nda Sosyo-Kültürel Hayat*, s. 51-52.

¹⁵ *Mesnevi*, s. 469.

olmasıyla evlilikte güzel iyi şeyler yaşanacağı belirtilmiştir.¹⁶ Evlenen oğlan geline birçok şeyler alır, fakat gelinde oğlan ailesine çeyiz gönderirdi.¹⁷ Kızın çeyizini babası hazırlar ve düğün olana kadar kızına vermez ve çeyizi gelin olacağı güne kadar saklayıp sonra verirdi.¹⁸ Düğünlerde davul çalınır,¹⁹ lezzetli yemekler insanlara dağıtılır,²⁰ geline kına yakılırdı.²¹ Yaşlı kadınlar kocalarına kendi yaş durumu ve çirkinlikleri dolayısıyla kuma getirilmesine izin verirdi.²² Erkek boşanmaya karar verince ise karısına üç kere boş ol derdi.²³

Matem günlerinde giyilen elbisenin rengi siyah renkteydi.²⁴ Matem günü yakın akrabaların yüzünü yırttığı,²⁵ saçını yolup elbiselerini yırttığından ve başlarına toprak saçtığından,²⁶ külahlarını yere atıp kaftanını yırttığından²⁷ bahsedilmiştir. Yas günlerinde feryat ve ağıt yakıldığı,²⁸ akrabaların feryat edilmesi için parayla adamlar da tuttuğu belirtilmiştir.²⁹ Bir ay boyunca yas tutulur ve gözlerden yaş akardı.³⁰ Akraba yakınlarıyla tanıdıklar yas tutan kişinin yanında olup ona teselli verir, kederini giderirdi.³¹

Hız. Mevlânâ, dostluğu ve cömertliği övmekte olup, cimriliği, riyakâr olmayı, zengin olup kötü olanları ve kıskançlığı hoş görmez, meyhaneye

¹⁶ *Mesnevi*, s. 120.

¹⁷ *Divan-ı Kebir*, C. V., s. 45.

¹⁸ Süleyman Özбек, Türkiye Selçuklularında Kültürel Hayat (Mevlânâ'nın Fihi Mâ-fih ve Mesnevi'sine Göre), *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 1, Afyon, 2001, s. 49; *Fihi Ma-Fih*, s. 208.

¹⁹ *Divan-ı Kebir*, C. III., s. 40.

²⁰ *Mesnevi*, s. 568.

²¹ *Divan-ı Kebir*, C. VI., s. 77.

²² *Mesnevi*, s. 760.

²³ *Divan-ı Kebir*, C. V., s. 310.

²⁴ *Mesnevi*, s. 63.

²⁵ *Mesnevi*, s. 611.

²⁶ *Mesnevi*, s. 68.

²⁷ *Divan-ı Kebir*, C. III., s. 300.

²⁸ *Divan-ı Kebir*, C. II., s. 455.

²⁹ Mevlânâ Celaleddin, *Mektuplar*, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), İnkılap Yayınevi, İstanbul 1999, s. 83-84.

³⁰ *Mesnevi*, s. 68.

³¹ *Fihi Ma-Fih*, s. 152.

giden, kumar oynayanları,³² esrar ve afyon içmeyi de uygun görmezdi.³³ Ayrıca dilencilik yapanlarda³⁴ hoş görülmezdi.

Hayat Tarzı

Hız. Mevlânâ eserlerinde günlük yaşamda giyimden, güzel kokulardan, süs eşyalarından, gıdalardan, ev yapısından, mutfak araç gereçlerinden ve temizlik malzemelerinden de detaylı bir şekilde bahsetmiştir. Giyilen kumaşlarla ilgili; “*Giyinmiş oldukları gökyüzünün o atlas elbisesini, Muhammed’e mensup o değerli ipek kumaşı yıpratırlar*”³⁵ ve “*Cennette yeşil atlaslardan, ipekli kumaşlardan elbiseler verilecekti*”³⁶ ifadeleriyle atlas ve ipektan elbiseler yapıldığı belirtilmiştir. Bunların yanı sıra pamuk ve keçinin kıllarından elbiseler yapıldığı, keten kumaşından ve kadifeden,³⁷ ayrıca hayvan postlarından ayı postu,³⁸ tilki postu,³⁹ sincap postundan da⁴⁰ elbiseler yapıldığına dair bilgiler mevcuttur.

Hız. Mevlânâ; “*Tacir onun bu şekilde düştüğünü görünce sıçradı, külahını yere vurdu*”⁴¹ ve “*Kelin ayıbını külah örter*”⁴² ifadeleriyle külah takıldığını, takılan bu külah üzerine ise “*Altıncağızla bezenmiş bir sarık sarmış*”⁴³ ifadesinde yer alan sarık sarıldığından bahsedilmiştir. Bunların yanı sıra Mevlânâ gömlek, hırka, puşu, kaftan, kürk, cübbe, şalvar, çarşaf giyildiğinden, ayakkabı olarak çarık, çizme giyildiğinden, süs eşyası olarak ise altın, gümüş ve inci takıldığından bahsetmiştir.⁴⁴

³² Erdoğan, *Mevlânâ’ya Göre Türkiye Selçuklularında Sosyo-Kültürel Hayat*, s. 57-58.

³³ *Mesnevi*, s. 323.

³⁴ *Mesnevi*, s. 49.

³⁵ *Mecâlis-i Seba*, s. 13.

³⁶ *Divan-ı Kebir*, III., s. 467-468.

³⁷ Erdoğan, *Mevlana’ya Göre Türkiye Selçuklularında Sosyo-Kültürel Hayat*, s. 60.

³⁸ *Divan-ı Kebir*, C.III., s. 218.

³⁹ *Fihî Ma-Fih*, s. 116.

⁴⁰ *Divan-ı Kebir*, C. VII., s. 47.

⁴¹ *Mesnevi*, s. 100.

⁴² *Mesnevi*, s. 549.

⁴³ *Divan-ı Kebir*, C.II., s. 97.

⁴⁴ Erdoğan, *Mevlana’ya Göre Türkiye Selçuklularında Sosyo-Kültürel Hayat*, s. 62-66.

Kadınların altın küpe,⁴⁵ altın gerdanlık,⁴⁶ bilezik ve yüzük taktığı da kaynaklarda belirtilmiştir.⁴⁷ “*O yüzü tertemiz, pırıl pırıl ayna hiçbir yüzden utanmaz artık*”⁴⁸ denilerek aynanın süs eşyası olarak kullanılmış olabileceğini söyleyebiliriz. “*Takma saçlarını bırakmış da kel kafasıyla çıkmış ortaya*”⁴⁹ ifadesinde takma saç denilen peruktan, güzel koku olarak da misk,⁵⁰ gülsuyunun kokusu,⁵¹ buhur denilen kokuda bahsedilmiştir.⁵²

Eserlerde en çok bahsedilen ekmekler, buğday ekmeği,⁵³ arpa ekmeği,⁵⁴ mısır ekmeği,⁵⁵ somun ekmeği⁵⁶ ve bazlamadır.⁵⁷ En çok sevilen çorba tarhana çorbası olup⁵⁸ bunun yanında bulamaç çorbasından da bahsedilmiştir.⁵⁹ En çok sevilen yemekler ise tutmaç,⁶⁰ tirit,⁶¹ kebab,⁶² paça,⁶³ keşkek,⁶⁴ kavurma⁶⁵ ve kızarmış dana etidir.⁶⁶ Sebze yemekleri

⁴⁵ *Divan-ı Kebir*, C.II., s. 203.

⁴⁶ *Mesnevi*, s. 516.

⁴⁷ Erdoğan, *Mevlana'ya Göre Türkiye Selçuklularında Sosyo-Kültürel Hayat*, s. 66-67.

⁴⁸ *Divan-ı Kebir*, C.II., s. 313.

⁴⁹ *Divan-ı Kebir*, C.II., s. 182.

⁵⁰ Mevlânâ, *Rubailer*, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), İnkılap Kitapevi, İstanbul, 2009, s. 122.

⁵¹ *Mesnevi*, s. 68.

⁵² *Divan-ı Kebir*, C. IV., s. 153.

⁵³ *Divan-ı Kebir*, C. VI., s. 154.

⁵⁴ *Fihi Ma-Fih*, s. 195.

⁵⁵ *Divan-ı Kebir*, C. V., s. 134.

⁵⁶ Aydın Taneri, *Mevlânâ Ailesinde Türk Milleti ve Devlet Fikri*, Ocak Yayınları, İstanbul, 1997, s. 659.; *Mesnevi*, s. 102.

⁵⁷ *Divan-ı Kebir*, C. VI., s. 197.

⁵⁸ *Divan-ı Kebir*, C. IV., s. 429.

⁵⁹ *Rubailer*, s. 139.

⁶⁰ *Divan-ı Kebir*, C.II., s.246; Taneri, *Mevlânâ Ailesinde Türk Milleti ve Devlet Fikri*, s. 650-651.

⁶¹ *Mesnevi*, s. 481.

⁶² *Mesnevi*, s. 100.

⁶³ *Divan-ı Kebir*, C. V., s. 233.

⁶⁴ *Fihi Ma-Fih*, s. 149.

⁶⁵ *Divan-ı Kebir*, C. II., s. 182.

⁶⁶ *Mesnevi*, s. 315.

olarak ise kereviz,⁶⁷ patlıcan,⁶⁸ ıspanak,⁶⁹ lahanaya,⁷⁰ pırasa⁷¹ kullanılmaktadır. Ayrıca mercimek,⁷² nohut,⁷³ fasulye,⁷⁴ pirinçte⁷⁵ yemeklerde kullanılmaktadır. Yemeklere soğan, sarımsak,⁷⁶ kimyon,⁷⁷ nane⁷⁸ konulmakta olup, iç yağı⁷⁹ ve zeytinyağı⁸⁰ da yemek yapımında kullanılan yağlardandı.

Yenilen tatlılara baktığımızda pekmez, helva,⁸¹ gülbeşeker,⁸² kadayıf,⁸³ aşure⁸⁴ en çok sevilen tatlılardandı. Sütten de yoğurt, ayran, peynir ve tereyağı elde edilirdi.⁸⁵ Kaynaklarda geçen meyveler üzüm,⁸⁶ elma,⁸⁷ şeftali,⁸⁸ zerdali,⁸⁹ ayva,⁹⁰ nar,⁹¹ armut,⁹² incir,⁹³ kayısı,⁹⁴ dut,⁹⁵

⁶⁷ *Mesnevi*, s. 58.

⁶⁸ *Divan-ı Kebir*, C. IV., s. 209.

⁶⁹ *Mesnevi*, s. 124.

⁷⁰ *Fihi Ma-Fih*, s. 92.

⁷¹ *Divan-ı Kebir*, C. IV., s. 332.

⁷² *Divan-ı Kebir*, C. III., s. 119.

⁷³ *Mesnevi*, s. 436.

⁷⁴ *Divan-ı Kebir*, C. I., s. 11.

⁷⁵ *Fihi Ma-Fih*, s. 17.

⁷⁶ *Mesnevi*, s. 499.

⁷⁷ *Mesnevi*, s. 149.

⁷⁸ Erdoğan, *Mevlana'ya Göre Türkiye Selçuklularında Sosyo-Kültürel Hayat*, s. 72.

⁷⁹ *Divan-ı Kebir*, C. II., s. 63.

⁸⁰ *Mesnevi*, s. 562.

⁸¹ *Divan-ı Kebir*, C. VI., s. 258.

⁸² *Divan-ı Kebir*, C. I., s. 13.

⁸³ *Divan-ı Kebir*, C. III., s. 168.

⁸⁴ *Divan-ı Kebir*, C. VII., s. 25.

⁸⁵ Erdoğan, *Mevlana'ya Göre Türkiye Selçuklularında Sosyo-Kültürel Hayat*, s. 73.

⁸⁶ *Mesnevi*, s. 437.

⁸⁷ *Mesnevi*, s. 69.

⁸⁸ *Divan-ı Kebir*, C. IV., s. 72.

⁸⁹ *Fihi Ma-Fih*, s. 129.

⁹⁰ *Mesnevi*, s. 204.

⁹¹ *Divan-ı Kebir*, C. III., s. 162.

⁹² *Mesnevi*, s. 355.

⁹³ *Mesnevi*, s. 65.

⁹⁴ *Fihi Ma-Fih*, s. 123.

⁹⁵ *Divan-ı Kebir*, C. VI., s. 303.

erik,⁹⁶ hurma,⁹⁷ turunç,⁹⁸ kavun⁹⁹ ve karpuzdu.¹⁰⁰ Sebzeler ise hıyar,¹⁰¹ havuç,¹⁰² tere,¹⁰³ marul¹⁰⁴ ve turptu.¹⁰⁵ Yiyilen yiyecekler arasında ceviz, fındık, badem¹⁰⁶ ve leblebi¹⁰⁷ vardı.

Yapılan evler kerpiç,¹⁰⁸ tuğla¹⁰⁹ ve taştan,¹¹⁰ evin kapısı tahtadan ve fildişinden¹¹¹ yapılmıştır. Tavan için ise samanlı çamur kullanılmıştır.¹¹² Yapılan ev oda, koridor,¹¹³ sofa, mutfak,¹¹⁴ mahzen,¹¹⁵ pabuçluk¹¹⁶ ve avlu¹¹⁷ gibi bölümlerden oluşmuştur. Ev içinde kullanılan en önemli eşyaların başında peyke (tahta sedir) gelmektedir.¹¹⁸ Yerlere hasır,¹¹⁹ kilim,¹²⁰ ve halı¹²¹ serilmektedir. Evdeki diğer ev eşyaları ise sandık,¹²² hurç,¹²³ çuval,¹²⁴ mendil, havlu,¹²⁵ yelpaze,¹²⁶ cüzdan,¹²⁷ kilit ve

⁹⁶ *Divan-ı Kebir*, C. V., s. 202.

⁹⁷ *Mektuplar*, s. 194.

⁹⁸ *Mesnevi*, s. 623.

⁹⁹ *Divan-ı Kebir*, C. II., s. 408.

¹⁰⁰ *Divan-ı Kebir*, C. VII., s. 10.

¹⁰¹ *Divan-ı Kebir*, C. III., s. 189.

¹⁰² *Mesnevi*, s. 675.

¹⁰³ *Mesnevi*, s. 130.

¹⁰⁴ *Mektuplar*, s. 35.

¹⁰⁵ *Mesnevi*, s. 639.

¹⁰⁶ *Mesnevi*, s. 346.

¹⁰⁷ *Divan-ı Kebir*, C. III., s. 25.

¹⁰⁸ *Divan-ı Kebir*, C. II., s. 92.

¹⁰⁹ *Mektuplar*, s. 161.

¹¹⁰ *Mesnevi*, s. 395.

¹¹¹ *Mesnevi*, s. 469.

¹¹² *Mesnevi*, s. 236.

¹¹³ *Fihi Ma-Fih*, s. 120.

¹¹⁴ Erdoğan, *Mevlana'ya Göre Türkiye Selçuklularında Sosyo-Kültürel Hayat*, s. 79.

¹¹⁵ *Mesnevi*, s. 435.

¹¹⁶ *Mektuplar*, s. 41.

¹¹⁷ *Mesnevi*, s. 276.

¹¹⁸ *Rubailer*, s. 120.

¹¹⁹ *Divan-ı Kebir*, C. V., s. 319.

¹²⁰ *Mektuplar*, s. 217.

¹²¹ *Divan-ı Kebir*, C. V., s. 128.

¹²² *Divan-ı Kebir*, C. V., s. 349.

¹²³ *Divan-ı Kebir*, C.V., s. 393.

¹²⁴ *Divan-ı Kebir*, C. II., s. 174.

¹²⁵ *Divan-ı Kebir*, C. III., s. 253.

¹²⁶ *Mesnevi*, s. 342.

¹²⁷ *Fihi Ma-Fih*, s. 11.

anahtardır.¹²⁸ Mutfaktaki eşyalara baktığımızda tencere,¹²⁹ kazan,¹³⁰ çömlek,¹³¹ tabak,¹³² kâse¹³³ yemek yapımında kullanılan eşyalardı. Sıvı malzemeler küp,¹³⁴ şişe,¹³⁵ su taşınan kırbalara¹³⁶ koyulmaktaydı. Bardak,¹³⁷ kupa¹³⁸ ve kadeh¹³⁹ diğer eşyalardı. Bunların yanı sıra mutfakta bıçak,¹⁴⁰ kasap satırı,¹⁴¹ kepçe,¹⁴² elek,¹⁴³ sofr a bezi,¹⁴⁴ kova¹⁴⁵ ve leğen¹⁴⁶ vardı.

Isınmak ve yemek yapmak için tandır ve ocak yakılır, yakmak için odun, kömür, tezek, talaş kullanılır, aydınlatma içinse kandil, mum, meşale ve fener kullanılırdı.¹⁴⁷ İnsanlar temizlenmek için hamama gider ve orasını ısıtmak için tezek yakardı.¹⁴⁸ Hamama giderken de tas, havlu, kil¹⁴⁹ ve tarak¹⁵⁰ götürülürdü. Temizlenmek için sabun,¹⁵¹ diş temizliği için misvak,¹⁵² çamaşırlar için dere kıyısındaki su¹⁵³ kullanılmakta olup, vücut temizliği içinse hamam otu veya ustura kullanılırdı.¹⁵⁴

¹²⁸ *Rubailer*, s. 105.

¹²⁹ *Mesnevi*, s. 898.

¹³⁰ *Divan-ı Kebir*, C. V., s. 353.

¹³¹ *Mesnevi*, s. 627.

¹³² *Divan-ı Kebir*, C. V., s. 240.

¹³³ *Divan-ı Kebir*, C. IV., s. 64.

¹³⁴ *Mesnevi*, s. 108.

¹³⁵ *Divan-ı Kebir*, C. III., s. 297.

¹³⁶ *Mesnevi*, s. 403.

¹³⁷ *Mecâlis-i Seba*, s.103.

¹³⁸ *Divan-ı Kebir*, C. III., s. 338.

¹³⁹ *Divan-ı Kebir*, C. IV., s. 158.

¹⁴⁰ *Fihi Ma-Fih*, s. 12.

¹⁴¹ *Mesnevi*, s. 874.

¹⁴² *Rubailer*, s. 102.

¹⁴³ *Mesnevi*, s. 755.

¹⁴⁴ *Mesnevi*, s. 778.

¹⁴⁵ *Divan-ı Kebir*, C. III., s. 159.

¹⁴⁶ *Mesnevi*, s. 82.

¹⁴⁷ Erdoğan, *Mevlana'ya Göre Türkiye Selçuklularında Sosyo-Kültürel Hayat*, s. 81-83.

¹⁴⁸ *Mesnevi*, s. 470.

¹⁴⁹ *Mesnevi*, s.400.

¹⁵⁰ *Divan-ı Kebir*, C. IV., s. 21.

¹⁵¹ *Mesnevi*, s. 135.

¹⁵² Erdoğan, *Mevlana'ya Göre Türkiye Selçuklularında Sosyo-Kültürel Hayat*, s. 84.

¹⁵³ *Divan-ı Kebir*, C. VI., s. 133.

¹⁵⁴ *Mesnevi*, s. 704.

Sonuç

Yaşadığı döneme dini, tasavvufi, ilmi açıdan damga vuran Mevlânâ Celaleddin-i Rumi Kur'an ve sünneti ön plan da tutarak devrinin yaşayan en önemli insanlarından biri olmuştur. Döneme o kadar etki yapmıştır ki asırlar boyunca konuşulmuş ve günümüz dünyasında bile yaşantısı ve eserleriyle halen konuşulmakta olup üzerine çalışmalar yapılmaktadır. Daha çok dini açıdan eserler kaleme almış ve bu eserlerinde çok anlamlı ve ders verici nitelikte çalışmalar ortaya koymuş olan Mevlânâ ile ilgili günümüz de birçok çalışma yapılmış olup bizde bu eserlerde yer alan dini bilgilerin yanı sıra Anadolu kültüründe günlük yaşam ile ilgili bilgileri ortaya çıkarıp farklı bir açıdan bakmaya çalıştık.

Toplumun her kesimine hitap eden bir anlayış içinde olan Hz. Mevlânâ verdiği eserlerle de geçmiş ve günümüz ile ilgili bağlantıyı kuracak eserlere imza atmıştır. Bizlerde bu eserlerden faydalanarak dini ve ilmi açıdan çok önemli bilgileri öğrenmenin yanı sıra dönemin yaşantısı, sosyal ve kültür yapısı, günlük yaşamı, hayat tarzı, adet ve geleneklerin neler olduğu hakkında bilgi edinebiliriz. Araştırma konusu bizlere ne kattı diyecek olursak zaman geçse de Anadolu kültürünün izleri etkisini koruyarak günümüze kadar kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. O dönemde Anadolu'daki günlük yaşam izlerinin günümüzde de devam ettiğini görmekteyiz. Yani Anadolu kültürünün izleri asırlardır yok olmadan devam etmiş ve bu durum Mevlânâ'nın eserlerinde de görülmüş olup günümüze de etki etmiştir.

Bibliyografya

- Aydın, Mehmet, "Hz. Mevlânâ'nın Yaşadığı Devrin Sosyal Yapısı," 2. *Milli Mevlânâ Kongresi*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1985, s. 281-286.
- Cengiz, Samet, "Mevlevi Kaynaklarında Eğitim, Ordu, Adli Teşkilat ve İktisadi Durum Üzerine Bir Değerlendirme", *Anadolu Mecmuası MTÜ Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Ağustos, Malatya 2022, s. 63.

- Cengiz, Samet, *Mevlevî Kaynaklarında Türk Algısı*, ADYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adıyaman, 2018.
- Erdoğan, Elif, *Mevlana'ya Göre Türkiye Selçuklularında Sosyo-Kültürel Hayat*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014.
- Mevlânâ Celâleddîn, *Divan-ı Kebir*, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- Mevlânâ Celâleddîn, *Fihî Ma-Fih*, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), İnkılap Yayınevi, İstanbul 2014.
- Mevlânâ Celâleddîn, *Mecâlis-i Seba*, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), İnkılap Yayınevi, İstanbul 2010.
- Mevlânâ Celâleddîn, *Mektuplar*, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), İnkılap Yayınevi, İstanbul 1999.
- Mevlânâ Celâleddîn, *Mesnevi*, (çev. Adnan Karaismailoğlu), Akçağ Yayınları, Ankara 2013.
- Mevlânâ Celâleddîn, *Rubailer*, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), İnkılap Kitapevi, İstanbul 2009.
- Özbek, Süleyman, Türkiye Selçuklularında Kültürel Hayat (Mevlâna'nın Fihî Mâ-fih ve Mesnevi'sine Göre), *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 1, Afyon 2001.
- Sucu, Ercan, "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma Sürecine Etkisi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çorum 2017.
- Taneri, Aydın, *Mevlânâ Ailesinde Türk Milleti ve Devlet Fikri*, Ocak Yayınları, İstanbul 1997.

DEMOKRAT PARTİ İKTİDARI DÖNEMİNDE İKTİDAR- MUHALEFET CEPHELEŞMESİ VE BU CEPHELEŞMENİN KIRSAL KESİME YANSIMASI

Turan TUNÇ*

Özet

Türk siyasi hayatında ilk cepheleşme Osmanlı Devleti'nin son yıllarında İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasında başlamıştı. Bu cepheleşme, ülke bütünlüğü açısından bakıldığında, olumsuz sonuçlara neden olmuş, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra da siyasi alanda devam etmiştir. Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) arasındaki ilk cepheleşme kısa sürerken, Şeyh Said ayaklanmasının bastırılmasından sonra TCF kapatılmıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) kurulmasıyla bir başka cepheleşme ortaya çıkmıştı. 1930 yerel seçimi öncesindeki olaylar henüz demokratik bir ortamın yerleşmediğini göstermiş, diğer nedenlerin de etkisiyle SCF kendisini feshetmiştir. II Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra Türkiye'nin siyasi vaziyeti, iç ve dış etkenler göz önüne alındığında, yeniden çok partili sisteme geçmesini gerektirmiştir. Demokrat Parti (DP) öncelikle yönetim kadrosu, halka yakınlığı ve uygulanabilir programı ile diğer muhalefet partileri geride bırakarak öne çıkan bir parti olmuştur. 1950 genel seçimleri ile iktidara gelen DP, Türk siyasetine yeni bir anlayış getirmişti. DP'nin birçok alandaki farklı uygulamaları, ana muhalefet CHP'nin görüş ve anlayışıyla uyuşmadığından dolayı, bu iki parti arasında cepheleşme kaçınılmaz duruma gelmiştir. DP ile CHP arasındaki cepheleşme siyasi hayattan başka, öncelikle basına ve kırsal kesime de sıçramıştır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de siyasi partiler arası cepheleşmelerin ülkemizde yarattığı olumsuz yönleri ortaya çıkarmaktır.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, İktidar, Muhalefet, Cepheleşme, Kırsal Kesim.

* SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Tarih ABD Mezunu, turan.tunc@hotmail.com, ORCID: 0000 0003 0979 0136.

Anadolu Mecmuası

2/III, Nisan 2023, s. 59-88.

The Power–Opposition Confrontation During The Democrat Party Rule And The Example Of Oral History In The Reflection Of This Confrontation On Rural Areas

Abstract

The first confrontation in Turkish political life started between the Committee of Union and Progress and the Freedom and Entente Party in the last years of the Ottoman Empire. This confrontation has had negative consequences in terms of the unity of the country. After the establishment of the Republic of Turkey, political confrontations continued. The first confrontation between the Republican People's Party (CHP) and the Progressive Republican Party (TCF) was short-lived, and TCF was closed after the Sheikh Said uprising was suppressed. Another confrontation continued with the establishment of the Free Republican Party (SCF). The events before the 1930 local elections showed that a democratic environment had not yet settled, and the SCF dissolved itself due to other reasons. After the end of World War II, Turkey's political situation, considering internal and external factors, necessitated the transition to a multi-party system again. The Democrat Party (DP) has come to the fore by surpassing other opposition parties with its well-known management staff, closeness to the public and feasible program. DP, which came to power with the 1950 general elections, brought a new understanding to Turkish politics. Since the different practices of the DP in every field do not match the views and understanding of the main opposition CHP, confrontation between these two parties has become inevitable. The confrontation between the DP and the CHP spread to the press and rural areas, in addition to the political life. The aim of this study is to reveal the negative aspects created by the confrontations between political parties in Turkey.

Key Words: Democratic Party, Power, Opposition, Confrontation, Countryside.

Giriş

1879’da Tıbbiye ‘de İbrahim Temo, Abdullah Cevdet ve arkadaşları tarafından kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) özellikle Tıbbiye ve ordu bünyesinde filizlenmiş, daha sonra da Osmanlı ülkesinde hızla teşkilatlanmaya başlamıştır. Cemiyetin amacı, II Abdülhamit ve yönetimini devirmek, özgür bir yönetim kurarak, meşrutiyeti tekrar ilan ettirmektir. Cemiyet yaptığı gizli toplantılarda yeni stratejiler arayışı içindedir. Bu amaçla İtalyan Carbonari cemiyetinin yöntem ve stratejilerini örnek alınmıştır. Sultan II Abdülhamit ve hükümeti, cemiyetin çalışmaları hakkında yeterli bilgi sahibi olmuş, cemiyetin üyeleri sıkı takibe alınmışlardır. Cemiyetin önde gelenleri İstanbul dışına, Avrupa’ya giderek faaliyetlerine devam etmişlerdir. Her türlü etnik ve dinî unsurları barındıran ve bir liman kenti olan Selanik İttihatçıların merkezi durumuna gelmiştir. Bu süreçte cemiyet üyeleri Selanik’teki mason localarına girerek, masonluğun çalışma prensibini öğrenmişlerdir.¹ Cemiyetin propagandasını ise “*Tanin Gazetesi*” yapmıştır.

İTC (daha sonra İttihat ve Terakki Fırkası adını almıştır) özellikle Makedonya’da ordu içinde güçlenmiş, etkisini göstermeye başlamıştır. 1908’deki seçimlerde Mebusan Meclisi’nde çoğunluğu sağlayan İTC batı temelinde olmak üzere, siyasi, kültürel, toplumsal vs. alanlarda yeni bir yapılanma ve anlayış getirmiştir.² Bu süreçte gelecekte muhafazakâr kesim İTC ve uygulamalarına muhalefet etmeye başlamıştır. Nitekim 31 Mart’ta (13 Nisan 1909) İTC’ye karşı İstanbul’da başlayan ayaklanma büyüyerek tehlikeli bir vaziyet almıştır. İTC’ye bağlı Hareket Ordusu, ayaklanmayı bastırarak, bundan sonra kendi görüş ve anlayışına göre uygulamalarda bulunarak, ülke içindeki otoritesini artırmıştır. Bu süreçte İTC’nin kendini kanıtlamış, ülkeyi yönetebilecek donanımlı yönetici kadrosu bulunmuyordu. İTC Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımlarını benimsemiştir. II. Meşrutiyet ile beraber 1909’da Anayasa’da yapılan değişiklikler ve kabul edilen Cemiyetler Yasası ile başlayan süreçte yeni fırkalar kurulmuş-

¹ Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. V, TTK Yayınevi, Ankara 1990, s. 11.

² Fuat Uçar, *Türk Siyasetinde Cepheleşme Olgusuna Bir Örnek: Milliyetçi Cephe Hükümetleri*, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Isparta 2014, s. 23.

tur.³ Bunlardan en önde gelenleri Ahrar Fırkası ile İtilaf ve Hürriyet Fırkası'dır. Ahrar Fırkası, yerinden yönetimi ve bireysel girişimciliği savunan Prens Sebahattin'in fikirlerini benimsemiştir. Fikir akımı olarak da Osmanlıcılık temelinde siyaset yapan Ahrar Fırkası, İTC'ye karşı ilk muhalefet eden fırkadır. İTC, Ahrar Fırkası'nın siyasi anlayış, fikir ve görüşlerini ülke bütünlüğü için tehlikeli buluyordu. Ahrar Fırkası 1908 genel seçimleri sürecinde yeterli şubelerini açamamış, dolayısıyla topluma inemediğinden dolayı başarılı olamamış ve bir süre sonra da etkisini kaybetmiştir.

İTC'de bir süre sonra fikir çatışması su yüzüne çıkmış, cemiyetin Manastır kolu, muhalefet yapmaya başlamıştır. Manastır kolu, diğer muhalifler ve muhafazakârlarla birleşerek, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı (HİF) 21 Kasım 1911'de kurmuşlardır. Damat Ferit Paşa, firkanın başkanlığına ve Sadık Paşa da başkanvekilliğine seçilmiştir. Yeni firkanın üyeleri genellikle muhafazakâr olduklarından halk arasında dinî söylemlere yer vermişlerdir. İTC'nin Türkçülük söylemlerinden rahatsız olan kesimler de HİF'e destek vermişlerdir.⁴ HİF ülke içinde şubeler açmaya başlamıştır. Basında ise "Serbesti" ile "Mizan" Gazeteleri fırkaya destek vermektedir.⁵ HİF kendi görüş ve anlayış doğrultusunda olmak üzere Osmanlıcılık akımını benimsemiştir. HİF, Mebusan Meclisi'ndeki mebusları ile İTC'ye karşı muhalefete başlamış, bunun sonucunda defalarca meclis çalışamaz hale gelmiştir. HİF ordu içinde de çalışmalar yaparak kendi görüş ve anlayışına yakın subayları kendilerine çekmeyi başarmıştır. Sonuçta ordu içinde Halaskâr Zabitan (kurtarıcı subaylar) grubunu oluşturmuşlardır. Böylece orduya siyasetin girme süreci başlamıştır. İki fırka arasındaki cepheleşme bir süre daha devam etmiştir.

Cumhuriyet Döneminde ilk Siyasi Cepheleşmeler

Millî Mücadele'nin kazanılmasından sonra Mustafa Kemal Paşa'nın öncülüğünde Halk Fırkası'nın (HF) kurulması, Cumhuriyet'in ilan ve halifelüğün kaldırılması, geleneksel-muhafazakâr kesimi endişeye sevk

³ Erkan Afşar, "Türk Politik tarihinde Demokrat Parti ve 1946 Programı," *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İİBF Dergisi*, IV/8, 2019, s. 274.

⁴ F. Uçar, *a.g.e.*, s. 33.

⁵ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, (Haz: Erol Şadi Erdiç), Pera Turizm ve Ticaret AŞ., İstanbul 1997, s. 101.

Anadolu Mecmuası

2/III, Nisan 2023, s. 59-88.

etmiştir. Millî Mücadele liderlerinden olan Rauf Bey, Kazım Karabekir, Ali Fuat ve Refet Paşa'ların başını çektiği bir grup, Osmanlı Devleti'nden kalan kurum ve kuruluşların yaşamına devam etmesi gerektiğini belirterek ülkenin henüz cumhuriyet rejimine hazır olmadığı fikrini taşıyorlardı. Ayrıca halifelik makamının Türkiye'ye İslam dünyasında liderlik sağladığını belirtmişler ve halifeliğin kaldırılmasına da tepki göstermişlerdir. Sonuçta muhalifler bir araya gelerek 17 Kasım 1924'te Kazım Karabekir Paşa'nın liderliğinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı (TCF) kurmuşlardır. Yeni fırka programını özetle şöyle açıklamıştır: Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın CHF başkanlığından ayrılarak fırkalar üstü konuma gelmesi, mebusluk seçiminin tek dereceli olması, hâkimlerin azledilmeyerek serbest karar verebilmesi, özel teşebbüse önem verilmesi, liberal ekonominin benimsenmesi, eğitime önem verilmesi ve dini itikatlara (inanç) saygılı olunmasıdır.⁶

TCF, muhafazakârların sempatisini kazanmak için parti programında "*parti, dinî düşünce saygılıdır*" ifadesini kullanarak bir anlamda siyasi eğilimlerinin, muhafazakârlık olduğunu açıklamıştır.⁷ Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, bu nedenle yeni fırkanın dini siyasete araç olarak kullanacakları görüşündedir. TCF çalışmalarına başlamış, mecliste 29 milletvekili CHF'den ayrılarak TCF'ye geçmiştir. TCF'nin meclise girmesi ile siyasi atmosfer gerginleşmiştir. Ayrıca TCF üst düzey görevlileri arasında eski İTC mensuplarının varlığı kuşku yaratmıştır.

Siyasi ortamın gerildiği bir süreçte 13 Şubat 1925'te Diyarbakır ve çevresinde çıkan ve hızla gelişen Şeyh Sait Ayaklanması başlamıştır. İsyan karşısında yeterli önlemleri alamayan ılımlı Fethi Bey Hükümeti ayaklanmanın küçük boyutlu olduğunu ön görmüştür. Bu nedenle mecliste hükümet ile muhalefet arasında sert tartışmalar olmuştur. Bu durumda Dâhiliye Vekili Recep Bey istifa etmiştir. Gergin siyasi atmosferin devam etmesiyle yıpranan Başvekil Fethi Bey Hükümeti istifa etmek zorunda kalmıştır. Yeni hükümeti İsmet Paşa kurduktan

⁶ Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar Cilt I-II*, Temel Yayınları, İstanbul, 2007, s. 514.

⁷ Kemal Atatürk, *Nutuk*, Olympia Yayınları, İstanbul 2017, s. 582.

Anadolu Mecmuası

2/III, Nisan 2023, s. 59-88.

sonra ayaklanmanın bastırılması için gerekli sert önlemleri almaya başlamıştır. Bu amaçla mecliste, “*Takrir-i Sükûn Yasası*” çıkarılmıştır. İstiklal Mahkemeleri kurulmuş, alınan önlemlerle Şeyh Said ayaklanması bastırılmıştır. Şeyh Said Ayaklanmasında TCF’nin rolünün olup olmadığı gündeme gelmiştir. TCF’nin, İstanbul ve Siverek şubelerindeki aramalarda ele geçen belgelerde, din özgürlüğü için propaganda yapılmasının istenildiği belgeler bulunmuştur. Ayaklananların elebaşlarından olan Şeyh Eyüp yakalanarak mahkemeye çıkarılmıştır. Şeyh Eyüp, Siverek’te TCF şubelerini kurduğunu İstiklal Mahkemesi duruşmasında itiraf etmiştir.⁸ Hükümet, Şeyh Said Ayaklanmasında TCF programındaki “*Fırkamız dini itikatlara hürmetkârdır*” maddesini tahrik unsuru olarak kabul etmiştir. Bu gerekçe ile İsmet Paşa Hükümeti, TCF’nin kapatılması kararını almış, bu kararı tebliğ etmiştir.⁹ TCF, 3 Haziran 1925’te meclis kararıyla kapatılmıştır.

1929 yılına gelindiğinde Dünya Ekonomik Buhranı ‘nın da etkisiyle Türkiye ekonomisinde daralma olmuş, toplumda endişeler artmıştır. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, CHF’ye alternatif bir fırkanın Türk siyasal hayatında var olması gerektiği kanaatine varmıştır. Ayrıca CHF’nin başıboş bırakılmaması ve denetlenmesinden yanadır. Kurulacak yeni bir fırkanın irtica düşüncesinden uzak, yeni görüş ve anlayış getirebilen bir temelde olması amaçlanmıştır. Bir başka amaç ise cumhuriyetçi, liberal bir temelde siyaset yapmakla birlikte, potansiyel toplumsal muhalefetin, rejimi hedef almadan bir kanala doğru yönlendirilmesidir.¹⁰ Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa Paris Büyükelçisi ve yakın arkadaşı olan Fethi Bey (Okyar) ile konuşarak ikna etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, kurulacak yeni fırkanın rejim karşıtı olmaması ve cumhuriyet değerlerine sahip çıkmasını önceleyen bir siyaset yapmasını şart koşmuştur.¹¹ Ayrıca kendisinin tarafsız olacağını, hazineden maddi yardım sağlanacağını ve CHF’den

⁸ Kılıç Ali, *Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları*, (Der: Hulusi Turgut), İş Bankası Yayınları, İstanbul 2006, s. 246.

⁹ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım-I-II*, Emre Yayınları, İstanbul 1993, s. 181.

¹⁰ F. Uçar, *a.g.e.*, s. 57.

¹¹ Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam* (Haz: Cemal Kutay), Dilek Yayınları, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980, s. 400.

Anadolu Mecmuası

2/III, Nisan 2023, s. 59-88.

bir kısım mebus transferi olacağını ifade etmiştir. Fethi Bey şimdilik ikna olmakla birlikte CHF yöneticilerinin tahriki ile Mustafa Kemal Paşa ile karşı karşıya gelme endişesi taşımıştır. 12 Ağustos 1930'da beklenen siyasi fırka, Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) kurulmuştur. Kurucuları Fethi Bey başkan olmak üzere, Ahmet Bey (Ağaoğlu), Nuri Bey (Conker), Makbule Hanım (Atadan) idi. Fırkanın programı laik devlet anlayışı, bireysel girişimciliğe önem verilmesi, yabancı sermayenin teşvik edilmesi, vergilerin hafifletilmesi ve çiftçi-köylüye düşük faiz verilmesi, olarak belirlenmiştir. Fırkanın kurulmasından hemen sonra Fethi Bey ara seçimlerde mebus seçilmiş, mecliste yer almıştır.

Yeni kurulan SCF, toplum tarafından sempati ile karşılanmış, lideri, kadrosu ve programı beklenenden fazla ilgi görmüştür.¹² Bu ilgi karşısında CHF kadroları endişeye kapılarak SCF ile Mustafa Kemal Paşa'yı karşı karşıya getirme düşüncesiyle bu yönde tazyik etmeye başlamışlardır. Fethi Bey yerel seçim çalışmalarına İzmir'den başlamak istemiştir. Ancak daha yolculuk sırasında Milli Emniyet mensuplarının kılık değiştirerek kendilerini takip ettiklerini gözlemlemiştir.¹³ İzmir'de coşkulu kalabalığa karşı hitap etmiştir. İzmir valiliği, aşırı tedbirler uygulamış, ne yazık ki bu tedbirler alınırken bir genç ölmüş, yaralanmalar olmuştu. Kalabalık arasında gericilerin rejim aleyhine propaganda yaptıkları görülmüş, bir kısım vatandaşlar da İzmir CHF binasını taşlamışlardır. 1930 yılı Eylül ayında başlayıp Ekim ayının yirmisinde tamamlanması planlanan yerel seçimler öncesi, SCF henüz tam teşkilatlanamadığından dezavantajlı görünmektedir. Bu seçim cumhuriyet döneminde iki fırkanın katıldığı ilk yerel seçim olacaktır. Ayrıca Türk kadını ilk defa seçme ve seçilme hakkını kullanacaktı. Yerel seçim sürecinde, CHF mensuplarının ve devlet görevlilerinin SCF mensubu olarak bilinenlere tehdit ve baskıları gündeme gelmiştir. Örnek olarak, Antalya'nın Serik ilçesindeki kaymakamın 24.09.1930'da Belbunar Mahallesi'ne giderek halkı tehdit ederek oy-

¹² İhsan Sabri Balkaya, "1930 Antalya Belediye Seçimleri ve Yansımaları," *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Haziran 2018 C.XXII/ 2, s. 1076.

¹³ F. Okyar, *a.g.e.*, s. 497.

Anadolu Mecmuası

2/III, Nisan 2023, s. 59-88.

larını CHF'ye vermelerini istemesi ve bir gün sonra da aynı yerdeki SCF yanlılarının evlerinin jandarma ile ablukaya alınarak oy kullanılmamaları, gösterilebilir.¹⁴ Seçim sonuçlarına göre beş yüz iki seçim bölgesinde yapılan yerel seçimlerde CHF 471 ve SCF de 31 yerde seçimi kazandılar.¹⁵ SCF, seçim sürecinde yaşanan haksızlıkları meclise getirmiştir. Seçimlerde yapılan usulsüz uygulamalar, mecliste sert tartışmalara neden olmuş, ancak sonuç değişmemiştir.

CHF etrafında kümelenenler, basın ve devlet kademelerindeki görevliler çoğunlukla iktidar tarafını tutuyordu. İki fırka arasındaki olaylar, henüz, fırkaların yönetici ve tabanlarında yeterli anlayışın oluşmadığını göstermektedir. Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa, SCF'nin, yükselişini görmüş, giderek CHF'ye karşı bir tehdit durumuna geleceği öngörüsüne varmıştır. Bu nedenle Fethi Bey'e ve SCF'ye mesafeli olmaya başlamıştı. Fethi Bey de iktidar baskısını gördükten sonra demokratik bir ortamın gelişmeyeceğini anlamıştır. Fethi Bey, gelinen noktayı bir daha analiz ettikten sonra memleketin çatışma içine gireceğini, askeri liseden beri yakın arkadaşı olan Mustafa Kemal Paşa ile de karşı karşıya geleceğini öngörerek, yönetici kadrosu ile görüştüğünden sonra fırkasını 17 Kasım 1930'da feshetmiştir.¹⁶ Daha sonra Mustafa Kemal Paşa ile görüşerek bu öngörüsünü ve düşüncelerini anlatmıştı. Mustafa Kemal Paşa, Fethi Bey'e hak vermiş ve çok üzgün olduğunu belirtmiş, böylece bir defa daha çok partili demokrasi denemesi başarısızlıkla sona ermiştir.

Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti'nin Kurulması

Komünizm rejimi ile yönetilen Sovyetler Birliği'nin Boğazları ortak kullanma önerisi ve Doğu Anadolu'dan toprak istemesi ile Türkiye, demokrasi rejiminin geçerli olduğu ABD ve Avrupa eksenine yaklaşmak istemekteydi. CHP iktidarına karşı, toplumda, II. Dünya Savaşı yıllarında, savaş ekonomisi uyguladığından dolayı, memnuniyetsizlik

¹⁴ İ. S. Balkaya, *a.g.e.*, s. 1085.

¹⁵ Necdet Aysal, "Yönetsel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler "Serbest Cumhuriyet Fırkası-Menemen Olayı," *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi*, S. 44, Güz 2009, s. 596.

¹⁶ F. Okyar, *a.g.e.*, s. 522-524.

oluşmuştu. Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi ve Toprak Mahsul-leri Vergisi gibi maliye politikasının araçlarını yürürlüğe sokmuş, bu kanun ve vergiler uygulamadaki sıkıntılardan dolayı siyasal iktidarın meşruiyetinin ciddi anlamda sarsılmasına sebebiyet vermişti.¹⁷ Ekonominin düzlüğe çıkması için yabancı yatırıma ve krediye ihtiyaç vardı. Çok partili hayata geçildiğinde yabancı yatırımlar ve krediler daha kolay alınabilirdi. Nitekim ABD Senatosu ve Kongresi söz konusu yardımların verilebilmesi için Türkiye'nin demokratikleşmesi şartını öne sürmüştür.¹⁸ Ayrıca ekonomik ve sosyal alanlarda toplumu memnun etmek ve tepkisini azaltmak için belli bir çerçevede olmak üzere muhalefet partilerinin kurulması pozitif bir siyasi zemin getirebilirdi. CHP'nin denetlenmesi de fayda getirebilirdi. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye göre rejime ters düşmemek şartıyla ve irticadan uzak yeni partilerin kurulmasında bir sakınca yoktu. Sonuçta iç ve dış siyasal koşullar Türkiye'nin çok partili hayata geçmesini zorunlu kılmaktaydı.¹⁹

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, söz konusu siyasi çerçevede olmak şartıyla Rauf Orbay ve Kazım Karabekir ile görüşerek parti kurmalarını istemiştir.²⁰ Rauf Orbay, İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasından dolayı olası kuracağı partinin baskı altında olacağı öngörüsündeydi. Bu nedenle herhangi bir girişimde bulunmak istemiyordu. Bu aşamada İnönü, Celal Bayar'ın parti kurmasını samimi olarak istiyordu. İnönü'nün ölçüsü, Atatürk düşmanlığı yapmamak, Atatürk'ün silah arkadaşlarına gereken itibarını vermek ve irticaya engel olmaktı.²¹

İlk muhalefet partisi olarak Milli Kalkınma Partisi (MKP) 7 Temmuz 1945'te kurulmuştur. MKP sanayici Nuri Demirağ tarafından kurularak teşkilatlanmaya başlamış, ancak toplum bu partiye yeterince ilgi göstermemiştir. Bu süreçte CHP içinde eleştiriler başlamıştır. Ön-

¹⁷ E. Afşar, *a.g.e.*, s. 275.

¹⁸ N. Aysal, *a.g.e.*, s. 596.

¹⁹ Çetin Yetkin, *Karşıdevrim 1945-1950*, Kilit Yayınları, Ankara 2011, s. 149.

²⁰ R. Orbay, *a.g.e.*, s. 265.

²¹ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973, Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1990, s. 46.

celikle bireysel girişimciliğin kısıtlandığı, siyasi hakların sınırlandığı gibi istekler dile getirilmeye başlanmıştır. Eski Başbakan Celal Bayar başta olmak üzere Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuad Köprülü bu eleştirilerin sözcülüğünü yapmaktadır. Bu dört isim 7 Haziran 1945'te Dörtlü Takrir (Öneri) adında CHP'ye öneriler getirmişler, ancak parti içinde yoğun eleştirilere maruz kalmışlardır.²² Fuad Köprülü, Adnan Menderes ve Refik Koraltan partiden ihraç edilmişler, Celal Bayar ise önce milletvekilliğinden ve sonra da CHP'den istifa etmiştir. Dörtlü Öneri sahipleri ve yakın çevresi gelinen noktayı değerlendirdikten sonra yeni bir siyasi parti kurma düşüncesine yönelmişler, Celal Bayar öncülüğünde çalışmalarını tamamlamışlardır. Adnan Menderes, Fuad Köprülü ve Refik Koraltan fikir birliğine vararak Celal Bayar'ın genel başkan olması konusunda anlaşmışlardır. Celal Bayar, yeni parti programını bizzat İnönü'ye götürerek görüşünü almak ihtiyacı duymuştur. İnönü, parti programına itiraz etmeyerek irtica, ilkokul seferberliği, dış politika ve Köy Enstitülerinin devamlılığı konusunda Bayar'dan söz almıştır.²³ Bu görüşmeden sonra 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin (DP) kurulduğu açıklanmıştır.

DP'nin programı, geniş bir yelpazede anlatılarak CHP'nin uzak kaldığı alanlara da ışık tutmuştur. Demokrasiyi geliştirmek, bireyin hak ve özgürlüklerini artırmak, halkın egemenliğini ön planda tutmak açıkça anlatılmaktadır. DP, devlet şeklinin demokrasinin esaslarına uygun olarak cumhuriyet rejimi olduğunu belirtmiş, demokrasinin milli menfaate ve insanlık haysiyetine en uygun prensip olduğunu, bütün devlet faaliyetlerinde millî iradeyi ve halkın menfaatini hâkim kılmının gerektiği üzerinde durmuştur.²⁴ Programda meslek gruplarının haklarının savunulması, sivil toplum örgütleri ile sendikaların kurulması gerektiği belirtilmiş ve devlet memurlarının siyasetten uzak durmaları istenmiştir. Seçim sistemine de değinilerek, milli iradenin tam tecellisi için seçimlerin güvenli olması, genel seçimlerde tek dereceli sistemin geçerli olması istenmekteydi.²⁵

²² Erkan Afşar, *a.g.e.*, s. 279.

²³ M. Toker, *a.g.e.*, s. 81.

²⁴ Acikerisim.tbmm.gov.tr bağlantı <http://hdl.handle.net/11543/487>

²⁵ Acikerisim.tbmm.gov.tr bağlantı <http://hdl.handle.net/11543/487>

DP programında laiklik konusuna hassasiyet gösterilmiş, hiçbir din düşüncesinin de kanunların düzenleme ve uygulanmasında etkin olmaması gerektiğine yer verilmiştir.²⁶ Din hürriyetinin diğer hürriyetler gibi insanlığın kutsal haklarından sayıldığı, dinin siyasete alet edilmemesi ve devlet işlerine karıştırılmamasının önemi vurgulanmıştır. DP programında muhafazakâr kesimin beklentilerini karşılamak için din hürriyetine önemli oranda vurgu yaparak muhafazakâr kesimin beklentilerini karşılamayı amaçlamıştır.²⁷ DP programında ekonomi ve özel girişimcilik en önemli konu başlıklarından biriydi. Devletçilik, devletin özel sektöre yönelik düzenlemelerle, özel sektörün ve sermayenin korunması olarak tanımlanmıştır. Sanayi, tek el, tarım ve ticaret alanlarında özel girişimciliğin korunmasının önemi üzerinde genişçe durulmuştur. DP'nin liberal bir ekonomi anlayışı çerçevesinde olmak üzere, özel girişime vurgu yapmasında, DP kurucuları arasında liberal görüşlü olanların, büyük ölçekte toprak sahiplerinin, ticaretle uğraşanların ve sermaye sahiplerinin olması önemli bir yer tutmuştur.²⁸

Türk siyasi hayatına heyecan getiren DP'den beklentiler oldukça yüksektir. DP'yi destekleyen kesimler, şehirlerin büyük iş insanları, ilçelerin zengin çevreleri, büyük toprak sahipleri ve esnaflardır. Ayrıca CHP tek parti döneminden memnun olmayan yoksul köylü kesim de DP'yi destekliyorlardı. Partinin idareci kesimi ise DP idealine bağlı ideal düşüncede olanlar ile çıkarlarının peşinde olanlardır. Ayrıca, Batılılaşma, sosyalizm ve toprak reformunu istemeyenler DP'nin yanında olmuşlardır.²⁹ Nitekim DP iktidara geldikten sonra idealist düşüncedekilerle çıkarıcılar arasında çatışmalar başlayacaktır. DP programı gereğince Türkiye genelinde propagandaya başlayarak partilerinin amaçları hakkında topluma bilgi vermeye başlamışlardır. DP mensupları toplumun her katmanına ulaşarak, kendilerini tanıtarak ve anlatarak halkla iç içe olmuşlar, beğeni toplamışlardır. Ayrıca CHP'yi her alanda eleştirmişler, özellikle CHP'nin halkın sorunlarına yabancı kaldığını ifade etmişlerdir. DP daha yolun başında iken kapatılmamak

²⁶ Acikerisim.tbmm.gov.tr bağlantı <http://hdl.handle.net/11543/487>

²⁷ E. Afşar, *a.g.e.*, s. 287.

²⁸ E. Afşar, *a.g.e.*, s. 288.

²⁹ Halil İnalçık, *Tarihçilerin Kutbu*, Şefik Matbaası, İstanbul 2006, s. 86.

Anadolu Mecmuası

2/III, Nisan 2023, s. 59-88.

için din ve inanç hürriyeti alanında propaganda yaparken irtica konusuna dikkat etmiştir.³⁰

DP'nin ülke genelinde teşkilatlanmaya başlaması ve halk arasında beklenilenden fazla ilgi görmesi CHP'de tedirginliğe yol açmıştır. Bu amaçla 1947'de yapılması gereken genel seçimler öne çekilmiştir. 21 Temmuz 1946 da yapılan genel seçimlerde DP 465 milletvekilliği için ancak 273 aday gösterebilmiştir.³¹ DP için olumsuzluklar bitmemiştir. Seçim öncesinde valiler, kaymakamlara telgraf çekerek seçimlerde DP'nin kazanmaması için halka baskı yapılmasını istemişlerdir ki, oy kullanma sürecinde çok sayıda DP mensubu olarak bilinen vatandaşlara baskı yapılarak oy kullanılmamasıdır.³² Ayrıca seçim kurul başkanları, CHP üyesi olan belediye başkanlarından seçilmekteydi. 21 Temmuz 1946 genel seçim sonuçlarına göre CHP 390, DP 66 ve bağımsızlar 7 milletvekili çıkarmışlardı. Ne yazık ki CHP taraftarı olan idare amirleri ve teşkilatı, baskı ve seçim usulsüzlüğü yaparak bu seçimi kirletmişlerdir.³³ İlk çok partili genel seçimleri hafızalarda iyi bir etki bırakmamış oldu.

1950 Genel Seçimleri

Yaklaşan 1950 genel seçimleri öncesinde CHP ve DP temsilcileri bir araya gelerek yeni bir seçim sistemi üzerinde anlaşmaya varmışlardır. Buna göre seçim yasasında yapılan değişiklik ile bu kez gizli oy, açık tasnif olacaktır. Ayrıca seçimi kazanacağını öngören CHP meclise daha çok milletvekili seçtirmek amacıyla bir ilde hangi parti çok oy almışsa, o ilin tüm milletvekillerinin o partiden seçilmiş olması gerektiğini belirten bir madde koydurmuştur. Bu teklif DP tarafından da kabul edilmiştir. 1950 genel seçim sürecinde CHP Genel Başkanı

³⁰ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Hil Yayın, İstanbul 2007, s. 50-60.

³¹ Ramazan Baş, "İstisnai Bir Seçim Sonucu: Sözlü ve Yazılı Tarih Işığında 1957 Seçimlerinde Burdur," *Sözlü Tarih Dergisi*, II/1, Mart 2019, s. 16.

³² Cemil Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) İktidar ve Demokratlar*, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 514.

³³ C. Koçak, *a.g.e.*, s. 525.

Anadolu Mecmuası

2/III, Nisan 2023, s. 59-88.

İsmet İnönü, partisi adına propaganda yapmıştır. DP adına da Genel Başkan Celal Bayar meydanlarda seçmenden partisine oy istemiştir. DP seçim propagandasında her kesime vaatlerde bulunmaktan geri kalmamıştır. Özellikle ideolojik olarak uzak kaldığı işçi kesimine bile yakın davranarak grev konusunda umut dağıtması dikkat çekicidir.³⁴ DP'nin özellikle “*Yeter Söz Milletin*” sloganı daha çok ilgi çekmiştir.

14 Mayıs 1950’de yapılan genel seçimlerde, DP yüzde 53 ile 415 milletvekili çıkararak iktidara gelmiştir. CHP yüzde 39 ile 69 milletvekili çıkarmıştı. Millet Partisi yüzde 3 oy ile 1 milletvekiline sahip olmuştur. Bağımsız milletvekili ise 9’du. Seçim sisteminden dolayı oy oranları aynı doğrultuda Meclis’e yansımamıştır. DP bu başarısından sonra parti içinden bir cumhurbaşkanı seçme sürecine girmiş, Celal Bayar’ı aday olarak belirlemiştir. CHP’nin adayı ise beklenildiği gibi İsmet İnönü’yü. Celal Bayar, Meclis’teki oylamada 387 oy alırken rakibi İsmet İnönü 66 oy almıştır. Böylece Celal Bayar üçüncü Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bu kez başbakan seçimi gündeme gelmiştir. Celal Bayar, başbakanlığa, kendi görüş ve düşüncesi doğrultusunda olarak iyi bir hatip olan Adnan Menderes’i partisine önermiştir. Bu öneri DP içinde kabul edilmiş ve Adnan Menderes DP kongresinde başbakan seçilmiştir.

İsmet İnönü, seçim sonucunu soğukkanlılıkla karşılamış, DP ve bazı çevrelerde, İnönü genel seçimde kaybetse bile iktidarı bırakmaz endişesi yersiz çıkmıştır. CHP’de büyük bir moral bozukluğu yaşanmıştır. CHP üst yönetimi seçimi kaybetmelerinin gerçek nedenlerini araştırmak yerine DP’nin toplumu boş vaatlerle kandırdığını ileri sürmüşlerdir. Ayrıca 1950 genel seçimleri öncesinde kabul ettikleri seçim sisteminden de şikâyet etmeye başlamışlardır. Toplumun ilk fırsatta yeniden CHP’ye döneceğini düşünerek çeşitli nedenlerle boşalan 20 milletvekilliği için seçimin hemen yapılmasını istemişlerdir. Nitekim 16 Eylül 1951’de yapılan ara seçimlerde DP 18 milletvekili, CHP ise 2 milletvekili çıkarmışlardır.³⁵ Bu sonuç artık toplumun yeni bir anlayış istediğinin kanıtı olmuştur.

³⁴ Sinan Yıldırım, “1950 Seçimleri ve Propaganda,” *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 0/6, 2004, s. 145.

³⁵ S. Yıldırım, *a.g.e.*, s. 133.

Demokrat Parti İktidarı ile Muhalefet Arasındaki Siyasi Alanda Cepheleşmeler (1950-1960)

Cumhurbaşkanı seçilen Celal Bayar görev süresi boyunca DP ile içli dışlı bir siyasal yaşam sergilemiştir. Hâlbuki çok partili hayata geçildikten sonra DP, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'yü CHP lehine çalışmalarından dolayı eleştirmiş, itirazlarda bulunmuştu. DP, seçimle iktidara geldiğinden dolayı toplumun kendisine birçok alanda değişim yapabileceği hakkını verdiğini sanmaktaydı. DP seçim öncesi verdiği sözleri unutarak elinde tuttuğu gücü fazlasıyla önemsemeye başlamıştır.³⁶ Muhalefetin yapıcı eleştirilerine bile şiddetle karşılık vermeye başlamışlardır. CHP'ye en fazla hakaret ve eleştiri, iyi bir hatip olan Başbakan Adnan Menderes'ten gelmekteydi. Adnan Menderes, halka yakın bir politikacı olarak beğeni toplamıştı. Ancak muhalefete karşı anlayışı kırıncı ve hırçındı.

Dönemin canlı tanıklarından olan araştırmacı yazar Şevket Süreyya Aydemir'e göre Menderes şu şekilde tanımlanmaktadır: “*Adnan Menderes bir değil iki şahsiyetli bir kişiydi, büyük kararlardan büyük rakamlardan korkmayan bir adamdı. İşe inşaya ve memleketin kısa zamanda simasını değiştirecek hamlelere karşı büyük bir ihtirası vardı. Yapılanların, eserlerin ve hamlelerin hikâyesi konuşulurken siması başka bir hal alırdı... Gözleri yaşardı... İkinci Menderes birden fitnessini işletir ve asıl hasmı olan inşa adamını hemen dize getirebilirdi. Yüz ifadesi birden değişirdi. Donanımının üzerine duygusallık katar, ani, beklenmedik kararlar verebilirdi.*”³⁷ Menderes'in yakın arkadaşı ve bakanı Mükerrerem Sarol'a göre ise Menderes “*Yaradılışında insanı şaşırtan çelişkiler vardı. Bazen son derece sabırlı bazen de işlerin bir saniye gecikmesine tahammül göstermez. Hemen hırçınlaşan bir insan olur... Kırıncıdır, hatta bazen zalimdir.*” demektedir.³⁸

³⁶ Kemal H. Karpat, *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s. 181.

³⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam, Cilt III. (1950-1964)*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1968, s. 65.

³⁸ Mükerrerem Sarol, *Bilinmeyen Menderes*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2014, s. 151.

DP öncelikle kendi dönemini başlatmak ve İsmet İnönü'nün izlerini silmek amacıyla önce paralarda ve posta pullarında İsmet İnönü'nün resmi yerine yeniden Atatürk'ün resimlerini koymuştur. DP, CHP iktidarı zamanında kurulan ve CHP ile özdeşleştirilen Halkevleri ve Halk Odaları'nı hedef almaya başlamıştır. Başbakan Adnan Menderes, Atatürk döneminde Halkevleri kurucularından olup, halkevlerinin müfettişliğini yapmıştı. Hatta Halkevleri için olumlu sözler söylemişti. Aynı Menderes, başbakan olduktan sonra, Halkevleri kurmanın gençlik teşkilatını ele almayı hedeflediğini, Halkevlerinin faşist bir düşüncenin mahsulü olduğunu belirtmiş ve bu kuruluşların gereksiz olduğunu ifade etmiştir.³⁹ Sonuçta DP meclisten çıkardığı bir yasa ile Halkevleri ve Halkodalarının hazineye devredilmesini sağlamıştır. Ayrıca çıkarılan bir başka yasa ile CHP'nin bina ve mallarına el konularak yine hazineye devredilmiştir. Bu uygulamalar mecliste iki parti arasında sert tartışmaların meydana gelmesini sağlamıştır.

DP üst düzey yöneticileri ve mensupları da ana muhalefet olan CHP'ye ve İsmet İnönü'ye ağır eleştiriler etmekten geri kalmamışlardır.⁴⁰ DP, ilk dönem, halkın desteğini almış olmanın güveni ile İnönü'nün izlerini silmeyi ve CHP'yi halkın gözünde zayıflatmayı hedefliyordu. İsmet İnönü'nün artık devrini tamamladığı, köşesine çekilmesi gerektiği algısı verilmek istenmekteydi. DP ile CHP ve diğer muhalefet partileri arasındaki söz düellosu 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi'ne kadar inişli çıkışlı bir şekilde devam edecektir.

CHP'de genel başkan İsmet İnönü 1950 genel seçimi yenilgisine rağmen siyasete devam etme kararlılığında idi. Ayrıca, CHP'yi iktidara taşıyacak ufku geniş ve donanımlı bir isim yoktu. CHP kadroları, ümitlerini kaybetmeyerek, yapılacak ilk genel seçimde yeniden iktidara geleceklerini umuyorlardı. Ancak, bu umutları boşa çıkacaktır.

1954 genel seçimleri öncesi DP halka yakın olması ve özellikle ekonomi alanındaki olumlu icraatları ile favori görünüyordu. DP iktidarının ilk yıllarında tarım, ticaret ve sanayi üretiminde önemli artışlar görülmüş, halkın satın alma gücü yükselmiştir. Bu ilerlemede Türki-

³⁹ Cüneyt Akalın, *Askerler ve Dış Güçler*, Çağ Basın Yayın A.Ş., İstanbul 2000, s. 65.

⁴⁰ H. İnalçık, *a.g.e.*, s. 89.

ye'nin NATO'ya girerek almış olduğu hibe, yardım ve kredilerin de etkisi vardı. 1954 genel seçimleri öncesinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile Başbakan Adnan Menderes birlikte seçim gezilerine çıkarak DP'ye oy istemişlerdir. CHP ise İsmet İnönü'nün liderliğinde seçim çalışmaları yapmıştır. 1954 genel seçimlerinde iktidardaki DP oylarını artırarak yüzde 57 ile 502 milletvekili çıkararak tek başına iktidarı devam ettirmiştir. CHP oylarında düşüş olmuş, yüzde 35 oy ile 31 milletvekili çıkarmıştır. CHP sadece Konya, Malatya ve Sinop'ta birinci çıkabilmiştir. CMP yüzde 5 ile 5 milletvekili çıkarmıştır.

1954 genel seçimleri ile iyice güçlenen DP, muhalefet partilerine karşı daha da sertleşme düşüncesindedir. Konumunu iyice güçlendiren Başbakan Menderes hem partisi içindeki muhaliflerine hem de muhalefete karşı hırçınlaşıp uzlaşmaz bir tutum sürecine girmeye başlamıştır. Ana muhalefet partisi olan CHP sıkı gözlem altına alınmak istenmekte, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün evi sivil polislerce gözetlenip, eve girip çıkanların ifadesi alınmaktadır.⁴¹ DP muhalefete karşı baskısına devam etmiş, 1954 seçimlerinde CHP'nin birinci olduğu Malatya'yı ikiye bölerek Adıyaman ilini kurmuştur. Yine 1954 seçimlerinde liderliğini Osman Bölükbaşı'nın yaptığı diğer muhalefet partisi olan Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP), Kırşehir'de çoğunluğu sağlamıştı. DP, Kırşehir'i ilçeye dönüştürerek seçmeni cezalandırmıştır. CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'in gözaltına alınması siyasetin iyice gerilmesine neden olmuştur. Bir başka muhalefet partisi olan Millet Partisi hakkında, dini siyasete alet ettiği iddiası ile kapatma davası açılmıştır. Burdur'da ise bir başka antidemokratik örnek yaşanmıştır. Burdur'da seçimi kazanan ve İl Meclisi tarafından Belediye Başkanı seçilen Hürriyet Partisi (HP) mensubu Fahri Kayaalp 28 Eylül 1956'da İçişleri Bakanlığı tarafından görevine başlatılmamış, yerine DP mensubu Ömer Koyutürk atanmıştır.⁴² HP'nin bütün itirazları ise hiçbir işe yaramamıştır.

DP iktidarı hukuk alanında da kendi çıkarlarını düşünerek, DP lehine hareket etmeyen hâkim ve savcılardan şikâyetçi olmaya başlamıştır. Örnek olarak DP Ağrı Milletvekili Halis Öztürk Ağrı'daki hâkim, savcı ve valinin DP aleyhine olduklarını ve bunların uzaklaştı-

⁴¹ M. Toker, *a.g.e.*, s. 15.

⁴² R. Baş, *a.g.e.*, s. 22.

rılması gerektiğini partisine bildirmiştir.⁴³ Muhalefetin sert eleştirilerine rağmen çıkarılan bir yasa ile hâkim ve savcılarının tayin ve emekli edilebilmeleri kolaylaştırılmıştır. Bu yasa ile muhalif görülen bazı üst düzey yargıçlar görevlerinden alınmışlardır. Bu durumda artık, Yargıtay, Sayıştay ve Danıştay üyeleri de dâhil olmak üzere tüm yargının, iktidarın istemediği bir yasayı kabul etmesi cesaret işidir.⁴⁴

DP'nin antidemokratik uygulamaları parti içinde Başbakan Adnan Menderes'e karşı muhalefetin oluşmasına neden olmuştur. Muhalifler 20 Aralık 1955'te Hürriyet Partisi'ni kurmuşlar, partinin başına Menderes'in ilk kabinesinde İçişleri Bakanı olan Fevzi Karosmanoğlu getirilmiştir. Bir süre sonra Menderes'in en yakın arkadaşlarından Fuad Köprülü de HP'ye katılmıştır.

DP iktidarı, 1954'ten sonra yavaş yavaş özellikle siyasi ve ekonomik alanlarda yıpranmıştır. Özellikle ekonomide tıkanmaların meydana gelmesi ve bunun vatandaşın satın alma gücünü olumsuz etkilemesi ile memnuniyetsizlikler oluşmaya başlamıştır. Ekonomide liberal politikalar uygulandığından sıkı para politikası terk edilerek esnafa ve çiftçiye bol krediler dağıtılmıştır. İthalat-ihracat makası giderek açıldığından döviz sıkıntısı baş göstermiştir. İthal edilen her türlü makine, traktör ve araç gereçlerin yan sanayileri de döviz ihtiyacını arttırmıştır. Ekonomideki olumsuz gelişmeler sonucunda esnaf ve çiftçi devlete olan borcunu ödeyemez hale gelmiştir. Hatta kuraklığın da etkisiyle üretimin düşmesi sonucu dışarıdan buğday ithal edilmeye başlanmıştır. Market ve dükkânlar önünde kuyruklar oluşmuş, hayat pahalılığı artmıştır.⁴⁵ İşsizlik artmış, en gerekli ilaçlar bile eczanelerde bulunamaz olmuştur.

1957 yılına gelindiğinde muhalefet partileri olağan 1958 genel seçimleri öncesi görüşmelerini sıklaştırarak ortak hareket etme ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu amaçla CHP, Hürriyet Partisi ve Cumhuriyetçi Millet Partisi 4 Eylül 1957'de ortak bir bildiri ile seçimlerde iş birliği yapacaklarını açıklamışlardır.⁴⁶ Ancak DP iktidarı 11 Eylül'de, meclis-

⁴³ BCA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), Fon Kodu: 30-01-0-0, Yer: 50-301-11, 08.10.1951.

⁴⁴ Ş. S. Aydemir, *İkinci Adam, Cilt III. (1950-1964)*, s. 171.

⁴⁵ K. Akalın, *a.g.e.*, s. 76.

⁴⁶ R. Baş, *a.g.e.*, s. 21.

te bir yasa çıkarmış, seçimlerde partilerin ortak liste çıkarmalarını yasaklamıştır. Ayrıca DP yeni kurulan muhalefet partilerinin güçlenmesini tehdit olarak görmüş, kendisinin de yıprandığını öngörerek, aynı günkü görüşmelerde 27 Ekim 1957 tarihi için erken seçim kararı almıştır.⁴⁷ Bu durumda her parti kendi adına seçimlere girmek zorunda kaldı.

DP iktidarı seçimlerden önce en çok oyunu aldığı çiftçi kesimi memnun etmek amacıyla hububat alım ücretlerini yükseltmiş, çiftçilerin borçlarını da ertelemiştir. Genel seçim öncesi devlet radyosu DP iktidarı tarafından etkili propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Muhalefet partilerine demokratik olan bu hak tanınmamıştır. 1957 erken genel seçim öncesinde DP'nin, antidemokratik uygulamaları ve bozulan ekonomik göstergeler sonucu bir miktar oy kaybedeceği tahmin edilmekteydi. CHP'de ise yeni bir söylem, açılım ve değişim görülmüyordu. 27 Ekim 1957 günü DP iktidarı seçmeni etkilemek için bir ilke imza atarak, oy verme işlemi bitmeden kendisinin kazandığı illeri, radyodan açıklamaya başlamıştır.⁴⁸ CHP bu eyleme büyük tepki göstermiştir. Birçok şehirde de seçim günü birtakım usulsüzlükler yapılmıştır. Bazı seçim bölgelerinde CHP mensubu olanların isimleri seçmen listesinde bulunamazken birçok seçim mazbatasında da değişiklikler görülmüştür.⁴⁹ 27 Ekim 1957 genel seçimlerinde Demokrat Parti yüzde 48 oy ile 424 milletvekili olarak yine tek başına hükümet kurma başarısını sağlamıştır. CHP yüzde 41 oy ile 178 milletvekili, Cumhuriyetçi Millet Partisi yüzde 7 ve Hürriyet Partisi de yüzde 3.8 oy ile 4'er milletvekili çıkarmışlardır. CHP'nin YSK'ya yaptığı itirazlar reddedilmiş, iktidar ve muhalefet arasındaki gerginlik bir kat daha artmıştır. DP'nin oy kaybı gözlenirken ana muhalefet partisi CHP ise oylarını artırmıştır.

1957 genel seçimlerinden sonra muhalefet partileri, bir kez daha DP iktidarına karşı birleşme gereğini hissetmişlerdir. Bu amaçla 1958'de muhalefette güç birliği gerçekleşmiş, HP kendisini kapatarak CHP'ye katılmıştır. Başbakan Adnan Menderes bu birleşmeyi nifak

⁴⁷ R. Baş, *a.g.e.*, s. 22.

⁴⁸ Sinan Meydan, "Partizan Radyo Televizyon Kurumu," *Sözcü Gazetesi*, 04.06.2018, s. 5.

⁴⁹ M. Toker, *a.g.e.*, s. 21.

cephesi olarak nitelemiştir.⁵⁰ Türkiye Köylü Partisi ile Cumhuriyetçi Millet Partisi de birleşerek Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ni meydana getirmişlerdir. Muhalefet partileri, daha sonra ortak bir bildiri yayınlamışlardır. Bunlar, partizanlığın kaldırılması, Anayasa Mahkemesinin kurulması, üniversite özerkliği, Yüksek İktisat Şurasının kurulması, sendikal örgütlenme hakkı, basın özgürlüğünün sağlanması, seçim güvenliği gibi isteklerdir. Muhalefetin güç birliğine karşılık DP iktidarı ise, 12 Ekim 1958'de Vatan Cephesi'ni kurmuştur. DP'ye geçen vatandaşların isimleri her gün devlet radyosundan saatlerce okunmuştur.⁵¹ Isparta-Şarkikaraağaç-Donarşa Köyü sakinlerinden Haşim Özbey, merakla köylerinde yeni katılımlar olup olmadığını heyecanla dinlediklerini ifade etmiştir.⁵² Siyasetin gerilimi sokaklara da yansımış, iktidar ve muhalefet yanlıları ayrı ayrı sosyal yerleşkelere gitmeye başlamışlardır. İki taraf arasında cepheleşme artarak devam etmiştir. Bu konuda Isparta-Şarkikaraağaç-Donarşa Köyü sakinlerinden çiftçi Mustan Atılgan "*bizim oda CHP mensuplarının odasıydı, diğer oda DP mensuplarının odası olup, oda sakinleri arasında gidip gelme olmazdı*" demektedir.⁵³

CHP, 1957 genel seçimlerinden sonra daha sert bir muhalefet kimliğine bürünmüştür. Mecliste oturumlar, sert tartışmalar gergin bir atmosferde yapılmaya başlanmıştır. CHP lideri İsmet İnönü, yurt gezilerini sıklaştırmış, iktidardan memnun olmayan kesim tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmaya başlanmıştır. Ancak bu geziler olaylı ve gergin olmaktadır. İsmet İnönü'nün gezileri, güvenlik bahanesiyle İçişleri Bakanlığı tarafından engellenmeye çalışılmaktadır.⁵⁴ Uşak gezisinde iktidar yanlıları İsmet İnönü'nün yolunu kesmişler, çıkan karışıklıkta İsmet İnönü'nün kafasına taş atılmıştır. İstanbul'da İnönü ve CHP taraftarları ile DP taraftarları arasında sert kavgalar meydana gelmiştir. İsmet İnönü ve CHP konvoyu, Kayseri gezisinde, vali ve

⁵⁰ S. Meydan, *a.g.e.*, 04.06.2018, s. 5.

⁵¹ Tuğrul Otaç, *İngiliz Belgelerine Göre 1960 Askeri Darbesi ve 1971 Askeri Muhtırası*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2019, s. 84.

⁵² H. Ö. ile 17.01.2022 tarihinde gerçekleşen görüşme.

⁵³ M. A. ile 10.01.2022 tarihinde gerçekleşen görüşme.

⁵⁴ M. Toker, *a.g.e.*, s. 318-324.

görevli subay tarafından güvenlik gerekçesiyle şehre sokulmamıştır.⁵⁵İsmet İnönü, bu engellemelere rağmen sorumluluk alarak şehre girip coşkulu bir konuşma yapmıştır.

Başbakan Menderes, İnönü'nün gezilerini dikkatle takip ettirme ihtiyacı duymuştur. İnönü'nün halkı kışkırtmak için elinden geleni yaptığını; ancak bu vaziyete seyirci kalmayacağını yakın arkadaşı Mükerrerem Sarol'a ifade etmiştir.⁵⁶Hatta Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes, birbirlerine yazdıkları mektuplarda, CHP'nin bir darbe ortamı yaratmak amacıyla yurt gezilerinde denemeler yaptığını ve bu nedenle CHP'nin meşruluğunu kaybettiğini düşünüyorlardı.⁵⁷ İktidarla muhalefet arasındaki sorunlar artık çözümlenemez bir boyuta gelmiş bulunmaktaydı.

Tahkikat Komisyonunun Siyasi Cepheleşmeye Olan Etkisi

DP iktidarı 27 Nisan 1960'ta muhalefet üzerinde baskıyı iyice artırmak amaçlı bir tasarı hazırlamıştır. Bu tasarı meclisten oy çokluğuyla geçirilerek yasalaşmıştır. Bu yasaya göre, şüphelileri sorgulama, gerekirse tutuklatıp mahkemeye verme ve meclis görüşmelerini basına vermeme yetkileri olan bir Tahkikat Komisyonu kurulmuştur. Hükümet üyeleri tarafından kurulan bu komisyon, bir bakıma muhalefet parti üyelerini sorgulayan, asliye mahkemesi sorgu hâkimi rolünü oynayacaktır. Bu yasa nedeniyle muhalefet, iktidarı sert bir şekilde eleştirmiştir. Muhalif basında da eleştiri yazıları yer bulmuştur. CHP lideri İsmet İnönü, tepkisini mecliste dile getirerek “*Bu yola devam ederseniz sizi ben bile kurtaramam... Şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır*”⁵⁸ ifadesinde bulunmuştur. Aslında, İsmet İnönü, iktidarın oy kaybettiğini öngörerek seçimle iktidardan gitmesinden yanaydı.⁵⁹ Bu tasarının yasalaşması üzerine ertesi günü İstanbul'da üniversite öğrencileri iktidar aleyhine sloganlar at-

⁵⁵ M. Toker, *a.g.e.*, s. 311-320.

⁵⁶ M. Sarol, *a.g.e.*, s. 328.

⁵⁷ Ş. S. Aydemir, *Menderes'in Dramı? Remzi Kitabevi*, İstanbul, 1976, s. 400.

⁵⁸ Ş. S. Aydemir, *İkinci Adam*, C. III, (1950-1964), s. 409.

⁵⁹ M. Toker, *a.g.e.*, s. 87.

mışlardır. Polisin sert tutumu karşısında ortalık karışmış, öğrencilerden biri polis kurşunu ile ölmüştür. Tahkikat Komisyonunun mecliste kabul edilmesi ABD ve Avrupa basınında eleştirilmiş, iktidara karşı gösterilerin artmasına dikkat çekilmiştir.⁶⁰

Tahkikat Komisyonunun başına Başbakan Menderes'in yakın arkadaşı, eski bakan ve Edirne Milletvekili Mükerrer Sarol getirilmiştir. Tahkikat Komisyonu çalışmaya başladığında, görevli üyeler, yapılan bütün çalışmaları Bayar ve Menderes'e aktarmışlardır. Ancak Mükerrer Sarol, komisyonun tarafsız olması gerektiğine inanmıştır. Sarol, diğer üyelerin ve kendisinin bütün çalışmalarını Bayar ve Menderes'e aktarmaları istendiğinden dolayı, üzerinde oluşan baskı sonucu istifa etmek zorunda kalmıştır.⁶¹ Tahkikat Komisyonu çalışmasına devam etmiştir.

Başbakan Menderes, Tahkikat Komisyonunun yasalaşması ile siyasi gerginliğin iyice artması üzerine güvendiği arkadaşı Hukuk Profesörü Ali Fuat Başgil'i, memleketin vaziyeti hakkında düşüncelerini öğrenmek için Ankara'ya çağırtmıştır. Çankaya Köşkü'nde Celal Bayar, Menderes, Zorlu, Koraltan ve diğer DP üst düzey üyeleri ile Başgil görüşmelerde bulunmuşlardır. Başgil, özetle, komisyonun, yetki alanının, anayasaya uymadığını belirterek aynı zamanda hürriyet kanununa da aykırı olduğunu, yasanın tekrar meclise geri gönderilmesini tavsiye etmiştir.⁶² Sözlerini esirgemeyen Başgil, iktidarın, halkın büyük çoğunluğuna güvenerek üniversiteleri, yazarları, gazetecileri ve subayları ihmal ettiğini, hükümetin uzlaşmacı tavır takınması gerektiğini ifade ederek, “...Öğrenciler ile subay ve asker arasında aniden görülen kucaklaşmaları anlattım... Azami ihtiyatla hareket edilmeli ve sert tedbirlere yönelmek yerine bütün ihtimaller göz önüne alınmalıdır” demiştir.⁶³ Başgil bir de tavsiyede bulunarak Menderes Hükümeti'nin istifa edip yerine muhalefetten de bakanlar alınıp yeni bir koalisyon hükümetinin kurulması ve muhalefetin de kabul edeceği yeni yasalar çıkarılırsa gerilimin düşeceğini belirtmiştir. Ne var ki Cum-

⁶⁰ K. Akalın, *a.g.e.*, s. 125-135.

⁶¹ M. Sarol, *a.g.e.*, s. 346-347.

⁶² Ali Fuat Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri: Görüp Yaşadıklarım*, Yağmur Yayınları, İstanbul 2006, s. 125-129.

⁶³ A. F. Başgil, *a.g.e.*, s. 131.

Anadolu Mecmuası

2/III, Nisan 2023, s. 59-88.

hurbaşkanı Celal Bayar, hemen karşı çıkarak, böyle bir hareketin zaaf olacağını, muhalefeti cesaretlendireceğini, aksine muhalefete karşı daha sert tedbirlere başvurulması gerektiğini söylemiştir.⁶⁴ Ali Fuat Başgil'in temaları ve görüşleri CHP lideri İnönü'ye de aktarılmıştır. İnönü, mecliste seçim tarihinin açıklanması ve Tahkikat Komisyonunun kaldırılması şartıyla Menderes Hükümetini mecliste destekleyeceklerini açıklamıştır. Menderes, İnönü'nün açıklamalarını Bayar'a nakletmiş ancak herhangi bir gelişme olmamıştır.⁶⁵ Bu şekilde siyasi tansiyonu düşürecek bir fırsat kaçırılmıştır.

Demokrat Parti İktidarında Basında Cepheleşme

DP iktidarı basını sürekli baskı altında tutmayı amaçlamıştır. Muhalif gazete ve gazeteciler bu süreçte haksız yere hapis cezaları almışlardır. DP içindeki bir grup milletvekili 2 Mayıs 1955'te Fethi Çelikbaş liderliğinde, basına "*ispat hakkı*"nın verilmesini istemişlerdir. Ancak bu öneri DP grubunda kabul edilmemiş, hatta bu öneriyi destekleyen muhalif milletvekillerinden dokuzu partiden ihraç edilmiştir. DP, iktidarı sürecinde kendine yakın basını maddi açıdan desteklerken, DP'yi eleştiren muhalif basına karşı baskı yöntemini kullanmıştır. Bu dönemde Büyük Doğu, Zafer, Havadis ve Yeni Sabah gazeteleri iktidar yanlıydı. Cumhuriyet, Ulus gazeteleri ile Akis Dergisi ise muhalif olup genellikle CHP yanlısı yayın yapıyorlardı. Vatan Gazetesi sahibi ve başyazarı Ahmet Emin Yalman ise Başbakan Menderes'in yakın dostu ve arkadaşıydı. Yalman, DP iktidarını ilk yıllarda desteklemiş, ancak 1954'ten itibaren iktidarın baskıcı icraatlarından sonra muhalefet safına geçmiştir.

Bir başka uygulama ise devletin resmî ilanlarının büyük çoğunlukla iktidara yakın gazete ve dergilere verilmesiydi. Bu durumda maddi olarak desteklenenler doğal olarak iktidar lehine yayınlar yapıyorlardı. Muhalif yazarlar ise haber kaynaklarını belirtmeler bile basit sebeplerle hapse atılıyorlardı. 1957 genel seçimlerinden sonra iktidar, basının üzerine daha fazla gitmeye başlamış, olumsuz görülen herhangi bir habere yayın yasağı konulmuştur. Hatta hükümet 26 Kasım

⁶⁴ A. F. Başgil, *a.g.e.*, s. 133.

⁶⁵ Ş. S. Aydemir, *Menderes'in Dramı?* s. 438.

Anadolu Mecmuası

2/III, Nisan 2023, s. 59-88.

1957’de bir kararnameye yayınlayarak basını kullandığı kâğıdın belirli esaslara göre dağıtımının yapılmasını kararlaştırılmıştır. Bu kararname ile muhalif basını kâğıda ulaşmasını engellemek amacı güdülmüştür. DP iktidarı radyoyu da kendi yayın organı gibi kullanmakta, mecliste iktidarın aleyhine olan gelişmeler radyodan verilmemekteydi. Başbakan Menderes’in konuşmaları radyodan saatlerce verilirken muhalefetin demeçleri ise özet şeklinde geçiştirilirdi.

DP iktidarının basına bakış açısını iki örnekle açıklamak yerinde olacaktır. Gazeteci Metin Toker, İsmet İnönü’nün damadı olup aynı zamanda Akis Dergisi’nin sahibi ve başyazarıydı. Hükümet, muhalif gazete sahiplerini de cezalandırmak amacıyla ilk defa çıkardığı bir yasa ile dergi yazarlarının yazılarından, dergi sahibinin sorumlu tutulmasını kabul etmiştir. Metin Toker, Akis Dergisi’ndeki yazılarından dolayı iki kez hapse girmiş, ailesine yazdığı mektuplar açılıp okunmuştur. Bir başka örnek DP’nin muhalif basına, dış haberlerle ilgili engellemede bulunmasıdır. Demokrat Parti iktidarının bu dönemde Mısır Devlet Başkanı Nasır ile ilişkileri iyi değildir. Gazeteci Metin Toker, iyi bir haber yapmak amacıyla Nasır ile röportaj için randevu almıştır. Ancak, İçişleri Bakanlığı ve Ankara valisi, Metin Toker’i tehdit ederek Mısır’a gitmesini engellemişlerdir.⁶⁶

DP’nin, kendine yakın basını, devlet kurumlarının resmi ilanlarını vererek desteklemesinin bir örneği, Necip Fazıl Kısakürek’in çıkardığı Büyük Doğu Gazetesi’dir. Necip Fazıl Kısakürek gazetesinde Menderes ve DP’yi övmekte, iktidardan aldığı destekle muhalefeti ise ağır bir şekilde eleştirmektedir. Kısakürek, masonlar aleyhine yazdığı yazı nedeniyle Menderes’in ve hükümetin tepkisini çekmiş, bu nedenle gazetesi 16 Mayıs 1952’de bir süre kapatılmıştır. Ayrıca iktidara muhalif bazı kişilere ağır hakaretten birkaç kez hapis de yatmıştır. Kısakürek muhalefete olan karşıtlığını öyle abartmıştır ki, hakaret içerikli yazısı 30 Nisan 1956’da söz konusu gazetesindeki “*Yahudi*” başlığı ile çıkmıştır.⁶⁷ Kamuoyunda oluşan tepki sonucu gazetesi üç gün kapatılmak zorunda kalmıştır.

Başbakan Menderes hem kendi cebinden hem de yasaya aykırı

⁶⁶ M. Toker, *a.g.e.*, s. 106-107.

⁶⁷ Alaattin Karaca, *Necip Fazıl Adnan Menderes İlişkisi*, Lotus Yayınevi, Ankara, 2009, s. 107.

Anadolu Mecmuası

2/III, Nisan 2023, s. 59-88.

olmasına rağmen örtülü ödenek yoluyla defalarca Necip Fazıl'a maddi yardımlarda bulunmuştur. Bundan başka Necip Fazıl, Başbakan Menderes'e mektuplar yazarak gazetesi için devletin resmi ilanlarının kendisine verilmesi amacıyla maddi yardım istemiştir.⁶⁸ Başbakan Menderes'in müsteşarı Ahmet Korur, Yassıada Mahkemesi'nde Necip Fazıl'a örtülü ödenekten verilen tutarın toplam 147 000 lira olduğunu kayıtlı belgeleriyle ispatladı ki, Necip Fazıl da örtülü ödenekten kendisine verilen bu tutarı doğrulamaktadır.⁶⁹ DP iktidarının basın üzerindeki farklı anlayış uygulamaları 27 Mayıs 1960 askeri darbesine kadar devam etmiştir.

Demokrat Parti İktidarında Kırsal Kesimde Cepheleşme

DP iktidarında nüfusun en çok barındığı kırsal kesim memnun olmuştur. Büyük çoğunluğu tarımla meşgul olan bu kesime verilen bol krediler sonucu tarım araç gereçlerinde büyük artış gözlenmiştir. Tarım ürünlerine yüksek fiyat verilmiş, fiyat farkı bütçeden karşılanmıştır. Böylece kırsal kesimin ekonomisi ve satın alma gücü yükselmiştir. Tarım sektörünün milli gelirdeki payında belirgin bir yükseliş gerçekleşmiştir. Tarım aletlerinin çoğalması, ürün çeşidinin artması ve fiyatlarının yükselmesi nedeniyle ekilen tarım alan miktarı da genişlemiştir.⁷⁰ 1950-1960 yılları arasında ekili alan oranı %18,7'den %29'a çıkmıştır.⁷¹ Traktörün ve diğer motorlu tarım araçlarının devlet kolaylığı ile satın alınması büyük toprak sahiplerinin lehine bir gelişme olmuş, daha az işçi çalıştırmışlardır.

DP iktidara geldiğinde Anadolu'da köy ve kasaba yolları çok kötü durumdaydı. Bu dönemde tüm ülke çapında karayollarına önem verilmiş, asfaltlanmış binlerce kilometre yol yapılmıştır. CHP Tek Parti döneminde köylüler kendi yollarını yapmak zorunda bırakılmıştır. Mustan Atılğan "*CHP iktidarında yol yapmak için kazma ve kürekle çalışmaya giderdik ya da parası olan yol parası vermek zorun-*

⁶⁸ A. Karaca, *a.g.e.*, s. 166-175.

⁶⁹ A. Karaca, *a.g.e.*, s. 176.

⁷⁰ F. Ahmad, *a.g.e.*, s. 177.

⁷¹ Sevilay Özer, "Demokrat Parti Dönemi Zirai Makineleşme Hareketi ve Sonuçları," *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 31, Nisan 2014, s. 70.

daydı. DP iktidara gelince bu zorunluluk ortadan kalktı, yolları makinalı araçlar ve greyder açmaya başladı” demektedir.⁷² DP'nin yol açma uygulamaları çiftçi kesimini de oldukça memnun etmiştir.

DP'nin 1954 genel seçiminden sonra muhalefet partilerine olan baskı ve hırçınlığı kırsal kesime de yansımıştır. DP iktidarı döneminde muhtar adayları, bir siyasi partiden aday olabiliyorlardı.⁷³ DP'den seçilen muhtar, genellikle partisinin gücünü arkasına alarak muhalif parti mensuplarına karşı her türlü baskı ve şiddete başvurabiliyordu. Bu durumda köylerde cepheleşme artmıştır ki, sosyal ilişkiler olumsuz yönde etkilenmiştir. Mustan Atılğan bu konuda “Bizim köyde iki oda vardı, bizler CHP mensupları olarak kendi odamızda otururduk, Muhtar Süleyman Korkmaz'ın gittiği diğer odaya itmezdik. Onlarda buraya gelmezlerdi” demektedir.⁷⁴ Kırsal kesimde iktidar mensubu olarak seçilen muhtarın yetkileri oldukça fazlaydı. Köy imamlarının belirlenmesi ve maaş tutarları, vakıf arazilerinin hangi amaçla kullanılacağı, gelirin nereden harcanacağı gibi yetkilere sahipti. En fazla görülen baskı ve şiddet uygulamaları DP mensubu muhtarın, muhaliflerini jandarmaya şikâyet ederek, tutuklatması ve baskı ve şiddete maruz kalmasına sebep olmasıydı. Çiftçi-imam-yapı ustası Haşim Özbey, “bizim köyde 1954'te DP'den muhtar seçilen Süleyman Korkmaz, vatandaşlardan alınan salma parasını (köylerde gider masraflarını karşılamak için vatandaşların ödeme gücüne göre toplanan ve köy sandığında biriken para) muhaliflerden fazla, kendine yakın olanlardan daha az alırdı” diyerek açıklamaktadır.⁷⁵ DP'nin kırsal kesimde baskısına bir örnek veren Mustan Atılğan “DP ve köy muhtarının aşırı baskısından çok bunaldık. Köyümüzden bir grup CHP mensubu olarak DP'ye geçmek için ilçeye gittik. Burada bazı arkadaşlar DP'ye katıldı. Diğer arkadaşlar son anda vazgeçip CHP mensubu olarak kaldılar,” demektedir.⁷⁶

⁷² M. A. ile 10.01.2022 tarihinde gerçekleşen görüşme.

⁷³ Ensar Yılmaz, “Demokrat Parti ve Yerel Seçimler,” *TURAN Stratejik Araştırmalar Dergisi*, XI/43, Yaz, Eylül 2019, s. 327.

⁷⁴ M.A. ile 10.01.2022 tarihinde gerçekleşen görüşme.

⁷⁵ H.Ö. ile 17.01.2022 tarihinde gerçekleşen görüşme.

⁷⁶ M. A. ile 10.01.2022 tarihinde gerçekleşen görüşme.

1957 genel seçimlerinden sonra DP iktidarı muhalefete karşı iyice hırçınlaşmıştır. Muhalefet partilerinin güç birliği yaparak birleşmeleri karşısında “Vatan Cephesi” kurulmuş, vatandaşlar buraya davet edilmiştir. Tüm ülkede cereyan eden bu uygulama kırsal kesime de yansımıştır. Bu konuda Mustan Atılğan “*Vatan Cephesine katılan vatandaşların radyodan okunma saati geldiğinde Donarşa Köyü’ müzden katılanların olup olmadığını merakla dinliyorduk*” demektedir.⁷⁷ Bir başka örnek ise Mursallı Köyü’nde (Germencik-Aydın) DP’ye olan katılımlar Başbakan Menderes’e telgrafla bildirilmesidir.⁷⁸ Kırsal kesimde de cepheleşme 27 Mayıs 1960 askeri darbesine kadar devam etmiştir.

Sonuç

DP, CHP’nin aksine toplumun aşağı katmanlarından yukarıya doğru gelen bir sosyal hareket olarak yapısal bir temel üzerine oturmuştu. DP üyeleri her türlü kesimle iç içe olmaktan kaçınmamışlar, toplumun sorunlarını dinlemişler, çözüm bulmaya çalışmışlardır. Bu davranış şekli geniş bir gönüllü DP yakınlığı kitlesini oluşturmuş, bu kitle her yerde DP lehine siyaset yapmıştır. Böylece, onore edilen toplum, kendisine verilen değeri, boşa çıkarmamış DP lehine pekiştirmiştir. Bu yakınlık sonucu doğal olarak toplumun DP’den beklentileri büyümüştür.

DP doğru seçim propagandası, toplumun her kesimine yaklaşma ve kendisini anlatma becerisini iyi kullanma gibi öncelikleriyle 1950 genel seçimlerinden galip çıkarak tek başına iktidar olmuştur. Ancak bu başarı iktidara geldikten sonra siyaset alanında diğer partilerle olan ilişkiler temelinde toplumun yararına olmamıştır. DP, muhalefet yıllarında karşılaştığı mağduriyetin izlerini kapatamamış, muhalefete karşı baskı uygulamaya kalkışmıştır. DP, seçim başarısını yanlış anlayarak toplumun kendisine her alanda istediği gibi hareket etme serbestliği verdiği inancına kapılmıştır. Bu doğrultuda hareket ederek muhalefet parti mensuplarını konuşarak kazanma girişimi yerine baskıyı tercih etmiştir. DP’nin bu tür hareketi doğal olarak CHP ve diğer

⁷⁷ M. A. ile 10.01.2022 tarihinde gerçekleşen görüşme.

⁷⁸ BCA, Fon Kodu: 30-01-0-0, Yer: 21-122-6, 24.02.1960.

Anadolu Mecmuası

2/III, Nisan 2023, s. 59-88.

muhalefet partileri tarafından hoş görülmemiş, aksine cepheleşme meydana gelmiştir. DP iktidarı ile muhalefet partileri arasındaki cepheleşme on yıl süresince devam ederek başka alanlara da sıçramıştır.

1950'lerde Türkiye nüfusunun büyük bir kısmı kırsal kesimde yaşamakta olup tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktaydı. Bu süreçte kırsal kesim için, DP, parti programı, siyasi anlayış ve görüşü dikkate alındığında kendisine en yakın siyasi parti durumundaydı. Ayrıca DP teşkilatının üst düzey üyelerinin büyük kısmı toprak ağalarından oluşmaktadır. Doğal olarak DP teşkilatları kırsal kesimin sorunlarını ve ilgi duyduğu alanları en iyi anlayan parti durumundaydı. Bu nedenle tarım ve hayvancılıkla geçinen bu kesime kolay kredi, uygun faizle borçlanma ve üretilen malların fiyatının yükseltilmesi gibi olanaklar sağlanmıştır. Aynı zamanda DP için kırsal kesim propagandanın daha kolay anlatılabileceği bir alan olmuştur. Sonuçta DP kırsal kesimi memnun ederek büyük oy deposu haline getirmiştir. Ancak yine de DP iktidarından memnun olmayan muhalefet parti mensupları güçleri ölçüsünde mücadele etmeye çalışmışlardır.

Anadolu Mecmuası
2/III, Nisan 2023, s. 59-88.

Bibliyografya

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, Fon Kodu: 30-01-0-0, Yer: 50-301-11, 08.10.1951.

BCA, Fon Kodu: 30-01-0-0, Yer 21-122-6, 24.02.1960.

Araştırma Eserler

Afşar, Erkan, “Türk Politik tarihinde Demokrat Parti ve 1946 Programı,” *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi İİBF Dergisi*, IV/8, 2019, s. 273-295.

Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Hil Yayın, İstanbul 2007.

Akalın, Cüneyt, *Askerler ve Dış Güçler*, Çağ Basın Yayın A.Ş., İstanbul 2000.

Atatürk, Kemal, *Nutuk*, Olympia Yayınları, İstanbul 2017.

Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam, Cilt III. (1950-1964)*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1968.

_____, *Menderes'in Dramı? Remzi Kitabevi*, İstanbul 1976.

Aysal, Necdet, “Yönetsel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler “Serbest Cumhuriyet Fırkası-Menemen Olayı,” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 44, Güz 2009, s. 581-625.

Balkaya, İhsan Sabri, “1930 Antalya Belediye Seçimleri ve Yansımaları,” *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XXII/2, Haziran 2018, s. 1075-1091.

Baş, Ramazan, “İstisnai Bir Seçim Sonucu: Sözlü ve Yazılı Tarih Işığında 1957 Seçimlerinde Burdur,” *Sözlü Tarih Dergisi*, II/1, Mart 2019, s. 15-48.

Başgil, Ali Fuad, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri: Görüp Yaşadıklarım*, Yağmur Yayınları, İstanbul 2006.

Anadolu Mecmuası

2/III, Nisan 2023, s. 59-88.

Bayur Hikmet, *Atatürk Hayatı ve Eseri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1990.

Cebesoy, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar Cilt I-II*, Temel Yayınları, İstanbul 2007.

İnalçık, Halil, *Tarihçilerin Kutbu*, Şefik Matbaası, İstanbul 2006.

Karal, Enver Ziya, *Büyük Osmanlı Tarihi Cilt V*, TTK Yayınevi, Ankara 1990.

Karaca, Alaattin, *Necip Fazıl Adnan Menderes İlişkisi*, Lotus Yayınevi, Ankara 2009.

Karpat, Kemal H., *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2015.

Kılıç, Ali, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, (Der: Hulusi Turgut), İş Bankası Yayınları, İstanbul 2006.

Koçak, Cemil, *Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) İktidar ve Demokratlar, Cilt II*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

Meydan, Sinan, "Partizan Radyo Televizyon Kurumu," *Sözcü Gazetesi*, 04.06.2018.

Okyar, Fethi, *Üç Devirde Bir Adam* (Haz: Cemal Kutay), Dilek Yayınları, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980.

Orbay, Rauf, *Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım-I-II*, Emre Yayınları, İstanbul 1993.

Otaç, Tuğrul, *İngiliz Belgelerine Göre 1960 Askeri Darbesi ve 1971 Askeri Muhtırası*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2019.

Özer, Sevilay, "Demokrat Parti Dönemi Zirai Makineleşme Hareketi ve Sonuçları," *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 31, Nisan 2014, s. 61-80.

Sarol, Mükerrerem, *Bilinmeyen Menderes*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2014.

Toker, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973, Tek Partiden Çok Partiyeye 1944-1950*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1990.

Anadolu Mecmuası

2/III, Nisan 2023, s. 59-88.

Uçar, Fuat, *Türk Siyasetinde Cepheleşme Olgusuna Bir Örnek: Milliyetçi Cephe Hükümetleri*, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Yayınlanmış Doktora Tezi, Isparta 2014.

Yalman, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, (Haz: Erol Şadi Erdinç), Pera Turizm ve Ticaret AŞ., İstanbul 1997.

Yetkin, Çetin, *Karşıdevrim 1945-1950*, Kilit Yayınları, Ankara 2011.

Yılmaz, Ensar, "Demokrat Parti ve Yerel Seçimler," *TURAN Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Eylül, 2019, Cilt XI/Yaz, S. 43, s. 324-329.

Yıldırım, Sinan, "1950 Seçimleri ve Propaganda," *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 0/6, 2004, s. 131-157.

İnternet Kaynakları

Acikerisim.tbmm.gov.tr bağlantı [ttp://hdl.handle.net/11543/487](http://hdl.handle.net/11543/487)

Sözlü Kaynaklar

Atılğan, Mustan, çiftçi, Donarşa Köyü 06.05.1931 doğumlu (Donarşa, 1970'de Çiçekpınar Kasabası olmuştur)-Şarkikaraağaç (Isparta), 10.01.2022 tarihli görüşme.

Özbey, Haşim, çiftçi-geçici imam (1957-1962 arası)-yapı ustası, Donarşa Köyü 12.01.1945 doğumlu-Şarkikaraağaç (Isparta), 17.01.2022 tarihli görüşme.

YAKIN DOĞUDA BİR MORMON KOLONİSİ RÜYASI

Reo H. LINDSAY

Çev: Celal ÖNEY¹

Özet

Mormon tarihi yazımında en çok ihmal edilen iki alan Mormon Kilisesi'nin modern ve Amerikan dışı deneyimleridir; bu makale Yakın Doğu'da Mormon dinine geçenler için bir koloni kurma çabalarının izini sürerken bu iki alana da girmektedir. Maryland Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde Yardımcı Doçent olan Rao Lindsay, Filistin'deki son İsa Mesih'in Son Zaman Azizleri *Latter Day Saints* - L.D.S. misyonerlerinden biri olarak konusuna kişisel bir ilgi duydu: Brigham Young Üniversitesi'nde Yakın Doğu'daki misyonerlik faaliyetleri üzerine bir tez yapmak için geri döndü ve Michigan Üniversitesi'ndeki doktora tezi “Bir Araştırma Konusu: On Dokuzuncu Yüzyılda Levant'taki Amerikan Okulları - Nineteenth Century American Schools in the Levant - A Study Of Purposes”, 1965 yılında yayınlandı.

Anahtar Kelimeler: Mormon, Yakın Doğu, Antep, Koloni, Osmanlı, Amerika.

THE DREAM of a MORMON COLONY in the NEAR EAST

Abstract

The two areas most neglected in the writing of Mormon history are the modern and the non-American experience of the Church; this essay enters both of these realms in tracing the efforts to establish a colony for Mormon converts in the Near East. Rao Lindsay, Assistant Professor in the College of Education at the University of Maryland, gained personal interest in his subject as one of the last L. D. S. missionaries in Palestine: he returned to do a thesis at Brigham Young University on missionary activities in the Near East, and his doctoral dissertation at the University of Michigan, “Nineteenth Century American Schools In The Levant — A Study Of Purposes, was published in 1965.

¹ Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi, c.oney@alparslan.edu.tr, Orcid: 0000-0001-5034-5056

Keywords: Mormon, Near East, Antep, Colony, Ottoman, America.

Giriş

Mormon misyonerleri neredeyse 130 yıldır yabancı topraklara gidiyor. Bu faaliyetin çoğu, kültürün, siyasi ve sosyal kurumların Amerika'dakilere oldukça benzer olduğu Batı Avrupa ülkelerinde olmuştur. Bununla birlikte, Batı dışı bölgelerde de bazı misyonerlik girişimlerinde bulunulmuştur. Kültürel açıdan farklı bir ülkede din tebliği yapmak, tebliği yapılan mezhebin yani müjdeci kilisenin yeni din değiştirenlere karşı sorumluluğu hakkında bir dizi soruyu gündeme getirir. Yerli kültürün ne kadarı dokunulmadan bırakılmalı? Yeni üyelerin ne kadarı "Amerikalı" olmalı? Din değiştirme, siyasi yabancılaşma veya sosyal hizmetlerden kopma anlamına geldiğinde, yeni kilisenin sorumluluğu nedir? Kilise sosyal, refah ve ekonomik faaliyetlerde bulunmalı mı yoksa din değiştirenler Tanrı'ya güvenmeye mi bırakılmalı? Mormon Kilisesi'nin Yakın Doğu'daki deneyimi son soruya biraz ışık tutabilir ve ayrıca Mormon misyonerler tarafından başlatılan belirli bir planı ve Mormon Kilise liderliği tarafından bu deneyime verilen önemi gösterebilir.

Mormon misyonerler, Yakın Doğulu mühtediler için Filistin'de bir koloni tasavvur ettiler. Bu amaç, Yakın Doğu misyonerlerinin düşünce ve emeklerini neredeyse kırk yıl boyunca meşgul etmiş ve Osmanlı'daki Mormon Ermeni misyonunun tarihi boyunca devam eden önemli bir konu haline gelmiştir. Mormonlar arasında Koloni kurma hayali, Yahuda'nın Filistin'e dönüşünde ve tüm Yakın Doğu'nun zamansal kurtuluşunda önemli bir katkıda bulunacak organize bir Ziyon hissesi ya da hatta hisseleri, vizyonuna dönüştü. Bu fikir, Amerika'daki Mormon toplumundan bir Havariyi, bir üniversite rektörünü ve diğer iki özel araştırmacıyı Kutsal Topraklara götürdü. Yakın Doğu'daki Mormon Kilise üyeleri için bu, geçici esaretten kurtulmak için bir umut kaynağıydı ama aynı zamanda bir hayal kırıklığı da yarattı, çünkü plan hiçbir zaman gerçekleşmedi.

Koloni Hayalinin Doğuşu

Mormon misyonerler 1884'te Yakın Doğu'daki çalışmalarına başladıklarında, çürümekte olan Osmanlı İmparatorluğu'nun enkazında, sadece din değiştirmelerini engellemekle kalmayıp aynı zamanda din değiştirenlerin ruhani gelişimini de engelleyen gelenekler, siyasi düzenlemeler, sosyal kurumlar, adetler ve sosyal kısıtlamalar buldular. Türk yasaları din özgürlüğünü öngörse de "millet sistemi" altında Osmanlı hükümeti, bireysel vatandaşlarla sadece tanınmış dini örgütlerin başkanları aracılığıyla muhatap oluyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda kilisenin rolü Batı'dakinden çok daha büyüktü, çünkü vergi toplamak, eğitim ve mezarlıklar gibi sosyal hizmetleri sağlamak ve evlilik ve boşanma gibi konularla ilgili kişisel yasaları tasarlamak ve uygulamak için hükümetin temsilcisi olarak hareket ediyordu. Bir kilise Osmanlı Sultanı tarafından resmi olarak tanınmadıkça, dini yayınlar yayınlamaz, halka açık toplantılar düzenleyemez, okullar işletemez veya papazlarını şehirden şehre serbestçe taşıyamazdı. Protestanlar tek bir grup olarak 1850 yılında böyle bir tanınma elde etmişlerdi.

Bu siyasi düzenleme, yeni din değiştirenlerin karşılaştığı pek çok zorluğa katkıda bulunmuştur. On dokuzuncu yüzyılın sonuna gelindiğinde, Amerikan kökenli Mormonluk (özellikle Rum ve Ermeni Ortodoks ya da Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Marunî Kiliseleri ile karşılaştırıldığında) dinin özel bir mesele olduğunu ve hukuki ve sosyal hizmetlerin siyasi devletin işi olması gerektiğini savunuyordu. Sonuç olarak, bir Osmanlı tebaası, Mormon olduğunda, Mormonluk tanınmadığı için hala eski kilisesinin başının insafına kalmış olarak, hemen her türlü sıkıntıya maruz kalıyordu. Dahası, bu kişinin vergileri genellikle artırılırdı; bazen işini kaybederdi, hapis ve hatta sürgün cezasına çarptırılırdı ve çoğu zaman eski arkadaşları ve komşuları tarafından nefret ve zulme maruz kalırdı. Böylece, Osmanlı İmparatorluğunda yerli halkla çalışan ilk Mormon misyonerinden biri olan Ferdinand F. Hintze, Ermeniler arasında birkaç mühtedi yapmayı başardığında diğer bir ifadeyle Mormon dinine kazandırdığında, Osmanlı topraklarında kurulacak olan Mormon Kilisenin resmi olarak Osmanlı Devleti tarafından tanınmasının Mormonluğu kabul eden üyelerin kötü durumuna en iyi çözüm olacağını hissetti. İstanbul'da tam bir yıl boyunca, zorluğunu tam olarak tahmin edemeyeceği imkânsız siyasi ve diplomatik engellere karşı başarısız bir şekilde çalıştıktan sonra Ferdinand F. Hintze,

Amerika Utah'daki Mormon Kilisesinin Osmanlı'da Mormonluğu kabul edip din değiştirenlere yardım etmek için bir şeyler yapması gerektiği sonucuna vardı.

Mormon Kilisesinin diğer pek çok misyonunda da benzer sorunlar için göç olağan bir çözümdü, ancak Osmanlı yasaları, yeterli "bahşiş"e sahip zenginler dışında herhangi birinin, yeterli rüşvet vermeden bir dizi yozlaşmış memurun yanından geçerek ülkeden çıkmayı neredeyse imkânsız hale getirdi. Bu koşullar din değiştirip Mormon olan ve diğer Mormon üyelerle birlikte Utah'a gelmeyi düşünmelerini bile engelledi, çünkü çok fakirlerdi. Dahası, 1880'lerde Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşanan çok eşlilik tartışmaları Mormon göçüne karşı giderek artan bir kızgınlık da yaratmıştı. Çok eşliliğin Müslümanlar arasında geleneksel bir uygulama olduğu Yakın Doğu'dan kapsamlı bir göç başlatmak, o dönemde ırk bilincine sahip Amerikan halkının gözünde taciz edilen Mormon Kilisesinin konumunu kesinlikle iyileştirmezdi.

Hintze, bu sorunun birçok yönü üzerinde düşünürken, Filistinli sömürgeciler arasından din değiştirmiş olan Alman Mormon Kilisesi üyelerini ziyaret etti. İsa'nın ikinci gelişinin (Christ's Second Coming) yakın olduğuna inanan bu Almanlar, Filistin'e gelerek toprak satın aldılar ve müreffeh koloniler kurdular. Hintze, aklında bu örnekle, Küçük Asya (Anadolu)'nın merkezine geri döndü ve burada Antep'te çok anlayışlı bir Ermeni grubu buldu. Hintze, Yakın Doğu Mormonları için bir koloni kurma fikrinden ilk kez 11 Mayıs 1889'da burada yazılı olarak bahsetti. Günlüğünde, Utah'daki Mormon Ana kilisesi bünyesinde bulunan On ikiler Konseyi'nden Franklin D. Richards'a "Filistin'e yerleşip orada bir koloni kurmanın bizim için iyi bir plan" olabileceğini öneren bir mektup yazdığından bahsetmektedir². Hintze'ye göre bu fikir aklına büyük bir güçle gelmiş. Utah'ta Hintze'nin koloni fikri, Havari George Q. Cannon'un Hintze'nin fikirlerini somutlaştıran bir başyazısında olumlu karşılanmıştı.

Öyle görünüyor ki, bu bölgelerde [Filistin ve Türkiye'den bahsediyor] müjdeye (Mormon Dini) itaat edenler için bir toplanma yerinin belirlenmesinin zamanı çok yakında

² "Ferdinand F. Hintze's Journal," May 11, 1889 (Original five volumes at Church Historian's Office, Salt Lake City, Utah).

gelmelidir, böylece doğruluk ilkeleri bir beden içinde öğretilir ve dağınık durumda bırakılamazlar. Birleşik Devletler 'de Avrupa'dan gelen göçümüze karşı sergilenen eğilim, hiç şüphesiz, Doğu halklarını topraklarımıza getirecek olursak da büyük ölçüde kendini gösterecektir. Çok eşliliğe karşı yükselen çılgılık, muhtemelen böyle bir harekete karşı da çok daha güçlü olacaktır ve evlilik sistemimizi sürdürmek ve Birleşik Devletlere bağlamak için Türkiye'den ve komşu bölgelerden çok eşli ordular getirmekle suçlanacağız. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda, Doğu'daki din değiştirenler (Mormon dinini seçenler), bir araya gelmelerini gerektirecek kadar çoğaldıklarında, muhtemelen Filistin'de bu büyük amaca uygun bir yer seçilmesi ve orada gelecekteki Mormon ülkesi (Zion) için bir kazığın ya da kazıkların çakılmasının (Stake or Stakes of Zion) organize edilmesi gerekecektir. Olayların gelişimi içinde, deneyimli (Elder) Mormon misyonerlerin aileleriyle birlikte Ziyon'dan (Amerika'daki Utah Eyaleti) Yeruslaim (Kudüs) topraklarına gitmeleri ve orada atalarının günahları yüzünden bu duruma düşen bu insanlara gerçek uygarlığın sanatlarını öğretme işinin temelini atmaya yardımcı olmaları gerekebilir³.

Hintze, Yakın Doğu'da Mormon kolonizasyonun planı hakkında daha fazla düşündükçe, plan daha büyük boyutlara ulaştı. Bunu yalnızca büyük Asya uluslarına Mormonizm mesajını vaaz etmenin bir yolu olarak değil, aynı zamanda onlara yaşam sanatlarını ve bilimlerini öğretmek, "böylece insanın gerçek restorasyonunu etkileyerek" onların dünyevi reformlarını gerçekleştirmenin bir yolu olarak gördü⁴. "Kabul edilmesi halinde, sorunlarımızı çözeceğini ve bizi Asya kıtası ve halkıyla ve ayrıca Yahudiler toplanırken kendi aralarında doğrudan ve uygun bir iletişime sokacağını" hayal etti⁵. Hintze, Filistin'de kurulması planlanan Mormon Kolonisi içinde yer alacak olan Mormon halkının,

³ George Q. Cannon, "Topic of our Times," *Juvenile Instructor*, XXIV (August 15, 1889), s. 390-91.

⁴ Hintze to *Deseret Weekly*, December 13, 1888, printed in *Deseret Weekly*, January 26, 1889, s. 139.

⁵ Hintze to *Teasdale*, August 1, 1889, *Millennial Star*, LI (August 1, 1889), s.139.

Yahudilerin toplanmasından önce Filistin’i restore etme ve kurtarma aracı olacağını da düşünüyordu. Mormon kolonisinin kurulması bir başlangıç olacaktı. Koloninin, Yahudilerin bir araya gelmesiyle ilişkilendirilmesi, sonraki yıllarda en çok ilgi uyandıran argümanlardan biri haline gelecekti. Hintze, Osmanlı topraklarındaki Mormon misyonu üyeleri olan Mormon Ermenilerin bir araya gelmesinin “dürüst Doğu uluslarının kurtuluşunun anahtarı” olacağı sonucuna vardı⁶. Yeni din değiştirenlere (Mormon dinini seçenlere) gelince, bir koloni onları bir araya getirerek dürüst bir yaşam sürmeleri için birbirlerine destek olmalarını sağlayacak ve onları “cahil bir hükümetin ve rahiplerin baskısından kurtaracaktı”⁷. Hintze, Aralık 1889’da görevinin bitiminde Utah’taki evine döndü ve burada koloni için kampanyasını konuşmalar, yazılı makaleler ve Mormon kilisesinin genel yetkilileriyle yaptığı ziyaretlerle sürdürdü.

Hintze’nin yerine Osmanlı’daki Mormon misyonunun başkanlığına getirilen Frederick Stauffer, koloni planına tamamen katılıyor ve bunu teşvik etmek için zaman zaman mektuplar yazıyordu. Stauffer, koloni planını daha çok Mormon Kilisesi’ni yeni üyeleri için ruhani bir sığınak olarak görüyordu ve şöyle yazıyordu: “Müjde (Mormon Kitabı)’yi kabul etmeye istekli olanlara öğretebileceğimiz ve onları güçlendirebileceğimiz bir toplanma yeri fikrini duymak beni cesaretlendirdi.”⁸. “Küçük Asya (Anadolu)’da ya da Filistin’de bir toplanma yeri olması fikrinin Mormon Azizleri (Mormon Saints) çok memnun ettiğini, çünkü bu insanları (Mormon dinini seçmiş Ermenileri) Tanrı’nın yolunda tam olarak eğitilebilecekleri bir yerde toplamak istediklerini” belirtti⁹. Frederick Stauffer, daha sonra Osmanlı’da Mormon misyonerlik çalışmalarını başarılı bir şekilde sürdürmenin tek yolunun bir koloniye sahip olmak olduğunu düşündü¹⁰.

⁶ "Hintze's Journal," September 6, 1889.

⁷ "Hintze's Journal," July 26, 1889.

⁸ Stauffer to *Deseret Evening News*, n.d., *Deseret Evening News*, September 26, 1890.

⁹ Stauffer to *Teasdale*, May 17, 1890, *Millennial Star*, LII (December 4, 1890), s. 395.

¹⁰ Stauffer to Brigham Young, October 30, 1890, *Millennial Star*, LII (June 16, 1890), s. 764.

Hintze'nin Utah dışında Mormon Kilise yetkililerini bunun (Yakın Doğu'da Mormon Kolonisi kurma planı) gerekliliği ve önemi konusunda eğitmek ve ikna etmekle meşgul olduğu sırada, 1896'da Antep'te meydana gelen Ermeni olayları nedeniyle Osmanlı'daki Mormon Misyonu, kapatılincaya kadar bu koloni kurma faaliyetlerinden çok az söz edildi. Deseret Evening News adlı Utah'da çıkan bir süreli yayında yayınlanan bir makalede yer alan aşağıdaki ifadeler, onun (Hintze'nin) çabalarının tipik bir örneğidir.

... Ancak topraklarımızda bir yerde bir toplanma noktasına sahip olacağımız gün geldiğinde, Azizler (Kıdemli Mormon Ermeniler) hem kendilerine bakma hem de Asya'nın o bölgesine dağılmış binlerce dürüst ruh için bir şeyler yapma şansına sahip olacaklar.

Orada çalışmaya başlamak için fazla bir şey gerekmez. . . . İnsanlar azla yetinmeye alışkındır ve bir yere karar verilebilirse hızla bir araya gelirler ve çoğu durumda işin çoğunu kendileri yaparlar. Gerekli olan şey, düşmüş bir ırkın özel yararı için çalışacak iyi, sağlam, sadık Son Zaman Azizlerinin (Latter-day Saints) bu insanlar arasına serpilmesidir. . . . Ve Rab'bin (İsa Mesih) hizmetkârlarının bu yönde inisiyatif almak için harekete geçecekleri gün geldiğinde, büyük bir iş yapılabacağından hiç kuşku yok¹¹.

Lund-Hintze Mormon Misyon Merkezi

13 Ekim 1897'de, Philip S. Maycock ve Andrew L. Larson'un Osmanlı'daki Mormon Misyonu'nu yeniden açmak üzere gönderilmesinden sadece iki ay sonra Mormon misyoner Hintze, Osmanlı'daki Ermeni Azizlerin (Mormon dinini seçmiş Ermeniler) refahını görüşmek üzere Utah'daki Mormon Ana Kilisesinin Birinci Başkanlığına çağrıda bulundu. Hintze, Osmanlı İmparatorluğu'nda kiliseler tarafından ödenmesi gereken vergiyi ve Osmanlı Devleti tarafından tanınma ihtiyacını göz önünde bulundurduktan sonra, "Osmanlı topraklarında bir yer edinmenin en iyi yolunun toprak satın almak ve kilisemizin yerli üyeleriyle burayı kolonileştirmek" olduğunu ve Ziyon (Utah Eyaleti)'dan sekiz ya

¹¹ Ferdinand F. Hintze, "Proselyting in the East," *Deseret Evening News*, January 31, 1891, s. 5.

da on bir aileyi oraya (Osmanlı ülkesine dolayısıyla Anteb'e) yerleşmek ve çalışmalarını düzenlemek üzere göndermek gerektiğini belirtti. Osmanlı topraklarında ilk Mormon kolonisini kurmak için gerekli araziye satın almak üzere 1.000 doların yeterli olacağını düşündü¹². 16 Kasım'da Utah'daki Mormon Kilisesi'nin Birinci Başkanlığı, Havari Antihon H. Lund ve Hintze'nin "Doğulu Azizler (Doğulu Mormonlar)"ın toplanması için uygun bir yer aramak üzere Filistin'e gitmelerine karar verdi¹³. Gazete haberine göre, bu görev duyurulur duyurulmaz büyük bir ilgi yaratıldı. Bu iki özel misyoner 30 Aralık 1897'de Salt Lake City'den ayrıldığında, Deseret Evening News adlı Utah gazetesi bu iki Mormon misyonerinin amacını ve önemini duyurdu:

Dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi Türkiye'deki Azizler (Mormon Ermeniler) de kendi dindaşlarıyla bir araya gelmek için güçlü bir arzu duymaktadır, ancak bu göçün (Osmanlı tebaasında bulunan Mormon Ermenilerin Amerika'daki Utah eyaletine göçü) Türk makamları tarafından fiilen yasaklandığı anlaşılmaktadır... Türk Hükümeti'nin toplanma yeri olarak (Osmanlı topraklarında bir Mormon kolonisinin oluşturulması) Türk İmparatorluğu içinde bir yer seçilmesine izin vermesi için neler yapılabileceğini görmek üzere Ermeni Azizlerine (Osmanlı vatandaşı Mormon Ermenilere) özel bir elçi göndermenin en iyisi olduğu düşünülmüştür. . .¹⁴

Makale, bunun sadık ve "Sultan'ın daha yararlı tebaası" olmak isteyen Ermeni üyelerin isteği üzerine nasıl yapıldığını açıkladıktan sonra koloniyi anlatmaya devam ediyor:

Vaat edilen topraklarda bir toplanma yeri kurmak Azizlerin (Kıdemli Mormonların) görüşleriyle tam bir uyum içindedir. Çünkü Rab'bin sözü (İsa Mesih'in Sözü) Yeruşalim (Kudüs)'den, yasası da Ziyon (Utah'daki Mormon merkezi)'dan çıkacaktır. Muhtemelen bunun gerçekleşme zamanı hala uzak bir geleceğe aittir, tabii eğer Yüce Olan'ın çok geçmeden özel bir şekilde müdahale etmesi ve Son Gün

¹² Journal History, October 13, 1897, s.2 (Church Historian's Office, Salt Lake City, Utah).

¹³ A Mission to Palestine," Deseret Evening News, December 29, 1897, s. 4.

¹⁴ A Mission to Palestine," Deseret Evening News, December 29, 1897, s. 4.

Azizleri'nin (Latter Day Saints) çalışmalarını hızlandırması planlarıyla, tutarlı değilse. Ancak İsa Mesih'in bir Havarisi olan Yaşlı A. H. Lund'un misyonu, İsrail ve Yahuda'yı bir araya getirme ve bir zamanlar Rab'bin görkeminin yaşadığı ülkeyi yeniden ön plana çıkarma işinin aşamalarından biri olarak görülebilir...¹⁵.

Mormon misyonerler Lund-Hintze grubu, 17 Şubat'ta Filistin'in Yafa kentine ulaştı ve buradan Hayfa'ya geçerek bazı Yahudi kolonilerini ziyaret etti ve kolonistlerin gerçekleştirdiği çalışmalar ve faaliyetler ile ülkenin kaynakları hakkında önemli bilgiler edindi. Hintze ve Lund adlı Mormon misyonerler, bir gece kaldıkları El Khedera Yahudi kolonisinde (Jewish colony of El Khedera), 7.000 dönümlük koloni arazisinin 126.000 dolara ya da dönüm başına yaklaşık 18 dolara mal olduğunu gördüler. Hintze'nin bir koloni alanı satın almak için düşündüğü 1.000 dolarla karşılaştırıldığında bu çok pahalı görünüyordu. Osmanlı'daki Mormon misyonunun şubelerini etkin bir şekilde organize etmek için yapılan kısa bir ziyaretin ardından Lund ve Hintze, Maycock, Larson ve yerel bir üye olan Nishan Shirinian ile birlikte koloni için başka olası yerleri araştırmak üzere Filistin'e gitti. Lund'a göre Maycock ve Larson adlı Mormon misyonerler de yanlarında götürülmüştü çünkü "Elimdeki konunun önemli olduğunu hissediyorum ve onların da fikrini almak istiyorum."¹⁶ Halep'ten Şam'a karayoluyla seyahat ettiklerinden bahsederek ekledi: "Burada bir Mormon kolonisinin kazığı çakıldığında Ermeni Mormon Azizlerin (Osmanlı'daki Mormonların) seyahat edeceği güzergâh bu olacak." dedi¹⁷.

Grup araştırmalarını Hayfa bölgesinde yoğunlaştırdı ve birkaç hafta sonra Salt Lake City'deki Kilise yetkililerine Selim Khory'ye ait "El Kire" adlı bir araziye tavsiye etmeye karar verdi. Bu arazi, Kishon Nehri kıyısındaydı, yaklaşık 6.000 dönümden oluşuyordu ve bu araziye "istenen tüm haklar" dâhil 120.000 dolar fiyat biçilmiştir¹⁸.

¹⁵ A Mission to Palestine," Deseret Evening News, December 29, 1897, s. 4.

¹⁶ Anthon H. Lund to Franklin D. Richards, April 20, 1898, Improvement Era, I (July, 1898), s. 684.

¹⁷ Anthon H. Lund to Franklin D. Richards, April 20, 1898, Improvement Era, I (July, 1898), s. 684.

¹⁸ Bkz: Anthon H. Lund, "More from the Turkish Mission," *Millennial Star*, LX (May 5, 1898), s.278-79; "Editorial Note," *Millennial Star*, LXII (February

Havari Mormon misyoner Lund'un ayrılmasından sonra, Osmanlıdaki Mormon Misyonu'na Pastör olarak atanan Hintze, tüm Yakın Doğu'yu dolaşarak vaaz vermeye, incelemelerde bulunmaya ve Salt Lake City (Amerika'daki Utah eyaletinin başkenti)'deki süreli yayınlara verimli yazılar yazmaya devam etti ve ülkeyi (Osmanlı İmparatorluğu), potansiyellerini ve koloninin amaçlarını ayrıntılı olarak anlattı. Hintze'nin yayınlanmış yazışmalarında Filistin'in çalışkan Mormon koloniciler için sınırsız fırsatlara sahip olduğu tasvir edilmektedir. Hintze, Almanların "en sert görünümlü arazinin" dönümlerce alanını nasıl güzel, ekili bahçelere dönüştürdüğünü belirtti¹⁹. Almanlar, böylesine büyük bir başarı elde edebildiyse, Tanrı'nın ilhamıyla Mormonların daha da iyisini yapacağını düşünüyordu. Sözlerine şöyle devam etti: "Buraya onları bu [Almanların hataları ve kusurları] nedeniyle suçlamak için değil, onların örneklerinden faydalanmak ve sıramız geldiğinde daha iyisini yapmak için geldik. . . . Almanlar tarafından dile getirilen en önemli noktalardan biri de çorak arazilerin verimli bir bağa ya da tarlaya dönüştürülebileceğidir."²⁰ Filistin'in Mormon kolonisi tarafından bu şekilde yenilenmesinin bir amacı da toprağı, Yahudilerin dönüşü için hazırlamaktı. Hintze, Kutsal Toprakları geri alma görevinin çok fazla çalışma ve masraf gerektireceği yönündeki beklenen bir argümanı çürüttükten sonra şunları yazdı:

Çorak topraklardan kurtuluşun yakın olduğunu ve Tanrı'nın seçilmiş halkını vaat edilen bu topraklara ikinci kez toplamak üzere olduğunu ve Ziyon (Gelecekteki Mormon Ülkesi)'un kazıklarından birinin buraya dikileceği bu vaatlerin yakın geleceğine (yani bu kuşakta) bakan bir görevimiz olduğunu düşündüğümüzde, yüreklerimiz Tanrı'nın iyiliği için sevinç ve şükranla kabarır²¹.

1, 1900), 73-75; *Hintze to Deseret Evening News*, June 11, 1889, s.15; and "Hintze's Journal," April 23 and May 15, 1898.

¹⁹ *Hintze to Deseret Evening News*, May 11, 17, 1898, printed in *Deseret Evening News*, June 18, 1898, s. 15.

²⁰ *Ibid.*

²¹ *Ibid.*, Ayrıca Bkz: *Hintze to Deseret Evening News*, May 9, 1898, *Deseret Evening News*, June 4, 1898, s.15; and *Hintze to Deseret Evening News*, September 28, 1898, *Deseret Evening News*, October 29, 1898, s. 11.

Filistin çöllerinde, kurulması planlanan Filistin Mormon kolonisi için yer ararken, araştırırken, hayal ederken ve yazarken Hintze'nin hayallerinin hangi yüce zirvelere yükseldiği tam olarak bilinmemektedir.

Utah, Salt Lake City'deki Mormon Kilise yetkilileri, Hintze'nin rüyasının hemen gerçeğe dönüşeceğiinden o kadar emin değillerdi. Hintze, 7 Ağustos 1898'de yazışmalarına (Hintze's Journal), Salt Lake City'deki Mormon Ana Kilisesi Birinci Başkanlığının Lund-Hintze raporu üzerine harekete geçtiğini mektupla öğrendiğini not etti. Kilise o dönemde parası olmadığı için koloni alanını satın alamadı. Hintze, Kilise'nin bunu karşılayamayacağını az çok tahmin etmiş ve arazinin genişleme için hiçbir fırsat sunmadığını kendisi de kabul etmişti. Ancak pes etmedi ve haberi aldıktan sonra şöyle dedi:

“Şu anda bir şeyler yapmak için İstanbul'dayım ve neler yapabileceğime bakacağım. Bu insanlar (Osmanlı'daki (Antep'teki) Mormon Ermeniler) için bir toprak parçasının ya da bir evin gerekli olduğunu biliyorum. Bir araya gelmeler yoksa çok az şey yapabiliriz ya da hiçbir şey yapamayız ve ben bu yönde çalışmaya devam edeceğimi hissediyorum.”²²

Salt Lake City'deki Mormon Kilise merkezinde, 9 Kasım 1898'de, “kolonizasyon amacıyla ucuz ve uygun bir arazi aramakla meşgul olan Filistin'deki Mormon Birader F. F. Hintze 'den gelen” uzun bir mektup okunduktan sonra, Mormon Kilisesi Başkanı Lorenzo Snow “Kilise'nin şu anda bu işe girmeye hazır olmadığını” belirtti. Böylece Filistin'de bir Mormon kolonisi planının en yoğun ve yüce aşaması sona ermiş oldu²³.

Joseph Wilford Booth, Mormon kolonisi İçin Çalışıyor

Hintze, bir diğer Mormon misyoner Joseph Wilford Booth'un 1899'da Türkiye'ye misyoner olarak çağrılmasıyla koloni kurma mücadelesinde kendisine bir yardımcı buldu. Booth, Yakın Doğu'da misyoner olarak geçirdiği on yedi yıl boyunca yorulmak bilmeden çalışarak koloni hayalini gerçeğe dönüştürmeye çalıştı. Bu fikre daha görevinin başlarında kapılmıştı; Lund-Hintze'nin Yakın Doğu'da bir Mormon Kolonisi kurma görevinden sadece bir yıl sonra şöyle yazmıştı: “Bana öyle

²² "Hintze's Journal," August 7, 1898.

²³ "Journal History", November 9, 1898, s. 2.

geliyor ki kolonizasyon hareketi çok hızlı bir şekilde ilerletilemez.”²⁴. 10 Ekim 1899’da Booth, İstanbul’daki Hintze’ye bir mektup yazarak, Utah’a gidip koloni planını geliştirmesi, on beş yirmi aileyle dönmesi, Alpine, Utah’a uğraması ve Rahibe Booth’u da getirmesi halinde beş yıl daha Türk Misyonunda kalacağını söyledi. Booth ayrıca John Maybe, J. H. Beck, Joseph A. Stubbs, J. M. Jensen ve James Clove gibi isimleri aileleriyle birlikte iyi birer Mormon kolonizatör olabilecek kişiler olarak da önerdi²⁵.

Sonraki yıllarda Booth, koloninin bir an önce kurulması için Mormon Kilise yetkililerinden pek çok talepte bulundu. Mart 1904’te Avrupa Mormon Misyonu Başkanı Heber J. Grant’a bir koloni talebiyle mektup yazdı²⁶. Aynı yılın Mayıs ayında günlüğüne şunları kaydetmiştir: “Bu ayki yoksulluk dokunaklı. Azizler (Antep’teki Mormon Ermeniler) arasında geçici yardım için daha iyi bir şeyin kurulması için daha fazla ricada bulunuldu.”²⁷. Booth, daha sonra kalbindeki üç dileğinin; Osmanlı İmparatorluğu tarafından Mormonların bir millet olarak tanınması, Mormon Kitabı’nı Türkçe olarak edinmek ve bir koloni kurulduğunu görmek olduğunu belirtti. Eğer bunlar yapılırsa, Türk Misyonu’nda önemli ilerlemeler kaydedileceğine dair büyük umutları vardı²⁸. Booth’un bir koloni kurulması yönündeki samimi talepleri, Antep’teki Mormon üyelerin yürek parçalayan yoksulluğundan güç alıyordu. 1894 ve 1896’daki yıkıcı Ermeni olaylarının ardından Mormon kilisesine bağlı Ermeni üyelerin ekonomik koşulları daha da kötüleşti. Koloni önerisinin 1898’de reddedilmesiyle birlikte, Kilise tarafından Antep’teki Mormon Ermeni üyelere yiyecek için nakit para ve bazı doküman işlerinin kurulması için kredi şeklinde geçici bir yardım sağlandı. Yıllar geçtikçe, üyelerin çoğu Amerika Utah’taki Mormon Kilisesi tarafından verilen sosyal yardımlara giderek daha fazla bağımlı hale

²⁴ Booth to Francis M. Lyman, *Millennial Star*, LXI (May 25, 1899) s. 330.

²⁵ "Booth's Journal," October 3, 1899 (Original thirteen volumes at Brigham Young University Library, Provo, Utah).

²⁶ "Booth's Journal," October 3, 1899 (Original thirteen volumes at Brigham Young University Library, Provo, Utah)., March 22, 1904.

²⁷ "Booth's Journal," October 3, 1899 (Original thirteen volumes at Brigham Young University Library, Provo, Utah)., May, 1904.

²⁸ Joseph Wilford Booth, "Turkish Saints Celebrate — Progress in Syria," *Millennial Star*, LXVII (August 24, 1905), s. 541.

geldi. Bu sürekli yoksulluk durumunu yaratan birçok faktör vardı. Sanayileşmenin olmadığı çürüyen Türkiye ekonomisi, yerel pazarların yabancılar tarafından sömürülmesine izin veriyordu. Bir halk olarak Ermenilere eşit sosyal ya da ekonomik fırsatlar verilmemiş ve sürekli Türk korkusu içinde yaşamışlardır. Bu nedenle Mormon Ermeni üyeler bir dereceye kadar azim, yaratıcılık ve tutarlılıktan yoksundu.

Booth'un koloniyi kurmasının başlıca nedeni, yardıma muhtaç oldukları için moralleri bozulmuş olan yoksul üyelerin mali açıdan kendi kendilerini destekleyebilecekleri bir zemine oturtulmalarına yardımcı olma arzusuuydu. Booth'un günlüklerinde ve yazışmalarında Stakes of Zion'un ve Yakın Doğu'nun kurtuluşunun tonları eksiktir. Ona göre koloni, ekonomik açıdan kendi kendine yeterlilik için çabalarken üyelerin özgürce ruhani büyüme ve gelişmelerine olanak tanıyacak geçici bir araç haline gelmişti.

Booth, 1904 ve 1907 yılları arasında bir koloni kurulmasıyla ilgili sorunları araştırmak için çok zaman harcadı. Bu süre zarfında, üyelerin birlikte yaşayabileceği ve çalışabileceği bir köy kiralama fikri gelişti. Booth, birkaç Amerikan Konsolosu ve İstanbul'daki Amerikan Büyükelçisi Leishman ile bir Mormon koloni kurulması konusunu görüştü. Hepsi de destek sözü verdi ve "iyi dileklerini ve çok sayıda tavsiyelerini" sundu²⁹. Birçok potansiyel sahayı araştırdı ve her olasılığı araştırırken sorun sürekli aklındaydı³⁰. Temmuz 1907'nin tamamını hem kiralık hem de satılık olan mevcut arazileri inceleyerek geçirdi. Bir gece Birleşik Devletler Konsolosu Pache ile birlikte birkaç büyük araziye incelemeye gitti. Taşlık olmalarına ve suyun kıt olmasına rağmen, kuyuların kazılabileceğini ve bir yıllık işletme sırasında kârın giderleri 2.368 \$ aşabileceğini düşündü. 31 Temmuz'da Utah'daki Mormon Kilisesinin Birinci Başkanlığına uzun bir mektup yazıldı ve mesele onların önüne kondu³¹.

1908 ve 1909 yılları koloni planının gelişiminde yeni bir zirveyi beraberinde getirdi. Avrupa Mormon Misyonundan gelen bir mektup Booth'a, uygun tapu ve tapuların alınması halinde misyon merkezi için bir ev satın alması talimatını veriyordu. Booth'un soruşturması

²⁹ "Booth's Journal," September 26, 1905 and March 18, 1904.

³⁰ "Booth's Journal," July 20, 1904.

³¹ "Booth's Journal," July 24-31, 1907.

üzerine Büyükelçi Leishman tarafından kendisine Türkiye’de bireysel olarak mülk satın alabileceği ancak bir kurum için satın alamayacağı bildirilmiştir³². Uygun bir yer bulunamadı, çünkü ne zaman bir anlaşma sonuçlanmaya yaklaşırsa, su hakkı olmaması, çelişkili tapular veya evdeki büyük fiziksel kusurlar gibi bir eksiklik keşfedildi. Booth, 1 Şubat 1908’de Salt Lake City’deki Birinci Başkanlığa Antep’teki Mormon misyonun durumuyla ilgili güçlü bir mektup yazdı ve “50.000 dolara mal olsa bile” bir koloni ve resmi tanınma önerdi³³. Birkaç gün sonra Salt Lake City’den Antep’te bulunan Booth’a şimdilik herhangi bir arazi satın almaması talimatını veren bir mektup geldi. Booth yine Mayıs ayında yetkililere bir mektup gönderdi ve bu kez çabaları Salt Lake City’den 2 Temmuz 1908 tarihli olumlu bir yanıt getirdi:

Sevgili kardeşim,

23 Mayıs tarihli mektubunuz okunmuş ve değerlendirilmiş olup, Antep Belediye Başkanı’nun halkımız için tarım alanında çalışma başlatmamızın iyi bir şey olacağını önerdiğini belirttiğiniz kısma cevap verme fırsatını geliştiriyoruz. .

Bu öneriyle bağlantılı olarak 31 Temmuz 1907 tarihli yazınıza atıfta bulunduğumuz ve Halep’teki Konsolosluk Temsilcisi Bay Frederick Pache’ye ait 800 ila 1200 dönümden oluşan bir tarım arazisinin kiralanmasına ilişkin öneriyi değerlendirdik ve bu mülkü sizin ve yanınızdaki kıdemli (Elder) Mormon Ermenilerin uygun gördüğü süre için kiralamaya izin vermeye karar verdik. Suriye’de en azından büyük ölçüde toprak satın almamız gerektiğini düşünmüyoruz, ancak Ermeni Azizlerimizin yoksul sınıfının bağımsız bir yaşam sürmelerine yardımcı olmak için neler yapılabileceğini tespit etmek amacıyla bu kiralamaya önerisine başvurmanıza rıza gösteriyoruz. Ancak kolonizasyon fikrine gelince, Ermeni kardeşlerimize bu yönde hiçbir vaatte bulunmamanızı özellikle arzu ediyoruz. . . ³⁴.

³² "Booth's Journal," March 30 and May 13, 1907.

³³ "Booth's Journal," February 1, 1908.

³⁴ Anthon H. Lund for the First Presidency to Booth, "Booth's Journal," August 11, 1908.

Utah'daki Mormon Kilisesi yetkilileri, koloninin hayata geçmemesi halinde üyelerin hayal kırıklığına uğramasını istemiyordu. Booth'a gönderilen mektupta makine ithalatı ve kira sözleşmelerine ilişkin başka ayrıntılar da yer alıyordu. Booth, mektubu aldıktan sonra şu yorumu yaptı:

Umarım bu, Ermeni Azizler lehine uzun zamandır beslediğim umutlarımdan birinin gerçekleşmesinin başlangıcı olur. Rab bize bilgelik versin ve başlamamızı uygun görürse bu girişimde bizi başarılı kılsın³⁵.

Mektup Booth'a ulaştığında Booth, Fransa'da üç Ermeni ailenin Amerika'ya göç etmesine yardımcı oluyordu. "Tarımsal Sanayi kurma meselesiyle ilgilenmesi" gerektiğini düşündüğü Türkiye'de bulunmayışından dolayı çok endişeliydi³⁶. Gemilerin ve atlı arabaların onu götürebildiği kadar hızlı bir şekilde Türkiye'ye koştu; ancak Antep'e vardığında, Birinci Başkanlık'tan gelen ve yakın zamanda bazı değişiklikler meydana geldiği için bir çiftliğin kiralanmasıyla ilgili görüşmeleri şimdilik ertelemesini isteyen bir mektup buldu³⁷.

Page'in Misyonu

Daha sonraki yazışmalar, hastalık nedeniyle ülkesine dönen Osmanlı topraklarında daha önce çalışan ve eski bir Mormon misyoneri olan Thomas P. Page'in Salt Lake City'deki Kilise yetkilileri tarafından koloni için uygun olan çeşitli arazilerde inceleme yapmak üzere gönderildiği haberini getirdi. Antep'teki Mormon misyonunun başında bulunan Başkan Booth, 2 Mart 1909'da Page grubuyla Adana'da bir araya geldi. Grup, Page ve turist olan üç arkadaşından oluşuyordu. Booth'un yaşadığı hayal kırıklığı günlüğüne şöyle yansdı:

Kardeş Page ile ziyareti ve amacı hakkında çok konuştuk. Çiftçilikle ilgili bir teklifle ilgili olarak harekete geçme

³⁵ "Booth's Journal," August 11, 1908.

³⁶ Ibid., August 14, 1908.

³⁷ Ibid., September 21, 1908.

yetkisi olduğunu sanıyordum ama öyle görünüyor ki sadece soruşturma yapıp ve Salt Lake City'ye rapor vermekle yükümlü³⁸.

Türkiye, Suriye ve Filistin'i kapsamlı bir şekilde gezen Mormon misyonerler Booth ve Page, çeşitli arazilerde incelemelerde bulundu. Filistin'deki Yahudi kolonilerine özel ilgi gösterdiler ve koşulları genel olarak tarım için çok elverişli buldular. Yaklaşık altı hafta süren bu incelemelerin tamamlanmasının ardından Page, rapor vermek üzere Utah'a, Booth ise yeni gelişmeleri beklemek üzere Halep'e döndü.

Dört gün sonra Sultan II. Abdülhamid'in Jön Türklerden yönetimi geri alma girişimiyle ilgili gelişmeler yaşandı. Sultan II. Abdülhamid, Ulusal Meclis tarafından tahttan indirildi ve kardeşi kukla sultan olarak atandı. Bu darbe daha fazla Ermeni olayları ile sonuçlandı. Booth'un sadece birkaç hafta önce Page partisiyle karşılaştığı Adana'da en büyük olaylar yaşandı. Mormon misyonerler zarar görmemiş olsa da Mormon Ermeni üyeler arasında kafa karışıklığı ve terör hüküm sürüyordu.

Amerika Utah'daki Mormon Kilise yetkilileri Page'in raporunu değerlendirirken, Booth'un üzücü koşulları anlattığı bir mektup kendilerine ulaştı. Booth, Antep'teki Mormon Ermenilerden oluşan iki yüz Mormon Kilise üyesini, Osmanlı'daki yeni anayasa uyarınca kendi topraklarını terk etme özgürlükleri halen varken Utah'a getirmenin mümkün olup olmayacağını sordu. Üyelerle ilgilenildiği takdirde, halk Mormonluğu kabul etmeye daha istekli olduğunu gösterene kadar misyonu kapatmak mümkün olabilirdi. Bu koşullar altında Utah'daki Mormon Kilise yetkilileri yapılacak en iyi şeyin Türkiye'de çalışan Mormon misyonerleri onurlu bir şekilde serbest bırakarak evlerine dönmelerini sağlamak ve üyelerin Amerika'dan misyoner yardımı almadan ellerinden geldiğince iyi geçinmelerine izin vermek olduğuna karar verdi³⁹. Bu talimatlara uygun olarak, 1 Ekim 1909'da Booth, eşi ve geri kalan misyonerler, I. Dünya Savaşı'nın dehşetiyle ve Türkiye'deki istikrarsız siyasi koşulları her zaman takip eden ahlaksız yıkımla yüzleşmek üzere yalnız bırakılan yoksul Mormon Ermeni üyelere veda ettiler. Antep'teki Mormon Misyonun kapanmasıyla birlikte, koloni planı yakın bir

³⁸ Ibid., October 18, 1922.

³⁹ "Journal History," June 23, 1909, s. 7-8.

gerçeklikten, misyonerlerin ve Türkiye'deki yoksul üyelerin ruhlarına gömülmüş özlem dolu bir umuda dönüştü.

Yeni Bir Görev ve Yeni Bir Umut

1921 sonbaharında Joseph W. Booth, üçüncü ve son bir görev için Yakın Doğu'ya geri döndü. Bu misyonun yedi yıllık döneminin neredeyse tamamı, Suriye'nin Halep kentinde Utah'daki Mormon Kilisesi tarafından kiralanmış iki büyük evde toplanan muhtaç mültecilere akraba ve dostlarının yanı sıra Kilise tarafından gönderilen malların dağıtımını da dâhil olmak üzere yardım ve hayır işleriyle geçti. Bu zor koşullarda Mormon misyoner Booth tarafından bir koloni kurulması için Utah'a sürekli çağrılar yapıldı. Amerika Birleşik Devletleri'nin yeni göçmenlik yasaları, Türkiye'de doğan herkesi Birleşik Devletlere girişten fiilen muaf tuttuğundan, Türkiye'deki Mormon Misyonu üyelerini göç ettirmek için herhangi bir girişimde bulunmak ümitsiz görünüyordu.

1922'nin ikinci yarısında, Avrupa'daki Mormon Misyon Ofisi'nin önerisi üzerine Osmanlı'daki Mormon Ermeni üyelerin Kıbrıs'a taşınması olasılığı araştırıldı. İngiliz Konsolosu'ndan gelen olumsuz yanıt bu öneriyi ortadan kaldırdı. Utah'a bir koloniye yol açacak kesin eylemler için daha fazla ricada bulunulurken, Suriye'de uygun arazi için daha fazla araştırma yapıldı. Suriye ikliminde çeşitli ürünlerin yetiştirilebileceğini tespit etmek amacıyla Booth'a Utah'taki kardeşi tarafından gönderilen tohumlar mülteci evinin avlusuna ekildi. Patates ekerken elleri su toplayan Booth'a göre hem tahıllar hem de sebzeler çok iyi yetişti⁴⁰.

Ocak 1924'te Osmanlı'daki Mormon Ermeni Misyonu, Avrupa Mormon Misyonu Başkanı David O. McKay tarafından ziyaret edildi ve Mormon misyoner Booth'a mevcut birkaç kolonizasyon sahasında kısa ama aktif bir turda eşlik etti. Yakın Doğu Yardım Ajansı (Near East Relief Agency) tarafından desteklenen birçok yardım kuruluşunu ziyaret ederek incelemelerde bulundular. Beyrut-Şam bölgesindeki birkaç çiftlik incelendi. Kıdemli Mormon misyoner McKay'in ayrılışını takip eden altı ay boyunca Booth, bir tarım kolonisi için uygun tesisler bulma konusunda çok aktifti.

⁴⁰ "Journal History," May 4, 1923.

Bu yoğun araştırmayla meşgulken Booth, Mormon Kilise Başkanı Heber J. Grant'a sık sık mektup yazıyor ve bir mektubunda "Ermeni Misyonu'nun diğer masraflarını kesmeye yetecek kadar para toplamak için genel bir büyük kampanya" önerisinde bulunuyordu⁴¹. Bu önerilere olumsuz yanıtlar gelse de araştırmalar devam etti. Kardeş McKay, ihtiyaç duyulması halinde kiralık bir arazinin bulunmasına yardımcı olmak için tekrar Yakın Doğu'ya gelmeyi teklif etti. Bu teklifi yaptıktan kısa bir süre sonra serbest bırakıldı; sonuç olarak yeni Avrupa Misyonu Başkanı James E. Talmage bir koloninin amacı ve ihtiyaçları konusunda bilgilendirilene kadar tüm konuşmalar ve araştırmalar durdu⁴².

Ertesi yıl Booth, koloni ve uzun zamandır arzulanan rüyanın durumu hakkındaki duygularını önce günlüğünde sonra da tarihi bir raporda dile getirdi:

25 yıldır Ermeni Azizler için bir koloni kurulmasını umuyor, özliyorum, ısrar ediyorum ve bunun için dua ediyorum ancak şu ana kadar bu gerçekleşmedi. Şimdiye kadar bu ve şu şekilde itirazlar ve zorluklarla karşılaştık. Arazi, su, ahşap, yapı malzemeleri ve iklim gibi unsurların yanı sıra civardaki cahil ve kötü niyetli kişilerden korunmak için uygun bir yer - tüm bunlar göz önünde bulundurulmalı ve ayrıca makul ölçüde ucuz bir şey bulunmalıydı⁴³.

Son 25 yıldır, bu Ermeni Azizler için tarımsal faaliyetler, hayvancılık, meyvecilik, arıcılık, kümes hayvanları vs. gibi konularda eğitim alabilecekleri bir koloni kurulmasından bahsediliyordu. Bu konuda olumlu kararlar alınmış ve olumsuz koşullar araya girmiştir. Bugüne kadar bu çok arzu edilen durumun gerçekleşmesi için herhangi bir adım atılmamıştır. Ülkedeki yetkililer konuyu birçok açıdan akıllıca değerlendirdi ve daha fazla güvenlik sağlanana kadar plan en az bir yıl daha ertelendi. Yine de Filistin'de ya da Güney Suriye'de bir arazi

⁴¹ "Journal History," April 16, 1924.

⁴² "Journal History," September, 1924.

⁴³ "Booth's Journal," May 1, 1925.

satın alınması, toprak nispeten ucuzken mümkün olduğunca erken bir tarihte tavsiye edilmektedir⁴⁴.

Böylece, yıllar içinde, siyasi ve sosyal zulümden korunmak ve geri dönen Yahudiler için Filistin'in kurtarılmasına yardımcı olmak için bir sığınak olarak hizmet edecek bir koloniden, mülteci üyeler için bir tarımsal istihdam aracı olacak bir koloniye doğru bir vurgu kayması oldu.⁴⁵

Harris'in Ziyareti Koloni Rüyasını Sona Erdiriyor

Mart 1926'da Mormon misyoner Booth, Heber J. Grant'tan "Osmanlı'daki Mormon Ermeni Misyonu'nun düşünüldüğünü ve Mormon Ermeni Azizler için burada bir koloni kurulması konusunun konuşulduğunu ve bu amaç için birinin gönderilebileceğini" belirten bir mektup aldığı zaman yeni umutlar doğdu⁴⁶. Başkan Grant 11 Mayıs'ta Brigham Young Üniversitesi Başkanı Franklin S. Harris'in bir dünya turuna çıkacağını ve kendisinden Ermeni Misyonu'nda "biraz zaman geçirecek durumu incelemesinin" istendiğini bildirdi⁴⁷. Grant ayrıca kişisel arzusunun koloninin Suriye yerine Filistin'de olmasıydı.

Bu haber alındığında Booth, Amerikan Konsolosu Paul H. Ailing'in önerisiyle Konsolosluga, önerilen koloninin istek ve amaçlarını sıralayan bir rapor sundu. Bu talep, Fransız Askeri Yetkilisi General Billotte (Paris Antlaşması'nın yetkisi altında I. Dünya Savaşı'nın sorunlarını çözmeye çalışan) tarafından olumlu karşılandı ve Birinci Başkanlığa iletilen daktilo kopyalarını iade etti⁴⁸.

Franklin S. Harris 2 Şubat 1927'de Hayfa'dan Beyrut'a geldi. Booth ile birlikte Mormon Kilise üyelerinin yanı sıra Amerikan Konsolosluga yetkilileri ve Beyrut Amerikan Üniversitesi'ndeki eğitimcileri de ziyaret ettiler. Halep'e ulaştıklarında Harris altı gün boyunca

⁴⁴ Badwagan Piranian, "The Palestine-Syrian Mission," p. 13 (Booth'un 1928 yılında Hayfa Misyon Ofisi'nde bıraktığı belgelerden derlenen ve Piranian'ın Salt Lake City, Utah'taki evinde bulunan daktiloyla yazılmış bir tarihçe)

⁴⁵ "Development of Armenian Mission Shown in Report," *Deseret News*, August 15, 1925, s. 10.

⁴⁶ "Booth's Journal," March 21, 1926.

⁴⁷ Piranian, op. cit., 16.

⁴⁸ "Booth's Journal," June 18, 1926.

koşulları inceledi, Mormon Kilise üyeleri olan Ermeniler ile konuştu, hükümet yetkililerinden bilgi aldı ve Utah'daki Mormon Ana Kilisesi'nin Birinci Başkanlığına raporunu yazdı. Bu kapsamlı bir araştırmaydı ve rapor, bir koloninin zorluklarına ilişkin yeni faktörler ortaya koydu. Booth'a göre, on sayfalık rapor Birinci Başkanlık'ın Ermeni Misyonu'nun geleceği hakkında karar vermesi için gerekli bilgileri içeriyordu⁴⁹.

Bu kapsamlı ve objektif değerlendirme, Yakın Doğu'da kurulması planlanan Mormon kolonisinin her türlü avantaj ve dezavantajlarını ortaya koymuştur. Harris, önerilen kolonizasyon için çeşitli nedenler sıralamaktadır:

Doğu, temelde Batı'dan farklıdır ve Doğu'da kilise üyeliği, sosyal, mali ve dini faaliyetlerde bir liderlik sistemini kabul etmekten çok, akıl yoluyla bireysel bir dönüşüm meselesi olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle Yakın Doğu'da, Amerika'daki ve Batı Avrupa'dakinden farklı bir Mormon misyonerlik sistemi gereklidir. Birkaç uzun süreli misyoner, birçok kısa süreli Mormon misyonerden çok daha etkili olacaktır ve eğer yeni din değiştirenler Mormon Kilise'nin yüksek standartlarını yaşayacaklarsa, eski ortamdan çıkarılmalı ve özel bir liderlik altına alınmalıdırlar. Ayrıca, yakın zamanda evlerinden sürüldükleri ve yoksul olan Mormon Ermeni üyeler için bir koloni özellikle yararlı olacaktır. Bunun yanında Yakın Doğu'da kurulacak bir Mormon kolonisi, çocuklar için bir eğitim programını mümkün kılacak, birçok insanın dikkatini ve ilgisini çekecek ve etkili bir tebliğ yöntemi olacaktır.

Koloni için Hayfa, Yafa veya Filistin'deki Kudüs gibi olası yerler verilmiştir. Suriye de daha ucuz olan birkaç sahaya sahipti; ancak burada hükümet istikrarı yoktu. Tahmini maliyet 100.000 ila 200.000 dolar arasındaydı ve ekipman için 25.000 ila 50.000 dolar daha gerekiyordu, ayrıca proje tam üretime geçene kadar masrafları karşılamak için yeterli miktar daha vardı. Hazırlanan raporda ayrıca 173 Mormon Ermeni üyeden sadece yirmisinin kendi geçimini sağlayabildiğini; aralarında çok sayıda kadın ve çocuğun da bulunduğu geri kalanların tamamının yardım aldığını gösteriyordu. Araştırmalar, üyelerin çoğunun

⁴⁹ Piranian, op. cit., 18-20 contains copy of report.

tarımsal değil endüstriyel bir geçmişe sahip olduğunu ortaya çıkardığından, çıkarlar en iyi şekilde iyi bir denetim ve toplu satın alma ve pazarlamanın üyelere fayda sağlayabileceği bir sanayi kolonisinde kullanılabilirdi.

Son alternatif, son yedi yıldır yapıldığı gibi, en aşırı yoksulluğu hafifletmek için elden ele yardım vermeye devam etmektir. Bu çok daha ucuz olacak ve üyeler çevrelerine daha iyi asimile oldukça masraflar da giderek azalacaktı. Özel bir öneri olarak da Hayfa'da saygın bir misyon merkezinin kurulması ve misyonerlik çalışmalarının sadece bölgedeki Avrupalılar arasında yoğunlaştırılması önerildi⁵⁰.

Rapor doğrudan koloni sorununun özüne inmektedir. En önemli yeni tavsiye, sanayi kolonisi içindi ve muhtemel üyeler neredeyse oybirliğiyle sanayi eğilimindeyken bir tarım kolonisiyle başari ummanın yanlışlığına işaret ediyordu. Antep'teki Türkiye Mormon Misyonu Başkanı Booth, raporu okuyup kopyalarken verilecek kararı önceden görmüştü. Utah'daki Mormon Ana Kilisesinin Birinci Başkanlığına Harris'in ziyaretinin kendilerine getirdiği sevinci ifade eden bir mektup yazdı. Sonra kendini ve koloninin geleceğini onların ellerine teslim etti:

Kardeş Harris'in değerlendirmeniz için size sunduğu böylesine muhteşem bir raporla, söz konusu meseleleri çözüme kavuşturma konusundaki memnuniyetinizi beklemekten başka bir şey yapamayız ve yapacağınız şeyin bu topraklardaki misyonun yararına olacağından eminim⁵¹.

Ancak Booth'un hayal kırıklığı ve kalp kırıklığı duyguları, onun sonuç paragrafında ortaya çıkıyor:

Son 28 yıldır bu eski bu İncil topraklarında İncil ilkeleri üzerine kurulmuş bir Son Gün Azizleri (Latter Day Saints) kolonisi görmek ve yüzyıllardır burada hüküm süren kötü gelenek, görenek ve batıl inançların esareti altındaki bu halka (Ermeniler) ışık, yaşam ve kurtuluşun canlı bir örneği olmak için gösterdiğim samimi çabaları, umutları, hayalleri, özlemleri ve endişeleri çok iyi biliyorsunuz. Ama tüm bu düşkün

⁵⁰ Tüm özet Harris raporundan alınmıştır. Piranian, op. cit., 18-20 contains copy of report..

⁵¹ Booth to First Presidency, February 16, 1927, in Piranian, op. dt , s. 21.

beklentilerimden, hararetili dualarımdan ve içten özlemlerimden sonra ve nihayet böyle bir lütuf için umutlarımın yıkılma olasılığı varken bile, sanırım tüm bu uzun yıllar boyunca, son ziyaretçimiz Dr. F. S. Harris tarafından şimdi size gönderilen rapor hakkında yetkililerin vermeyi uygun göreceği herhangi bir kararı isteyerek, neşeyle ve minnetle kabul etmeye hiç bu kadar razı hissetmemiştim. . .

En büyük arzum, Tanrı'nın işinin yeryüzünde geliştiğini ve zafer kazandığını görmektir⁵².

Birinci Başkanlıktan 10 Nisan 1927'de Booth'a James E. Talmage'ın Hayfa'da bir misyon evi kurulmasına yardımcı olmak üzere yakında misyonu ziyaret edeceğini bildiren bir mektup geldiğinde, Booth, bir önceki mektupta açıkça görülen korkularının ve önsezilerinin haklı olduğunu biliyordu. Talmage geldiğinde Booth'a "Kilise'nin Suriye'de büyük bir mülk edinmeye hazır olmadığı anlaşılıyor" dedi⁵³.

Yine bu karar, uzun zamandır arzulanan Filistin kolonisi hayaline indirilen şiddetli bir ölüm darbesi değil, daha ziyade sakatlayıcı, ölümcül bir boğulma oldu. Bu son ve süresiz erteleme, koloni planını tarihi arşivlerinde unutulmasına itti. Bir yıl sonra, misyon merkezini Hayfa'ya taşıyan Booth, Halep'teki sevgili azizlerini (Mormon Osmanlı Ermenilerini) ziyareti sırasında öldü. Orada, kumlu, ıssız bir mezarlıkta, Yakın Doğu'da bir koloni için yirmi dokuz yıllık umutları, hayalleri ve özlemleriyle birlikte gömüldü.

Daha sonra, misyon 1933 yılında, hayatının çoğunu İsviçre'de geçirmiş bir Ermeni olan Badwagan Piranian tarafından yeniden açıldığında, koloni planına daha fazla ciddi bir önem verilmedi. Piranian, dört buçuk yıl süren başkanlığı sırasında Hayfa'daki karargâhı muhafaza etti ve Suriye'deki Ermeni üyelere sık sık ziyaretler gerçekleştirerek din değiştirme faaliyetlerini burada sürdürdü. Bölgedeki (Filistin) Mormon misyonunun şubelerin yeniden düzenlenmesi sırasında, Piranian "üyelerin (Mormon Ermenilerin) çoğunun sadece maddi yardım⁵⁴ için Mormon Kilisesine katıldığına" ve çok azının gerçek tanıklıklara sahip olduğuna (gerçekten Mormon dinini benimsediğine) ikna olunca, bu

⁵² Piranian, op. cit., 18-20 contains copy of report.

⁵³ "Booth's Journal," October 11, 1927.

⁵⁴ Piranian, op. cit., 42.

Mormon Ermeni üyelerin neredeyse yarısı aforoz edildi. Piranian, Mormon Ermenilere yapılan sosyal yardımlara şüpheyle yaklaşmış ve bireysel kendi kendine yeterliliği vurgulamıştır. Kişisel olarak, üyelerin kilim ve diğer dokuma ürünleri için İsviçre ve diğer ülkelerde pazar bulmalarına yardımcı olmaya çalıştı. Piranian ve halefi Joseph Jacobs yönetiminde birkaç Mormon misyoner, II. Dünya Savaşı tehdidi misyonu kapatana ve üyeleri yine kendi başlarına bırakana kadar görev yaptı.

Piranian, İsrail'in kurulmasıyla birlikte Filistin'de yaşanan siyasi çalkantılar nedeniyle 1947'de merkezi Lübnan'ın başkenti Beyrut'ta olmak üzere misyonu yeniden açtı. Savaş sonrası dönemde misyonda görev yapan yirmi küsur misyoner, İkinci Dünya Savaşı sırasında tüm Yakın Doğu çok zenginleştiği için, hala üye olan az sayıdaki (yüzden az) Mormon Ermeni'yi yoksul ama büyük ölçüde iyileşmiş bir ekonomik durumda buldu. Mormon Proselitizmi (Mormonluğu yayma) esas olarak Beyrut'ta, çoğu Filistin'den gelen mülteciler olan Hıristiyan Araplar arasında sürdürülmekteydi. Mormon Misyonu çok az sayıda din değiştiren kazandı. Diğerlerinin yanı sıra "halkın hazır olmaması" ve "siyasi koşulların karışık olması" gibi nedenler ileri sürülerek 1950 yılının sonunda 17 misyoner çeşitli Avrupa misyonlarına, Piranyalıları ise Kaliforniya'ya nakledilmiş, yazar da buradan ayrılan son misyoner olmuştur. Mormon Ermeni üyeler ise misyonerleri periyodik olarak kendilerini ziyaret eden İsviçre-Avusturya Misyonu'na bağlanmıştı.

Sonuç

Yakın doğudaki Mormon Koloni planı hiçbir zaman hayata geçmemiş olsa da bazı önemli hedefleri Mormon Kilisesi'nden bağımsız olarak gerçekleştirilmiştir. Daha güçlü siyasi kontrol ekonomik reformu beraberinde getirmiş, teknolojik ilerleme, petrol ve uluslararası ticaretle birlikte koloninin en önemli hedefi olan Ermeni üyelerin mali bağımsızlığı sağlanmıştır. Dahası, Siyonist örgütler tarafından dünya Yahudilerinden toplanan milyonlarca dolar Filistin'e akıtılmış ve dünya teknolojisi ve yeteneğiyle birlikte toprakları ıssız durumundan "kurtarmaya" başlamıştır. Göçmenlik, Filistin'deki Mormon Ermeni üyelerin çoğunu Amerika'ya getirmiştir. Böylece geçen zaman ve dünyadaki ilerleme ve gelişmeler Yakın Doğu'ya yaklaştıkça, Mormonların bu bölgedeki sömürge arzularının önemli hedeflerini yerine getirmiştir.

Anadolu Mecmuası
2/III, Nisan 2023, s. 89-114.

Bibliyografya

- A Mission to Palestine," *Deseret Evening News*, December 29, 1897.
- Anthon H. Lund to Franklin D. Richards, April 20, 1898, *Improvement Era*, I (July, 1898), 684.
- Booth to First Presidency, February 16, 1927, in Piranian, op. Dt.
- Booth to Francis M. Lyman, *Millennial Star*, LXI (May 25, 1899) 330.
- Booth's Journal," October 3, 1899 (Original thirteen volumes at Brigham Young University Library, Provo, Utah).
- Booth's Journal," September 26, 1905 and March 18, 1904.
- Development of Armenian Mission Shown in Report," *Deseret News*, August 15, 1925.
- Ferdinand F. Hintze, "Proselyting in the East," *Deseret Evening News*, January 31, 1891.
- Ferdinand F. Hintze's Journal," May 11, 1889 (Original five volumes at Church Historian's Office, Salt Lake City, Utah).
- George Q. Cannon, "Topic of our Times," *Juvenile Instructor*, XXIV (August 15, 1889).
- Hintze to *Deseret Evening News*, May 11, 17, 1898, printed in *Deseret Evening News*, June 18, 1898.
- Hintze to Deseret Evening News*, May 9, 1898, *Deseret Evening News*, June 4, 1898.
- Hintze to Deseret Evening News*, September 28, 1898, *Deseret Evening News*, October 29, 1898.
- Hintze to *Deseret Weekly*, December 13, 1888, printed in *Deseret Weekly*, January 26, 1889.
- Hintze to *Teasdale*, August 1, 1889, *Millennial Star*, LI (August 1, 1889).
- Joseph Wilford Booth, "Turkish Saints Celebrate — Progress in Syria," *Millennial Star*, LXVII (August 24, 1905).
- Journal History, October 13, 1897, p. 2 (Church Historian's Office, Salt Lake City, Utah).

Anadolu Mecmuası
2/III, Nisan 2023, s. 89-114.

Stauffer to Brigham Young, October 30, 1890, *Millennial Star*, LII
(June 16, 1890).

Stauffer to *Deseret Evening News*, n.d., *Deseret Evening News*, Sep-
tember 26, 1890.

Ekler

Resim 1, İstanbul'u ziyaret eden ilk Mormon kolonist misyonerler soldan sağa F. F. Hintze, Jacob Spori, J. M. Tanner Not: Resim çevirmen tarafından eklenmiştir. (Kaynak: https://theancestorfiles.blogspot.com/search?q=hintze&utm_source=pocket_saves)

Anadolu Mecmuası
2/III, Nisan 2023, s. 89-114.

ORTAÇAĞ'DA KADIN

MARY HAYDEN
Çev. Nasibe POLAT*

“Yeterince hak veriyorum.
Kadına değer verilmez ise
Hiçbir gelecek görmediğini
Kadınların aşkı için
Nazik, şımarık olmak gerek...” (s.282)

Bu sözlerle 13. yüzyılın isimsiz bir şairi, toplum açısından en azından kadının tüm görevi olarak gördüğü şeyi, açıkça ortaya koyuyor. Kadın uygarlaştırıcı, arındırıcı, görgü öğretmeni olacaktı ve şair, kadının misyonunu iyi bir şekilde yerine getirdiğini ima ediyor.

Gerçekten de Orta çağ kadını, esas olarak önümüze bu sıfatlarla gelmekte ve Anglo-Sakson şairleri, “Anlaşmazlıkları Düzenleyen”, “Toplumun Barışçıl Bağları” ya da “Barışın Dokumacıları” gibi lakapları onlara takmayı severlerdi.

Bu çok erken yüzyıllarda gerçekten de böyle görünmüyor. Sert Teutonic, Sclavonic ve Keltic kabileleri, gruplar halinde sendeleyeni Roma imparatorluğunun zengin eyaletlerine geldikleri zaman, fethettikleri, katlettikleri ve yaktıkları zaferlere eşlik eden güçlü, silahlı eşler ve kızları, vahşilik ve cesaret açısından erkek akrabalarından biraz daha aşağıydı ve muhtemelen fiziksel güçte dahi onlardan çokta geride deşillerdi.

Caesar, Athenaeus ve diğeri birçok klâsik yazar, savaşta savaşçıları cesaretlendiren, sık sık öğütler veya tehditleriyle geri çekilenleri tekrar savaşa dönmeye teşvik eden ve genellikle bir yenilgiden sonra kendi kendini öldüren, ölümü tutsaklığa tercih eden bu barbar kadınların acımasızlığına tanık oldular.

* Mersin Üniversitesi Doktora Öğrencisi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
mail: nsbplt44@gmail.com ORCID: 0009-0003-1479-5473.

14. yüzyılın Lâtin yazarlarından Ammianus Marcellinus, buradan hareketle Galyalılarla ilgili olarak kendini şöyle ifade eder: (s.283) “Güçlü mavi gözlü karısını bir tartışmada yardıma çağırdığında tek bir Galyalı’ya denk olabilmek için bütün yabancı grupları almak gerekirdi. Boynundaki damarlar şişiyor, dişlerini gıcırdatıyor ve kocaman beyaz kollarını sallayarak, bir mancınıktan fırlatılan pek çok füze gibi tekmelerle karışık darbeler yağdırıyor.” (Rerum Gest. Lib. Xv.)

Saxo Grammaticus savaşçı birçok kadından bahseder- Örnek olarak, Suevi’nin Avcı Kral’ının kızı Swanhide ve kardeşi Throndo’nun Danimarklılara savaş açmasına yardımcı olan “askeri işlerdeki enerjisiyle tanınan” bakire Rusila. Ülkeye daha yaklaşıldığında, İcenili Boadicea ve çok daha sonraki zamanlarda, “Mercanlıların Leydisi”, büyük bir savaş lideri Büyük Alfred’ın kızı, Aethelfleda ve İrlanda’da Connacht Kraliçesi, Maev ya da Mab’da, ilki Tarih’te sonuncusu Efsane’de savaşçı kahramanlıklarıyla kendilerine ölümsüz bir ün sağladılar. Gerçekten de antik İrlanda masallarında, bizler silâh kullanımında genç askerlere eğitim verebilecek kadar yetenekli kadınlar buluruz; mesela Cuchulain, bir düzenli askeri okulunun lideri olarak temsil edilmiş görülen Scatha’dan öğrenmiştir.

Tacitus’un *Germania*’sındaki Teutonic kabilelerindeki kadınların “ilahi bir şey” de nasıl onurlandırdıklarını kaydettiği pasaj, sık sık alıntılanmıştır ve çoğunlukla yanlış anlaşılmıştır. Yaygın olarak inanıldığı gibi bütün kadınlarda değil, yalnızca ayrıcalıklı bir azınlıkta bahsedildiği varsayılmıştır. Savaş başlamadan önce gibi önemli durumlarda bu Wise (Bilge) kadınlara, danışılırdı ve Delphic rahibesi gibi, onların yanıtlarına bir tür mistik beyitlerde yer verdiler. Hediyelerle onların gönülleri alınır ve bir zaferden sonra ganimetlerin belli bir oranı verilirdi. Özel bir konuda içeri girildiğinde, evin efendisi onları karşılamak için ayağa kalkar ve onları uygun bir törenle şeref yerine götürürdü. İrlanda’da büyümlü güçlere sahip kadınlardan ve çok korkulan kadın hicivlerden söz edildiğini duyuyoruz. Buradakinden çok farklı olan, onun erkekle ilişkilerinde sadece taşınabilir mal olarak yasalar tarafından sıradan kadına beşikten mezara uygulanan muameledir.

Avrupa Kıtası’nın büyük bir bölümünde (pagan İngiltere’sine dair bu anlamda hiçbir şey bilmiyoruz ve İrlanda’da işler farklıydı), (s.284) bir kız bebeği doğar doğmaz çırılçıplak yere yatırılır ve babası çağırılıp onu kucağına alarak büyümesine izin verip vermeyeceği, aksi durumda açlık ve soğuğa maruz bırakılması ya da onun kurtarılması için bakımını

üstlenecek herhangi birinin kölesi olmasına karar verilecektir. Kız çocuğu, büyürken annesinin uğraşlarına ortak olur; elbiseler diker, yemek yapar, sığırlarla ilgilenir, çiftçilik yapar, eker, biçer, öğütür, pişirir ve mayalar; ailenin erkekleri sulh zamanları için “yemek ve uyumayı bıraktılar”. Hiçbir şey yapmadılar. İskandinav geleneklerine göre kızlar, 15 kadar erken bir yaşta ya da Almanlarda geneli için 30 kadar geç yaş, evlilik için uygun yaşa gelindiğinde, babası veya vâsisi onu bir kocaya silâh, mücevherler, sığır ya da köle takasını kabul ederek satardı. – Exeter Book’ta “Bir Kral sığırla, kollukla ve şarap kadehleriyle kraliçesini satın aldığı” ifade edilir. Nitekim Aillel ve Maev’in kızı Findabar’ın flört hikâyesinde, başlık parasının yirmi altın uçlu koyu gri at ve her biri buzağılı on iki süt ineği olduğu şeklinde anlatılır ve Cathair Mor’un kızı Eithne’in büyük başlık parasının anlatıldığı başka bir hikâye “Songs of Buchet’s House” dur.

Koca evlendikten sonraki gün, “Sabah Hediyesi” olarak adlandırılmış olan bazı hediyeler eşine verir. Erken zamanlarda sadece mücevherat, şarap kaseleri, altın kasketler ve buna benzer şeyler verilir; fakat daha sonra prens ve büyük soylular sık sık gelinlerine bu tarzda bütün belde ve arsaları bağışlamışlardır; İmparator I. Otto’nun karısı sabah hediyesi olarak Magdeburg’u aldı.

Pagan çağlarında evlilik bağının kan bağına göre daha az önem arz ettiği düşünülürdü. Evli kadın hala babasının ailesine aitti; eğer çocuksuz dul kalırsa o ebeveyninin vasiliğine geri döner. Anne ve babasının ölümü üzerine onların mallarından ona düşen pay, evlenmemiş kız kardeşlerinin-kiyle aynıydı; eğer kendisi çocuk bırakmadan ölmüşse onun mülkü kendi ailesine geçerdi. Kadını gerçekten de İrlanda dışında bir yerde Tain hikâyesi üzerinden değerlendirecek o mükemmel bir şekilde özgürdü, mallarının idaresinde kocasının kontrolündeydi, onun izni olmaksızın ne satın alır nede satardı; fakat diğer taraftan, (s.285) koca karısının mallarından ailesi izin vermedikçe tasarruf edemez, borcunu ödemek için haciz ettiremezdi.

Ailenin kan davalarını yürütme görevi, evli olmayan çocuklara olduğu gibi evli olanlara da düşüyordu. Volsunga Saga’da Kraliçe Signi, babasını katlederek öldüren katil kocası Siggier’den intikam alması için erkek kardeşi Sigmund’a yardım eder. Saemund’un Edda’sındaki Gudrun, Kocasını Atli’in suçlu akrabalarının öldürmesine, ondan doğurduğu iki oğlunu öldürüp ve onların kalplerini yemesi için servis etmesine kızdı.

Yine de kocanın otoritesi büyüktü ve nadiren sorgulanırdı. O, en ufak bir bahaneyle karısını boşayabilirdi. Bir İzlanda kanunu, çok fazla kötü ilişkileri olduğu ortaya çıkan karısını, bu nedenle ya da herhangi bir neden olmaksızın boşanmasına izin verirdi, bu son durumda bazı kabileler kadına belirli tazminat verdi; Burgonyalılar arasında kadın kocasının evine hak kazandı. İrlanda'da boşanmış bir kadın, eşiyle birlikte yürüttüğü bir işin kârının yanı sıra çeyizini de elde ederdi.

Koca, ceza olarak karısını satabilir ve onun ölümü üzerine onu bir arkadaşına miras bırakabilir. Çokeşlilik, Tacitus'a göre, yalnızca şef ve krallar tarafından uygulanan Teutonic kabilelerine hastı. Gerçekten de bunlar arasında yaygın olduğu görülüyordu. Kilisenin tüm gayreti onları, Hristiyanlığa geçişlerinden birkaç yüzyıl sonra bu geleneği bırakmaya ikna etmekte. Kral Dagobert'in birkaç eşi vardı. Pepin le Bref'in iki eşi vardı: Plectrude ve Alhais. Charlemagne'nin iki eşi vardı ve kesinlikle iki tanesi aynı zamandıydı. Saint Radigunde'in kocası Neustriyalı I. Chlotaire'nin en az bir eşi daha vardı. Bildiğimiz kadarıyla efsanevi veya pagan zamanlarında dahi, çokeşliliğe dair hiçbir iz yok. Kadınların kocalarını başkalarıyla paylaşmaya karşı çıkmaları ve rakip eşlerin şiddetli münakaşaları, belki de bu uygulamayı sonuç olarak bastırmada en güçlü etkenler arasındaydı.

Dul kadınların kocalarının cenaze ateşinde kendilerini yakma geleneği, pagan zamanlarında oldukça yaygın olduğu görülürdü. (s.286) Bazı dönemlerde İskandinavya'da en az şef eşlerinde zorunluydu. Bizler Jarl Hakon'un genç bir kızla flört etmesi hakkında verilen cevapla yargıya varırsak: O çok daha fazla yaşayamayacak kadar yaşlıydı ve o yakında onun ölmesiyle ilgili endişeli değildi.

Fakat bütün bu şeylerden kadının bu zamanların Avrupa'sında işgal ettiği, bugün Doğu'da sahip olduğu kadar düşük bir konum olduğu sonucuna varmak çok yanlış olur. Kadınlar günlük yaşamlarında özgürce erkeklerin arasına karışıyordu ve onların acı ve zaferlerine ortak oluyorlardı. Tüm olağan durumlarda, hemen hemen aynı özgürlük benzer gençlerle bakirelere uygulanırdı ve onun herhangi bir suiistimalinde her ikisi de eşit şekilde kınanırdı. İrlanda'da kadınlar ziyafetler ve festivallerde yer almış gibi görünüyor (Bricriu's Feast), fakat erken Sakson İngiltere'sinde ya da belki de Kıta meskenlerindeki Sakson ve Angles'ler arasında sadece savaşçıların içkisini doldururdu ve daha sonra kuytuya geçerdi. Kocasından vahşice hırpalanmış eşlerin sıklığını duymamıza karşın, ne var ki diğer tarafta saygı ve güvenle muamelede bulunanlara nadiren rastlayamıyoruz.

Exeter Book, evli bir çiftin görevlerinden bahsederken şöyle der: “Her ikisi ev sahibi olarak istişare edecekler.” Açıkça yazar ailenin onuru ve çıkarlarını erkeğin olduğu kadar kadının da kaygısı olarak ilişkilendirir. Kadın mahkûm ve köleler, sık sık şiddet ve kötü muameleye maruz kalıyordu ancak genellikle onların onuruna saygı duyuluyordu. Alman destanı “Kudrun” da Harmuot, kadın kahraman tarafından reddedilmesi üzerine onun annesi tarafından muamelede bulunmak için izin verilir. Hatta kendisine büyük bir sertlikle davranılır ancak o isteğini kabul ettirmek için onu zorlamayacaktır.

En kaba Teutonic ve İskandinav kabilelerinin yasalarına göre bile bir bakireye yapılan hakaret en ağır şekilde cezalandırılırdı. Totila Naples’i yakaladığında, belirli bir soylu kafilenin Napolili bir bakireye yönelik fena şekildeki hakareti yapılmasına dair ona bir şikâyetle bulunduğunu Procopius aktarır. (De Bello Gotthico, Book III., cap 8) Suçlu değerli bir savaşçı olmasına rağmen onun emriyle öldürüldü ve mal varlığı kıza verildi. (s.287) Vizigotlar, “bir kadın onun iradesi dışında alıp götürülürse hırsızın bütün malları kadına verilir ve o kişi kadının kölesi olur.” hükmünü kabul ettiler. Bu arada onunla evlenmeye razı olursa her ikisi öldürülürdü.

Savaşta dahi genellikle kadınlara saygı gösterilirdi. “Kadınların barışı daima kalıcıdır” bir Sakson deyişidir. Seamund’un Edda’sında Jotun’lara ve kız kardeşlerine karşı kahramanlığıyla övünen Thor’un Harbard tarafından şu sözlerle azarlandığı bir pasaj bulunmaktadır. – “Kadınlara saldırdığında bu senin alçakça bir hareketindi Thor.” “Kurttu onlar ve hemen hemen hiç kadın sayılmazlardı.” Thor, bu bahaneyle ısrar eder.

Zaman ve Fetih Çağı geçti. Savaşlar nadiren büyüdü ve tembel savaşçılar sırtlarında saban ve maça yay kullanmayı öğrendiler. Tamamen ya da kısmen tarla işinde sınırlanmış kadının, evindeki görevlerine adanmak için daha fazla boş vakti oldu. Kadınların görevleri daha karmaşık hale geldi. Konutlar daha geniş ve daha güzel döşenmiş, giysiler daha ince kumaşlı ve çoğunlukla tamamen işlemeliydi. Duvarlar için asmalar, kanepeler için örtü ve minderler vardı. Bütün bu bakım ve hazırlıkları sağlamak evin hanımı, kızları ve onun kadın serflerinin görevleriydi. Şimdiki kadının neden olduğu daha barışçıl ve ev içi yaşamdaki arıtma ve yumuşatma etkisi uzun sürmedi. Nadir bir şekilde daha erken zamanların Amazon kadın kahramanları hakkında daha fazlasını duyuyoruz.

Hristiyanlığın ortaya çıkışı doğal olarak aynı yönde güçlü bir etkiye sahipti. Her şeyi göz önünde bulundurursak Hristiyanlık, kadının pozisyonunu olumlu bir şekilde etkilemiştir ve onu yüceltme eğilimindedir. Ancak söylemek tuhaftır birkaç noktada değişiklik ters yöndedir. Erken Orta çağ kilisesi, Havva cinsini küçümseme ve Meryem cinsini onurlandırma arasında ayrıldığı görülüyor ve bazen önceki duygunun izleri yeni yasal düzenlemelerde beliriyor.

Bunun dikkate değer bir örneği, iki cinsin *wergeld* ya da *eric*'lerin nisbi orandaki değişikle sağlanır. Cinayet ve saldırı suçunda kesilen bu para cezası, bir cinayet ya da saldırı için zorlayıcıdır. Bu ceza miktarı, bazen kurban ve yaralayıcının rütbesine göre ve önceki kabul edilen yaranın mahiyetine göre değişiyordu. (s.288) Pagan zamanlarında bir kadının *wergeldi* daima aynı sınıftaki bir erkeğinkininkile en azından eşit olmuştur. Her ne zaman bir farklılık gerçekleşirse, bu her zaman kadının lehine olmuştur. Mesela Anglo Saksonlar bakire kadına iki katı *wergeld* verdiler. Salian Franklar, bir kadına gerçek ya da olası anne olarak belirli bir yaş sınırı içinde üç katı tazminat tahsis etmişlerdi. Hristiyanlığın gelişinden sonra, bu düzenlemeler aşağı yukarı her yerde değişti ve bir kadının *wergeldi* genel olarak bir erkeğinkinin yarısına kadar düştü.

Ancak bütün bunlar bir yana, cinsiyetin durumunda gerçek bir iyileşme yaşandı. İster evli ister bunu yapmak istemeyen kadınlar için manastır kurumu, bir yeni kariyerin kapısını açtı. Kısa bir süre sonra en verimli vadilerde ve en yeşil tepelerde her yerde manastırlar meydana geldi ve bunlar arasında soylu bakireler ve dulların yanı sıra daha düşük sınıfın kadınları Tanrı'yı kutsamak için toplandılar.

Kral ve Prenslar çok kaynaklı inançlarına hizmet etmek için kızlarını sık sık adardı ve onları neredeyse bebekken hayatlarını onların arasında geçireceği toplumun ellerine verdiler. Bu şekilde Northumbria'nın Kralı Oswy bir yaşındaki kızı Alflada'yı neticede yerine geçtiği Whitby'in başrahibi Hilda'ya teslim etti. Aynı şekilde Freiherr von Hackeborn'ın karısı beş yaşından biraz küçük kızını daha geç dönemlerde St. Gertrude olarak bilinen varış noktası Rodardesdorf manastırına bırakır. Bu şekilde I. Edward 1284'te, aynı zamanda dul kalan büyük anne Kraliçe Eleanor, Prenses Mary çocukluk gerekçesiyle Amesbury'da dini yeminini sağladı.

Bütün her şey bizlere hiç şüphesiz zor ve haksızlık gibi görünmekte fakat muhtemelen genç münzeviler kendilerini bu ışığa sunmadılar. Onları kontrol etmek için ebeveynlerinin kesin haklarını, çocukların

sorgulama hayali asla olamazdı ve onların bebek dudakları boyun eğer şekilde kutsama yeminiyle telaffuz edemeyecek. Diğer durumlar altında iken bile onlar babalarının seçtiği kocaya bağlı kılacak evlilik yeminiyle telaffuz edemeyecek olacaktır.

Ne rahibelerin kasvetli ve mutsuz yaşamlarının nedeni nede en azından durumların çoğunda (s.289) aşırı derecede sade olduğu düşünülmemiştir. Kızlar, çocukluklarında sadece okuldaydılar ve bugünün kızları gibi ibadet etmek, ders çalışmak ve dinlenmek için saatler ayarlanmıştı. Onlar zaman yettikçe ablaları tarafından eğitildiler, özellikle Latinceyi iyi bir şekilde öğrendiler ve daha ileri düzeyde olduklarında bazı klâsik yazarları okudular. Rahibeler tarafından yazılmış birçok ayetler hala mevcut ve onların yazışmaları her zaman o dilde yapıldı. Ünlü Abbess, Gandesheim'lı Hroswitha, dramatik diyaloglarında Terence oyunlarını kopyaladığına göre onla oldukça tanışık. Öğrenciler sahip olabilecekleri bütün sanatsal yeteneklerle yetiştirildi ve bizlerin küçük gördüğü manastır uygulamalarının bulunduğu birçok güzel el yazmaları Orta çağ aydınlatmaktadır.

Eğitimleri tamamlandığında ve kızlar toplum yaşamının düzenli rutinine girdiklerinde dahi onlar işin eksikliğini hissetmediler. Eğitim verecekleri öğrencileri vardı; hasta ile ilgilenmek, fakirlerin yiyecek yardımlarını karşılamak; çiftçi ve manastır topraklarının kâhyaları ile istişarede bulunmak; ilgilenmesi gereken büyük kurumların yemek servisi ve yemek pişirme; günlük görevlerini okumak. Daha sonra her biri kendisine tahsis edilmiş işlerini yaptıkları zaman boş vakitlerini müzik, nakış işlemeyi öğrenmek ya da mektup yazmaya ayırırdı.

Günlük rutin esnasında, genel olarak arkadaş ziyaretleri, açık zihinleri oyalamak için dış dünyadan papazın getirdiği haberler ya da belki de edebi eleştiri noktasında daha fazla öğrenmekle ilgili söylevler gibi daha küçük ilgi durumları zaman aldı ve Kilise festivalleri tarafından seremonilerin her biri tahsis edildi. 755'te ölen Aziz Boniface'nin birçok eğitilmiş rahibeyle olan yazışmaları erken Orta çağ manastır yaşamına dair merak uyandırıyor ve bu açıdan daha da ilgi çekici olan aşağı yukarı 6. yüzyılın ortalarında Poitiers'de dini bir cemaat kuran kahraman Neustrian Kraliçesi Venantius Fortunatus'un Vita Radigondae'sidir.

Orta çağın sonuna doğru erken dönem manastır coşkusu önemli ölçüde önemini yitirdi. Her iki cinsten birçok dindar, anlamsız hayatlar sürdü ve kendilerini av sanatı ve avcılık gibi eğlencelere adadılar. Geç 14. yüzyılın dünyevi zengin bir şekilde giyinmiş, kolayı seven rahibesinin

(290) Chaucer'in Rahibesi, sert kolalanmış rahibe örtüsü ve hoş montu, biraz etkilenmiş telaffuz eksikliği, yemek yemesinin zarif yolları, nezaketli olan görgüsü ve kucağında şımarık eğitilmiş köpeklerinin dizisiyle tipik bir örneğidir.

Şimdi dünyevi bir kariyere yazgılı kızlara dönersek onlara verilmiş eğitimin nadiren aşırı hoşgörüsüyle hataya düşüldüğünü görüyoruz." İhtiyatı boş ver, çocuğu şımart." genel olarak bu günlerin anne-babaları ve eğitimcileri tarafından uygulanan bir ilkedir. Bizler büyümüş genç kadınların bile şiddetli bir şekilde dövüldüklerini duyarız. Agnes Paston (temp. Henry VI) evlilik çağındaki kızı Elizabeth'i haftada bir ya da iki kez bazen de günde iki kez döverdi."

Çocukların eğlenceleri zaman ve mekâna göre az miktarda değişti. Orta çağın oyun ve oyuncakları yirminci yüzyılınkine çok benziyor gibi görünüyor. Küçük bakirelerin oyuncak bebekleri ve bazı güzel yaldızlı bebek beşikleri, yemek yapmak için tencere ve tavalar, kil ve tahtadan kuş ve hayvan şekilleri ve birçok diğer oyuncakları günümüzde hala mevcuttur. Froissart, çocukken şu anda "çamur turtalar" dediğimiz şeyin imalatının nasıl yapıldığını ve bunların dört kırık kiremitten yapılmış bir yerin üstünde nasıl pişirildiğini anlatır. Bunun küçük kızların da en sevdiği eğlence olduğu oldukça düşünülebilir. O zaman boğuşma oyunları vardı- "Blind Man's Buff", "Hot Cockles" (Fransa'da *Qui Fery* olarak adlandırılmakta), "Hunt the Slipper", "Tig" ve çeşitli top oyunları da bulunmaktaydı. Çocuklar daha sessiz eğlenceler istedikleri zaman "Tek mi Çift mi" ya da "Gerçek" gibi oynayabiliyorlardı veya birbirlerinin çözmesi için bilmece-ler ayarlayabiliyorlardı ya da "Peter-Piper" tarzı söyleyiş ustalığına girişebiliyorlardı.

Dadılar, yedi yaşına kadar çocuklardan sorumluydu. O zamanlar erkek, fiziksel eğitimine başladığında ve kız, evleninceye kadar ya da çok küçük yaşta evlenirse sonrasında bile bir dadı ya da ona eşlik eden bir kadının elline geçirdi.

Çocukların dört ve beş yaşlarına geldiğinde gönderildiği gündüz okulları oldukça yaygındı. Bazı erkek ve kız çocuklarının birlikte okutulduğu bilinmektedir. Froissart, sınıftaki kız arkadaşlarına elma, armut ve fildişi yüzüklerle küçük hediyeler verdiğini söylüyor. Ancak bunlar (s.291) sadece duaların öğretildiği ve dini eğitimin verildiği "İlmihal sınıfları" idi.

Kural olarak kızlar, en son "kâtip" olmaya yöneltilmedikçe erkeklerden daha fazla eğitim görüyordu. Edebi kültürün kadınların ve rahiplerin

özel uzmanlık alanı olduğu fikri, uzun süre yaygındı ve hiçbir soyluyla alakası yoktu.

“Fause Foodrage” adlı bir İskoç şarkısında bu görüş açık bir şekilde ifade edilmiştir. Bir hanımefendi erkek bebeğini yetiştirilmesi için bir arkadaşına veriyor ve diğer küçük kızların değişimini de kabul ediyor, ona şu şekilde seslenir:

Sen benim neşeli doğanımı iyi bir şekilde
At sırtında kullanmayı öğrenmelisin,
Ve ben senin güvercinini de iyi
Bir şekilde yazıp okumayı öğreneceğim.

Özellikle Almanya’da, öğrenmenin bir savaşçıyı kadını kıldığı anlayışı dahi süre gelmişti. Büyük Theodoric’in kızı Amalsvintha ve kendisi hem Yunanca hem de Latinceye aşinaydı. Oğlu Atalrich’in grameri öğrenmesini istğinde soylular öyle şiddetli bir şekilde karşı çıktılar ki o isteginden vazgeçmek zorunda kaldı. Öğrenmenin her iki cinsiyette de eşit bir şekilde onurlandırıldığı İrlanda’da böylesi bir görüşün yaygınlığına dair bir iz yoktur. M.S. 2. yüzyılda Tara’da bir kadın koleji olduğu belirtilir. Orada tam olarak ne öğretildiğini bilmiyoruz. Nakış ve iğne işlerine önem verildiğinden emin olabiliriz.

Prensesler ve büyük soyluların kızları genellikle evde sık sık rahipler tarafından eğitilirdi. “Tristan” aşk hikâyesinde, kadın kahraman Isolde akli erer ermez “annesi, aklımı işe vermesi gerektiğini” söylerdi. Bir papaz onu eğitmiş ve ona Latince ve Fransızca, keman ve “terbiyeyi” öğretmişti.

Swabialı Hedwig, Virgil ve Horace’yi özel öğretmeniyle okurdu. I. Conrad’ın eşi Burgundyalı Griselda, bilgili ve bilginin koruyucusuydu. Ingulphus, (yani kendisine atfedilen kayıt gerçekse) Confessor Edward’ın karısı Kraliçe Edith, (s.292) eve giderken onunla nasıl tanıştığını ve Latince dilbilgisi hakkında onu sorguladığını anlatır.

Charlemagne sayısız kızının iyi eğitim görmesine neden olduğunu Eginhard (*neper otium torperent*) söyler. Genel olarak Elder Edward’ın kızlarının yaptığı seçkin evliliklerin, mükemmel yetiştirilmeleri ve hem

yazıyla hem de nakış ve iplik eğirme sanatlarıyla tanışmalarından kaynaklandığı düşünülüyordu.

Bununla beraber bütün hanımefendiler, gözlenebileceği üzere en yüksek rütbelere mensuplardı. Daha alt düzey soyluların eşleri ve kızları genellikle cahildi. 14. yüzyıl Fransız yazarı Geoffrey de La Tour Landry, kadınların okumayı bilmesi gerektiğini ancak yazmanın gereksiz olduğu görüşünü ifade eder. 13. yüzyılın Provençal bir aşk hikâyesi olan “Flamenca” da “kadın kahraman, biraz edebiyat bilgisi olan bir hanımefendinin kendisi için daha değerli olduğunu “söyler, bu şekilde böyle bir bilginin evrensellikten uzak olduğunu göstermektedir. Regensburglu vaiz Berthold (13. yüzyıl) okuyamayan hanımlardan en azından bazılarının denetlendiğini ifade etmektedir.

Vatandaşların kazançları hakkında çok fazla bilgimiz yok ancak daha zengin ailelerdeki kızların biraz edebi eğitim almış oldukları muhtemel dâhilindedir. Bazı manastırlarda özellikle sonraki zamanlarda din dışı eğitim alacak öğrenciler için okullar vardı. Swords Co. Dublin yakınlarındaki Grace Dieu’da Pale’de daha zengin ailelerindeki kızların erdem ve İngilizce eğitimi almaları için gönderdikleri ünlü bir manastır vardı. Chaucer’ın Miller’in karısı bir rahibe manastırında büyütüldü. Bu kurumların birçoğu özellikle Fransa’da o dönem için mükemmel bir eğitim veriyordu; diğerleri iğne işi ve Latince, ibadetlerinin ve ilahilerin ezbere tekrarı hariç çok az şey öğrettiler.

Daha küçük tüccarlar ve dükkân sahipleri arasında kadınların okuyabilmesi çok nadirdi. Chaucer’ın Bathlı Karısı için kocasının “Valerie’yi öldürdüğü” kitabı, belli ki gizeme sahip olduğu kadar iğrençti.

Orta ve Batı Avrupa’nın büyük bölümünde feodal sisteminin ortaya çıkmasıyla birlikte üst sınıfların yaşam tarzında büyük bir değişiklik meydana geldi. Tek katlı ahşap evin (s.293) yerini, ilk etapta kale, ikinci etapta ise sadece mesken olan yüksek taş kale almıştı.

Küçük kötü aydınlatılmış üst kat odalarında ev hanımı ve kızları bakirelerle birlikte nakış işlerlerdi ya da hava izin verdiğinde bahçede dolaşırlardı. Kızın aile içindeki konumu sert bir şekilde ikincildi ve erkeğinkinden çok aşağıydı. Bir baba ölürse evlenmemiş kızı, evleninceye kadar bir vâsinin kontrolüne girerdi. Erkek kardeşi yeterli yaşa geldiğinde genellikle kız kardeşinin vasisi olurdu ve babası gibi ona itaat edilmesi beklenirdi. Niebelungenlied’de Hristiyanlık öncesi bir dönemi temsil ettiği iddia edilse de şu anda sahip olduğumuz şekliyle 13. yüzyıla aittir. Kriemhilde

Gunther'e Sifrit'le evlenmeye istekli olup olmadığını sorulduğunda şöyle cevap verir: "Sevgili kardeşim. Ben daima bana ne söylersen onu yapacağım."

Mirasla ilgili olarak, ülkelerin birçoğunda yasal ifadelerle göre, "kız bir eliyle, erkek iki eliyle aldı." Kadın, kişisel mülkiyette pay aldı ancak toprakta gerçek mülkiyetin en büyük payı erkeğe geçti. Sadece İspanya'daki Vizigotlar arasında bütün çocuklar eşit statüdeydi. Anne öldüğü zaman kızları onun kıyafet ve mücevherlerinden eşit pay aldılar. Eğer baba erkek çocuk bırakmadan ölürse Alemanni ve Saksonlardaki bazı kanunlarda olduğu gibi bütün arazi sadece bir kızla ya da birkaç tane olduğunda onların arasında bölünerek paylaşılırdı. Diğerleri en yakın erkek akrabasının lehine tamamen geçerdi.

Kadın mirasçılar arasında genellikle düzenli *Droit d'ainesse* ya da en büyük doğan yasası yoktu. Hepsinin payı eşitti. Aynı şekilde Leinster'ın mirası, Eva'nın torunları, Marshal William'ın beş kızı arasında paylaşıldı. Yine de tımar durumunda, en büyüğü hüküm sürenin önünde arta kalanı temsil ederdi. Bununla birlikte Saint Louis'in kararnamesi, kızlar arasında düzenli bir *Droit d'ainesse* oluşturdu. Erken dönemlerde ortaya çıkan ve Keltic İrlanda'da uzun süre devam eden İrlanda geleneği, gerçekten de 17. yüzyıllara kadar İngiliz hukuku bütün ülkede yaygındı. Bu anlayış, toprağın herhangi bir koşulda bir kadın mirasçıya geçmesine izin vermiyordu. (s.294) Galler yasalarında da aşağı yukarı benzer düzenlemeler vardı. Ancak bazı istisnalara izin verilmiştir. Vatandaş sınıfları arasında ve köy topluluklarında miras konusunda erkek ve kız arasında fark yoktu.

Erken feodal zamanlarda, kadınlara tımar geçişi genel olarak kabul ediliyordu. Fransa'da Anjou, Orleans ve Ile de France hariç bütün büyük tımarlar, erkek mirasçının yokluğunda kadın soya geçerdi. Almanya ve Avusturya'da kural aynıydı. Bizler de 13. yüzyılda Romalıların kralı Philip'in açık bir şekilde "*jus et consuetudo Teutonica*" olarak adlandırmış olduğunu gördük. İtalya'da Fransa'nın Milan üstündeki iddialarının arttığı uzun savaşlar, tımarın intikal edilen kişinin erkek mirasçısıyla sınırlandırılıp sınırlandırmayacağı sorusunu doğurdu. İspanya'da bu hem vardı hem de kadınlar çok sık bir şekilde önemli tımarları ellerinde tutarlardı. Este Kontesi Matilda, 11. yüzyıl İtalya'sında büyük bir rol oynadı ve St. Peter'deki heykeli, arkadaşı olan Pope Gregory'un mezarının süslemelerinde de görülebilir. Kadın tımar sahipleri, erkeklere benzer hak elde edinmiş, birçok yönde bir erkeğin yerine getireceği görevleri yerine getirilmiştir. Onlar

baronluk mahkemeleri tuttular ve ölüm cezası bile verdiler. Fakat Flaman yasasına göre, bu göreve bir memur atamak zorunluydu. İspanya ise yönetmenlik kararları için “bir bilgiler konseyi” toplamayı zorunlu kılınmıştır. Fransa’da kadınlara rütbelerine göre yetki verildiğinde, hükümdarlığın konsey kurulu ve krallığın lordları olarak eyalet mülklerinde yerlerini alırlardı. Antik İrlanda kararları, yasal emsal olarak uzun süre biriktirilmiş bir kadın Brehon ya da yargıcın bir örneğini bize verir.

Kadınların görünme alışkanlığı ve toplumsal durumlarda seslerini duyurmaları, kilise tarafından sert bir şekilde kınanırdı. Evde yün eğirme ve dokumayı tartışmaktansa konsey üyelerinin otoritesini kendi kendilerine üstlenerek açıkça meydan okuyan “*mulierculae (küçük kadınları)*”, Nantes’teki bir resmi kilise meclisi, çok sert konuşmalarla zapt etti.

1356’da Golden Bull, İmparatorluktan tutulan bütün tımarların sadece erkek sınıfı için miras olarak kalacağını doğrudan beyan etti. (s.295) Gelecek yüzyıllarda kadınların feodal mülkiyet hakkıyla toprak sahibi olmalarına izin verme geleneği, neredeyse her yerde yavaş yavaş ortadan kalktı.